Pragmaepistemologija - implikacije neizravne komunikacije

Blečić, Martina

Doctoral thesis / Disertacija

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:654344

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

Image not found or type unknown

Repository / Repozitorij:

Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository

DIGITALNA KNJIŽNICA

Image not found or type unknown

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET

Martina Blečić

PRAGMAEPISTEMOLOGIJA – IMPLIKACIJE NEIZRAVNE KOMUNIKACIJE

DOKTORSKI RAD

Mentor: dr. sc. Nenad Miščević

Rijeka, 2017.

UNIVERSITY OF RIJEKA
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Martina Blečić

PRAGMA-EPISTEMOLOGY – IMPLICATIONS OF INDIRECT COMMUNICATION

DOCTORAL THESIS

Advisor: Nenad Miščević, PhD

Rijeka, 2017

Mentor rada: dr. sc. Nenad Miščević

Doktorski rad obranjen je dana_____ u/na _____, pred povjerenstvom u sastavu:

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

SAŽETAK

Cilj disertacije jest unaprijediti filozofsko i jezično shvaćanje razgovornih implikatura, ali i ukazati na važnu ulogu koju imaju, ili bi trebale imati, u filozofskim granama poput epistemologije i etike.

Prva teza koju želim predstaviti vezana je uz ulogu neizravnih pragmatičkih sredstava u epistemičkoj teoriji svjedočanstva. Prema tradicionalnoj slici svjedočanstva, ono se ostvaruje tvrdnjama, dakle doslovnim iskazima lišenim neizravnog informacijskog sloja. Ideja koju predlažem jest ta da se shvaćanje epistemičkog svjedočanstva treba proširiti tako da uključi razgovorne implikature. Takvo je uključivanje opravdano sustavnošću, racionalnošću i konvencionalnošću koje upravljaju njihovom uporabom. Te značajke omogućavaju nam da slušatelje i govornike koji se zaustavljaju na razini onoga što je rečeno, iako relevantni faktori ukazuju na postojanje neizravnog komunikacijskog sloja, odredimo kao nekooperativne, nekompetentne ili pak kao lašce. Uz to, u radu ću razgovornu implikaturu smjestiti u kontekst epistemičke sreće, zalažući se za postojanje komunikacijske sreće s epistemičkim posljedicama.

Prema drugoj tezi koju predstavljam, moguće je lagati hotimičnim neistinitim razgovornim implikaturama. U skladu s tim, donosim definiciju laži koja ih uključuje. Prema tradicionalnoj slici, takve su implikature zapravo obmane, oblik stvaranja neistinitih vjerovanja kod slušatelja koji je epistemički i moralno manje štetan od izravnih laži. Temeljno je opravdanje toga stava činjenica da je izravno izražena informacija istinita. U radu osporavam takvu sliku tvrdeći kako se laž ne smije procjenjivati prema svojoj bliskosti onome što je rečeno, već prema namjeri govornika i posljedicama njegova čina. Neizravne laži, to jest one izvedene implikaturama i drugim pragmatičkim sredstvima, zbog njihove verbalne prirode nije moguće kvalitativno odijeliti od tradicionalnih izravnih laži. Radi se o različitim stupnjevima izravnosti, koji zbog postojanja graničnih semantičkih jedinica ne dokazuju da je riječ o različitim pojavama.

Ključne riječi: razgovorna implikatura, racionalnost, konvencionalnost, svjedočanstvo, laž

SUMMARY

The aim of this dissertation is to advance the philosophical and linguistic understanding of conversational implicatures, but also to emphasize the important role they have, or should have, in philosophical fields such as epistemology and ethics.

The first line of argument I want to pursue is linked to the role of indirect pragmatic means in the epistemological theory of testimony. According to the traditional picture testimony is delivered by statements, that is, literal utterances devoid of an indirect informational layer. The idea I want to suggest is that the understanding of epistemic testimony should be broadened to encompass conversational implicatures. This inclusion is justified by their systematic nature, the rationality and conventionalisation that lead their use. These features allow us to consider language users who stop at the level of what is said even though relevant factors point to the existence of an indirect communicational layer as uncooperative, incompetent or as liars. In addition, I will position conversational implicatures in the context of epistemic luck, arguing for the existence of communicational luck with epistemic consequences.

According to the second line of thought that I present it is possible to lie with intended false conversational implicatures. In accordance with that, I present a definition of lying that includes them. According to the traditional picture, those kinds of implicatures are in fact cases of misleading, a way of creating false beliefs in the hearer that is epistemically and morally less harmful than direct lies. The main argument for this view rests on the fact that the information conveyed directly is true. In the dissertation I deny such picture claiming that lies should not be evaluated by their proximity to what is said, but by the intention of the speaker and the consequences of his act. Indirect lies, those performed with implicatures and other pragmatic means, can not be qualitatively differentiated from traditional direct lies. Different levels of directness are not enough for the claim that there are two distinct phenomena to consider especially if we acknowledge the existence of border semantic elements.

Key words: conversational implicature, rationality, conventionality, testimony, lies

SADRŽAJ

SAŽETAK i
SUMMARY ii
SADRŽAJ iii
UVOD 1
1. RAZLIKOVANJE SEMANTIKE I PRAGMATIKE U SUVREMENOM KONTEKSTU 7
1.1. Iskaz 7
1.2. Kontekst 9
1.3. Istinosne vrijednosti 12
1.4. Kontekstualizam: misli i iskazi 15
1.5. Minimalna semantika: minimalna osjetljivost na kontekst 20
1.6. Minimalnija semantika i govornikova namjera 24
1.7. Pragmatika kao umna sposobnost 29
1.8. Drugačija slika uloge pragmatičkih izvoda 31
1.9. Zaključak 33
2. RAZGOVORNA IMPLIKATURA 36
2.1. Griceova slika 36
2.2. Deset zabluda 47
2.3. Nakon Gricea 53
2.4. Kritika Griceove teorije 54
2.5. Zaključak 57
3. NORMATIVNOST RAZGOVORNIH IMPLIKATURA 60
3.1. Dva shvaćanja racionalnosti kod Gricea 60
3.2. Intencionalni stav 65
3.3. Abduktivno zaključivanje 67
3.4. Razine zaključivanja 69
3.5. Eksplicitne i implicitne implikature 70
3.6. Namjera i njezina pretpostavka 71
3.7. Zaključak 76
4. KONVENCIONALIZACIJA IMPLIKATURA 79
4.1. Uvjeti konvencionalnosti 79
4.2. Semantičke konvencije 82
4.3. Pragmatičke konvencije 84
4.4. Alternativna slika pragmatičkih konvencija 85
4.5. Zaključak 94

5. ULOGA NEIZRAVNE KOMUNIKACIJE U EPISTEMOLOGIJI 96
5.1. Svjedočanstvo 96
5.2. Uloga pragmatičkih sredstava pri svjedočanstvu 97
5.3. Internalističko i eksternalističko opravdanje 105
5.4. Epistemička sreća 109
5.5. Komunikacijska sreća 115
5.6. Zaključak 126
6. MOGUĆNOST NEIZRAVNIH LAŽI 129
6.1. Važnost namjere pri laganju 129
6.2. Laganje hotimičnim neistinitim razgovornim implikaturama 132
6.3. Laganje ostalim pragmatičkim sredstvima 139
6.4. Razlika između laganja i obmanjivanja 141
6.5. Fetišizacija tvrdnji 146
6.6. Proširena definicija laganja 148
6.7. Zaključak 152
7. MORALNA DIMENZIJA LAŽI 153
7.1. Moralna razlika između laganja i obmanjivanja 153
7.2. Moralne teorije o laganju 157
7.3. Augustin 157
7.4. Immanuel Kant 159
7.5. John Stuart Mill 161
7.6. Sissela Bok 162
7.7. Thomas L. Carson 165
7.8. Odnos moralnih i jezičnih teorija o laganju 166
7.9. Jennifer M. Saul 168
7.10. Prihvatljiva teorija laganja 172
7.11. Zaključak 173
ZAKLJUČAK 175
LITERATURA 186
POPIS TABLICA 195

UVOD

Razgovorna implikatura pragmatička je pojava, to jest pojava koju se može zapaziti pri uporabi jezika te do koje ne dolazi na apstraktnoj semantičkoj razini. Radi se o neizravnoj komunikacijskoj strategiji koja je vrlo raširena u svakodnevnom govoru. Zamislimo situaciju u kojoj se sin, koji joj se već ranije požalio kako u kući nema više gaziranih sokova, majci obraća pitajući je „Ideš li danas u trgovinu?“. Ono što sin čini ovim iskazom nije samo ispitivanje majke o njezinim planovima vezanima uz odlazak u trgovinu, već joj daje do znanja da mu nešto treba te je potiče da ode u trgovinu. Poruka o takvom poticaju ne može se iščitati izvan konteksta iz rečenične razine, no kompetentni jezični korisnici, upoznati s kontekstom te s emitentom i recipijentom u ovom dijalogu, mogu je izvesti iz razine onoga što je rečeno. Takva neizravna poruka, tematski vezana uz ono što je rečeno, no ipak odijeljena od njega, jest razgovorna implikatura. Upravo će ta jezična pojava biti polazna točka ovoga rada. Nju valja razlikovati od rečenične implikacije, koja će zbog svoje formalne semantičke prirode, za razliku od razgovorne implikature, biti nepromijenjena neovisno o kontekstu.

Cilj je rada unaprijediti filozofsko i jezično shvaćanje razgovornih implikatura, ali i ukazati na važnu ulogu koju imaju, ili bi trebale imati, na filozofskim poljima poput epistemologije i etike. Razgovorna implikatura se, otkad ju je teorijski predstavio H. P. Grice, u određenoj mjeri uzimala zdravo za gotovo, kao svakodnevna jezična pojava koja, jednom kada je zapažena i imenovana, ne potrebuje posebnu analizu, ili koja je, zbog svoje navodne nesustavnosti, niti ne dopušta. Uz to, spoznaja o njezinu postojanju ostala je pretežno vezana uz rasprave iz filozofije jezika i lingvistike, no nije uvedena u one o pojavama iz drugih filozofskih polja koja se ostvaruju jezičnim sredstvima.

Razgovorna implikatura zbog toga je izostavljena iz epistemičkih rasprava o svjedočanstvu i etičkih rasprava o lažima, ili je barem u tim poljima marginalizirana. Smatram kako je to teorijski previd koji rezultira manjkavom slikom pojava koje izučavaju grane poput epistemologije i etike. Upravo zbog svakodnevnosti neizravne jezične komunikacije važno ju je uključiti u filozofsko promišljanje o svjedočanstvu i laganju jer na taj način dobivamo realniju i sveobuhvatniju sliku tih pojava.

Takvo uključivanje moguće je zbog toga što razgovorne implikature, kao ni ostale, s njima povezane, pragmatičke pojave, nisu nesustavne, već je riječ o jezičnim uporabama vođenim racionalnošću i konvencionalnošću. Racionalnost implikature, ili bolje rečeno,

racionalnost koju govornik koristi pri njezinoj uporabi, a slušatelj pri njezinom razumijevanju i stvaranju vjerovanja, bit će uporište za teze koje u ovom radu želim braniti. Pristup tim tezama bit će analitički, u smislu izvanjskog sagledavanja pojava i njihova usustavljivanja.

Takav će se pristup razlikovati od suvremene težnje da se na pragmatiku gleda kao na umnu sposobnost koja je predmet interesa filozofije uma ili kognitivnih znanosti. S obzirom na ograničenost suvremenih znanja o realnim mentalnim procesima do kojih dolazi pri komunikaciji smatram da je analitički, filozofski pristup ispravniji. Uz to, takav pristup omogućava nam da, uz predstavljanje određenih jezičnih, epistemičkih i etičkih pojava, predstavimo i normativne smjernice za njihovu uporabu, razumijevanje i vrednovanje. Osim toga, za razliku od tradicionalnog pristupa razgovornim implikaturama, koji u središte pažnje stavlja govornikovu namjeru, posebnu pozornost pridajem slušateljevoj pretpostavci takve namjere, koju smatram objektivnijim kriterijem za utvrđivanje postojanja ili odsutnosti razgovorne implikature.

Prva teza koju želim predstaviti vezana je uz ulogu neizravnih pragmatičkih sredstava u epistemičkoj teoriji svjedočanstva. Prema tradicionalnoj slici svjedočanstva, ono se ostvaruje tvrdnjama, dakle doslovnim iskazima lišenim neizravnog sloja informacije. Ideja koju predlažem jest ta da se shvaćanje epistemičkog svjedočanstva treba proširiti na način da u sebe uključi razgovorne implikature. Takvo je uključivanje opravdano njihovom sustavnošću, racionalnošću koja vodi njihovu uporabu i koja nam omogućava da osobe, koje se bilo kao slušatelji bilo kao govornici, zaustavljaju na razini onoga što je rečeno unatoč tome što relevantni faktori ukazuju na postojanje neizravnog komunikacijskog sloja, odredimo kao nekooperativne, nekompetentne ili pak kao lašce.

Ovime dolazimo do druge teze, prema kojoj je moguće lagati hotimičnim neistinitim razgovornim implikaturama te ih stoga treba uključiti u definiciju laži. Prema tradicionalnoj slici, takve su implikature zapravo obmane, oblik stvaranja neistinitih vjerovanja kod slušatelja koji je, epistemički i moralno, manje štetan od izravnih laži. U radu osporavam takvu sliku tvrdeći kako se laž ne smije procjenjivati prema svojoj vezanosti uz razinu onog što je rečeno, već prema namjeri govornika i posljedicama njegova čina. Neizravne laži, to jest one izvedene implikaturama i drugim pragmatičkim sredstvima, zbog njihove verbalne prirode nije moguće kvalitativno odijeliti od tradicionalnih izravnih laži. Radi se o različitim stupnjevima izravnosti, koji sa sobom ne nose relevantnu moralnu razliku. U nastavku ću pružiti kratak pregled sadržaja disertacije po poglavljima.

Prvo poglavlje započinjem kratkim pregledom ideja o tome što razlikuje semantiku od pragmatike, fokusirajući se ponajprije na odrednice pragmatike, koja je, kao što je već

naglašeno, središnji interes ovoga rada. Na kraju pregleda iznijet ću vlastiti prijedlog kriterija tog razlikovanja, za koji se nadam da može ujediniti objektivne i subjektivne aspekte razlikovanja između semantike i pragmatike. Taj će kriterij, to jest mehanizam interpretacije, biti vrlo važan element za razvoj teorije o implikaturama koju ću predložiti u idućim poglavljima. Ugrubo, radi se o mogućnosti naknadne rekonstrukcije govornikove neizravne poruka na temelju njegova iskaza i drugih relevantnih čimbenika. Ako se značenje nekog jezičnog elementa koji nosi poruku ne može pragmatički rekonstruirati, radi se o semantičkoj pojavi. Ako je rekonstrukcija moguća, pojava je pragmatička.

Pri razmatranju prirode takve inferencije udaljit ću se od autora koji pragmatici pristupaju kao sredstvu za razotkrivanje tajni ljudskog uma. S obzirom na to da je takvo postignuće još uvijek ispred nas, moj će pristup u prvom redu biti izvanjski i analitički. Zagovaram ideju teorijskog vrednovanja inferencije koja polazi od slušatelja, koji je shvaćen kao gotovo idealni racionalni korisnik jezika. Na taj način ne umanjujem važnost govornikove namjere, koja je tradicionalno bila uporište pragmatičkih teorija, već težište postavljam na slušateljevu racionalnu pretpostavku o postojanju takve namjere. Za mene će opravdanje pretpostavke o postojanju takve namjere biti važnije od njezinog stvarnog postojanja te će ono omogućiti prisutnost razgovornih implikatura i u slučajevima u kojima nitko svjesno ne implicira.

U drugom poglavlju temeljitije predstavljam razgovorne implikature. Ipak, više od samog predstavljanja te pojave za nastavak rada bitno je ono što od klasične teorije, ali i njezinih nastavljača prihvaćam, a što odbacujem.

Prema Griceu razgovorne implikature neraskidivo su povezane s općim karakteristikama govora. Jedna je od tih karakteristika i suradnja koja se očekuje od svih sudionika u razgovoru. U razgovoru svaki sudionik mora prepoznati zajednički cilj ili barem zajednički smjer u kojem se razgovor kreće i dati mu svoj doprinos. Poštivanje takvog zajedničkog smjera razgovora temelj je svake komunikacijske razmjene, ili barem onih uspješnih, te ima ključnu ulogu i kod neizravne komunikacije, to jest one ostvarene razgovornim implikaturama. Ideja takvog zajedničkog nastojanja bit će važna za raspravu o racionalnosti razgovornih implikatura.

Nakon predstavljanja izvorne teorije pružit ću pregled zabluda o razgovornim implikaturama koje artikulira K. Bach te na taj način pružiti uvid u mogućnosti interpretacije i nadograđivanja Griceove teorije. I ovdje ću se zalagati za presudnost opravdane pretpostavke o postojanju govornikove namjere da implicira pred samim postojanjem takve namjere, što je u suprotnosti s Bachovim stavom.

Ideju da kontekstualno osjetljivim razgovornim implikaturama vladaju konvencionalne i razgovorne pravilnosti povezat ću s nastojanjima novogajsovaca da pokažu da takve zakonitosti postoje za druge vrste implikatura. Na kraju poglavlja predstavit ću kritiku Griceove teorije prema kojoj kod partikulariziranih razgovornih implikatura dolazi do procesa za čije objašnjenje Griceove postavke nisu dovoljne i prema kojoj bi se tom jezičnom pojavom trebale baviti filozofija uma i kognitivna znanost. Ipak, vjerujem kako je takvo shvaćanje Griceovih namjera pogrešno. On naime nije tvrdio ništa o stvarnim psihološkim procesima koji su prisutni u glavama govornika i slušatelja pri uporabi i interpretaciji implikatura. U tom se pogledu slažem s Griceom, jer smatram, kako sam već naglasila, kako je najbolje što u ovom trenutku možemo pružiti racionalna izvanjska rekonstrukcija uporabe razgovornih implikatura za prijenos informacija i stvaranje vjerovanja.

Iz tog razloga smatram kako su oni Griceovi nastavljači, okupljeni pod zajedničkim nazivnikom teoretičara relevantnosti, u krivu kada pragmatiku u potpunosti podvode pod izučavanje ljudskih kognitivnih značajki jer takav pristup ne dopušta normativnost.

U trećem poglavlju objasnit ću zašto smatram da su uporaba razgovornih implikatura, kao i interpretacija iskaza kojima se implicira, vođene racionalnošću. Poglavlje ću započeti predstavljanjem dvaju mogućih pogleda na racionalnost razgovorne implikature, jedan koji se temelji na instrumentalnoj, drugi na argumentacijskoj racionalnosti. Prema instrumentalno-racionalnom polazištu implikatura je legitimno sredstvo za ostvarivanje komunikacijskog cilja te je stoga povezana s instrumentalnom racionalnošću. S druge strane, argumentacijsko-racionalni pristup vezan je uz opravdanje nečijeg vjerovanja. Tvrdit ću da su oba viđenja racionalnosti potrebna za sveobuhvatno izučavanje razgovornih implikatura.

Nadalje, za komunikaciju je bitno da svaki sudionik u komunikacijskoj razmjeni može pretpostaviti sugovornikovu racionalnost. Takvu ću ideju povezati s teorijom o instrumentalnom stavu, strategijom interpretiranja tuđeg ponašanja prema kojoj se prema njemu ponašamo kao da je racionalni djelatnik koji upravlja svojim izborom djelovanja razmatranjem svojih vjerovanja i želja.

Ono što je također važno jest da racionalnost koju pretpostavljam u uporabi i interpretaciji implikatura ne smatram formalnim i nepogrešivim deduktivnim oblikom zaključivanja, već predlažem da se radi o abduktivnom rezoniranju. Kod takva zaključivanja zaključak ne slijedi nužno iz premisa i može biti pobijen uvođenjem novih informacija u izvod.

Jasno, racionalno zaključivanje vezano uz implikature rijetko će biti izvedeno na svjesnoj razini i predstavljati prepreku u slušateljevu razumijevanju implicirane poruke. Zbog toga predlažem distinkciju između implicitnih i eksplicitnih razgovornih implikatura. Kod

eksplicitnih implikatura slušatelj će aktivno interpretirati govornikov iskaz, a kod implicitnih interpretacija je spontana, ali, važno je, može se naknadno argumentacijski rekonstruirati.

U četvrtom poglavlju predstavit ću ideju konvencionalizacije razgovornih implikatura. Prihvatit ću ideju po kojoj je određeno pravilo konvencionalno ako ga relevantno stanovništvo poštuje te ako je ta činjenica po sebi i dio razloga da ga poštuje. Eksplicitno poznavanje tog ili drugih razloga nije presudno za poštivanje pravila. Uz to, takvo pravilo mora biti arbitrarno, to jest mora biti moguće zamisliti mu odgovarajuću alternativu.

Ideja koju želim iznijeti jest ta kako konvencionalnost ne valja tražiti u pojedinim pragmatičkim pojavama, već u samom načinu na koji dolazimo do pragmatičkih značenja i koji se, ugrubo, može poistovjetiti s Griceovom shemom za izvođenje razgovornih implikatura. Tu ću ideju povezati s ranije uvedenom distinkcijom između implicitnih i eksplicitnih razgovornih implikatura.

Peto poglavlje posvetit ću ulozi neizravne komunikacije u epistemologiji, točnije u kontekstu epistemičkog svjedočanstva. Predložit ću kako u definiciju svjedočanstva treba uključiti neizravna komunikacijska sredstva čije se uporaba i interpretacija oslanjaju na instrumentalnu i argumentacijsku racionalnost. Taj oblik svjedočanstva, pri kojemu slušatelj vjerovanje stvara na temelju govornikovih riječi, ali uz doprinos vlastitih racionalnih sposobnosti kojim dolazi do neizravne poruke, nazvat ću pragmatičko svjedočanstvo. Takvo će svjedočanstvo morati biti epistemički opravdano, a predlažem da ono može biti takvo i iz eksternalističke i internalističke perspektive.

Ako su implikature, kao i druga pragmatička sredstva, racionalne i konvencionalne, tada ih treba uzeti u obzir pri komunikacijskoj razmjeni. Takva interpretacija tuđih riječi, koja se temelji na intencionalnom stavu, to jest na pripisivanju racionalnosti govorniku i koja se ugrubo odvija prema Griceovoj shemi za izvođenje implikatura jest pouzdano sredstvo stvaranja vjerovanja, što zadovoljava eksternalističke zahtjeve.

Njezina pouzdanost empirijski je provjerljiva, naime neizravna pragmatička sredstva svakoga dana uspješno koristimo u komunikaciji – ne uzeti ih u obzir pri interpretaciji tuđih riječi, dovelo bi do stvaranja neistinitih vjerovanja ili do nemogućnosti stvaranja vjerovanja. Nadalje, kao što smo vidjeli pri uvođenju ideje argumentacijske racionalnosti, sposoban korisnik jezika mora biti u stanju, koristeći neki oblik abduktivnog izvoda, opravdati svoje vjerovanje koje se temelji na govornikovoj implikaturi. Dakle, mora biti svjestan puta koji dovodi do istinitih vjerovanja, što zadovoljava internalističke zahtjeve.

Slučajevi u kojima se govornik i slušatelj ne pridržavaju normi koje zadaju racionalnost i konvencionalnost razgovornih implikatura nisu rijetki te oni ostavljaju prostora za pojavu

epistemičke sreće ili pak epistemičke nesreće. Epistemičku sreću i nesreću, kada su vezane uz stvaranje vjerovanja na temelju svjedočanstva, zvat ću komunikacijska sreća i nesreća. Radi li se o opravdanom vjerovanju ili ne, te radi li se o slučaju epistemičke sreće, ovisit će o tome slijede li govornik i sugovornik određene jezične norme.

Ako oni ne slijede takve norme, komunikacija među njima bit će otežana, a u određenim slučajevima i onemogućena. Te iste norme vodit će do toga da nedostatak implikature u slučajevima u kojima se ona inače očekuje možemo, između ostalog, tretirati kao laž.

U šestom poglavlju predstavit ću tradicionalnu sliku razlikovanja laži od drugih oblika verbalnih obmana. Pokušat ću potom predstaviti drugačiju sliku koja se temelji na ideji da je, u slučajevima razgovorne implikature, ali i ostalih pragmatičkih pojava, propozicija izražena na semantičkoj razini komunikacijski drugotna te da iz toga slijedi i njezina epistemička i moralna sekundarnost.

Neistinita implikatura, ako se ne radi o šali ili pogrešnoj uporabi jezika, jest laž zbog toga što je ono implicirano, a ne ono izrečeno, prava govornikova poruka. U slučaju komunikacije koja se zasniva na implikaturama propozicija koja mora (primarno) biti uzeta u obzir jest ona sadržana u implikaturi, a ne u onome što je rečeno na semantičkoj razini. Pravu poruka otkrivaju kontekst razgovora, pozadinsko znanje govornika, relevantnost poruke i oslanjanje slušatelja na postojanje govornikove namjere da poruku pošalje neizravno. Ako je propozicija izražena na toj razini neistinita, istinosni će status propozicije na semantičkoj razini biti sekundaran te neće utjecati na prosudbu iskrenosti govornika.

U skladu s tim, pokušala sam odrediti definiciju laži koja će uključivati i razgovorne implikature te druge, njoj srodne, pragmatičke pojave.

U sedmom poglavlju pokušat ću osporiti postojanje objektivnih moralnih razlika između izravnih i neizravnih laži te ideju da su druge uvijek bolje od prvih. Smatram kako se takvo razlikovanje ne može održati i obraniti samo na temelju formalne razlike između izravnih (klasičnih laži) i neizravnih (tradicionalnih obmana ili laži ostvarenih sredstvima poput razgovorne implikature) laži. Vjerujem kako se radi samo o različitim stupnjevima bliskosti semantici, no smatram da takav formalan pristup, kada je riječ o moralu, treba ostaviti po strani i usredotočiti se na govornikovu namjeru i na posljedice djelovanja lašca. Ako određenu laž možemo smatrati opravdanom, nije bitno kojim je sredstvom ona ostvarena.

1. RAZLIKOVANJE SEMANTIKE I PRAGMATIKE U SUVREMENOM KONTEKSTU

Prvo ću poglavlje započeti kratkim i pojednostavljenim pregledom ideja o tome što razlikuje semantiku od pragmatike, fokusirajući se ponajprije na odrednice pragmatike. Nažalost, potpun i iscrpan pregled uvelike nadilazi razmjere ovog poglavlja, cilj kojeg je samo pružiti uvod u temu koja, kako bi se valjano obradila, zahtijeva posebnu disertaciju koja bi joj se u potpunosti posvetila. Na kraju pregleda iznijet ću vlastiti prijedlog kriterija tog razlikovanja, za koji se nadam da može ujediniti objektivne i subjektivne aspekte razlikovanja između semantike i pragmatike. Taj će kriterij, u vidu interpretacijskog mehanizam, biti veoma važan element za razvoj teorije o razgovornim implikaturama koju ću predložiti u idućim poglavljima.

Preliminarno možemo reći da se semantika bavi rečenicama, apstraktnim jezičnim entitetima, a pragmatika se bavi iskazima, konkretizacijama apstraktnih jezičnih oblika[1]. S obzirom na to da je upravo pragmatika polje o kojemu će biti riječi u ovome radu, valja pomnije proučiti pojam „iskaz“ i s njim povezane pojmove „kontekst“ i „(govornikova) namjera“.

1.1. Iskaz

Pojam „iskaz“[2] shvaćam kao kontekstualno interpretirano značenje nečijih riječi, ali i u smislu samog iskazivanja, to jest proizvodnje iskaza. Sintagme poput „govornikov iskaz“ sadržavat će

[1] Charles Morris (1938) podijelio je semiotiku, teoriju o funkciji znakova u komunikaciji na semantiku, sintaksu i pragmatiku. Bila je to prva upotreba tih triju pojmova. Semantika se bavi proučavanjem odnosom znakova s predmetima na koje su ti znakovi primjenjivi, pragmatika se bavi odnosom između znakova i tumača tih znakova, a sintaksa odnosom znakova s drugim znakovima, ne uzimajući u obzir njihovo značenje. U ovoj trodiobi, sintaksa (koju bismo danas zvali „gramatika“) formalno je istraživanje jezičnih oblika, semantika je apstraktno istraživanje značenja, a pragmatika, uzimajući u obzir kontekst jezičnog iskaza, postaje najkonkretnija razina proučavanja jezika. Morrisova podjela koristi se i danas, uz preinake i dopune koje sežu od samog Morrisa (1946), Rudolfa Carnapa (1942, 1956), Davida Lewisa (1970), Richarda Montaguea (1968, 1970) i mnogih drugih koji su nakon njih uslijedili.

[2] Barić i dr. (2005) određuju iskaz na sljedeći način: „Osim gramatičkog ustrojstva, i neovisno o njemu, postoji i obavijesno ustrojstvo rečenice. Ovisno o kontekstu i situaciji, neki rečenični dijelovi nose nekad više a nekad manje obavijesti. Manje kad se rečenični dio nadovezuje na prethodno već izrečeno i poznato, više kad se njime iskazuje nešto novo i nepoznato. Dio rečenice koji, nadovezujući se na već poznato, nosi manje obavijesti zove se tema (prema grč. Θέμα, théma = „ono položeno“), a dio rečenice koji je obavjesniji jer se njime izriče nešto novo i nepoznato zove se rema (prema grč. ῥῆμα, rhêma = „ono izrečeno“). Rečenica određena s gledišta obavijesnog ustrojstva, odnosom teme i reme, zove se iskaz.“ (398) Silić i Pranjković (2005) to čine ovako: „(…) jedinice koje karakterizira značenje pripadaju jezičnim jedinicama i nazivaju se rečenicama, a jedinice koje karakterizira smisao, odnosno jedinice kojima se stvarno komunicira, pripadaju govornim jedinicama, koje nazivamo iskazima. Rečenice su dakle uopćene, potencijalne jedinice, jedinice koje pretpostavljaju različite načina ostvarivanja u komunikaciji, koje su isključene iz konteksta ili iz govorne situacije. Iskaz je s druge strane stvarna komunikativna jedinica, jedna od mogućih realizacija rečenice kao jezične jedinice.“ (278)

stoga dvije komponente – djelatnu i sadržajnu. Djelatna komponenta u obzir uzima činjenicu da netko izgovara određenu rečenicu s konkretnom namjerom te podcrtava činjenicu da govornik svojim riječima djeluje.[3] Govornik djeluje s određenom namjerom i tako pruža prostor sadržajnoj komponenti, naime svojim iskazom može htjeti nešto tvrditi, izjaviti, upitati, narediti, obećati i tako dalje. Činom iskazivanja, u određenom kontekstu, rečenicama koje koristi pridaje značenje koje prelazi onkraj semantike, dajući riječima ili cijeloj rečenici dodatni sadržaj koji ne bi nosili u nekom drugom kontekstu ili izvan konteksta (ako prihvatimo da je značenje izvan konteksta uopće moguće).

Ipak, ne bi se svi složili s takvim gledištem. Bach (2005) navodi popis „opasnih dvoznačnosti“ koje se koriste u definiranju pragmatike. Na tom se popisu nalazi i riječ „iskaz“ sa značenjima „što je iskazano“ i „čin iskazivanja“. S obzirom na to da ću se u radu koristiti pojmom „iskaz“ upravo na način koji Bach kritizira, jasno je da ne smatram da se radi o opasnosti ili terminološkoj nejasnoći. Naime, pragmatika proučava upotrebu jezika, a ona neminovno obuhvaća obje navedene komponente – čin iskazivanja i sadržaj poruke koja se njime prenosi. Iako se te komponente pojmovno mogu odijeliti, smatram kako upotreba jezika koju nazivamo iskazom ili iskazivanjem neminovno nosi obje[4].

Korta i Perry (2015) iskaz udaljavaju od samog govornika te ga izjednačuju s kontekstom: „[p]ragmatika se bavi iskazima, čime mislimo na određene događaje, namjerne činove govornika u nekom vremenu i mjestu, koji u tipičnim slučajevima uključuju jezik. Logika i semantika tradicionalno se bave značajkama vrsta[5] izraza, a ne značajkama koje se razlikuju od primjerka do primjerka[6], ili od uporabe do uporabe ili, kako ćemo reći, od iskaza do iskaza, i koji se mijenjaju s pojedinačnim značajkama koje ih razlikuju. Za pragmatiku se ponekad govori da se bavi utjecajem konteksta. To je istovjetno ideji da se bavi iskazima, ako kolektivno referirate na sve činjenice koje mogu varirati od iskaza do iskaza kao 'kontekst'.“

Ipak, u ovom radu neću izjednačavati iskaz i kontekst zbog toga što je iskaz, iako se do njega uvijek dolazi u nekom kontekstu, pojmovno neovisan o njemu. Možemo koherentno (i logički i psihološki) zamisliti situaciju u kojoj do jednakog iskaza dolazi u različitim kontekstima, to jest možemo zamisliti kako govornik *G* iskazuje rečenicu *R* s namjerom *N* u kontekstima K_1, K_2, …K_n. Iskazom će se u pojedinom kontekstu odaslati određena poruka, do

[3] U ovom kontekstu mogla bi se koristiti i imenica „iskazivanje“, koja bi jednako kao i imenica „iskaz“ imala dvojak sadržaj.
[4] Postoje upotrebe jezika u kojima je sporno postojanje sadržajne komponente. Primjer je upotreba uzvika, koji nam govore o određenom stanju govornika, no nemaju propozicijski sadržaj te ih stoga neću smatrati iskazima.
[5] U izvorniku „type“.
[6] U izvorniku „token“.

koje možda ne bi došlo da su neki kontekstualni parametri drugačiji, no sam iskaz i njegova interpretacija ovisit će uvelike o govorniku i slušatelju, no ne samo u smislu referenata sadržaja iskaza, već u smislu aktera koji posjeduju određene namjere i vjerovanja, a s obzirom na to da se radi o intimnim psihološkim i racionalnim karakteristikama nedostupnim ostalima (barem ne u potpunosti), ne možemo reći da se radi o kontekstu, koji će ovdje biti shvaćen kao izvanjsko objektivno stanje poznato svim sudionicima u komunikacijskoj razmjeni[7]. Iskaz se sastoji od djelovanja i sadržaja do kojih dolazi u određenim uvjetima u svijetu, a upravo ti uvjeti čine kontekst, koji je, dakle okvir iskaza, no ne i njegov formalni dio.

Dakle, „iskaz“ i „kontekst“ pojmovno su odvojene pojave, no ipak, do iskaza uvijek dolazi u određenom kontekstu, stoga među njima postoji čvrsta povezanost. Razmotrimo sada detaljnije što je to kontekst, još jedan ključni pragmatički čimbenik.

1.2. Kontekst

Prema udjelu konteksta u njoj, Korta i Perry (2015) dijele pragmatiku na pragmatiku užeg opsega i pragmatiku šireg opsega[8]. „*Pragmatika užeg opsega* bavi se prirodom nekih činjenica koje su relevantne za određivanje onog što je rečeno. *Pragmatika šireg opsega* usredotočena je na ono što se događa *onkraj govorenja*: koji su govorni činovi izvedeni *onime* što je rečeno (…).“ Pragmatika užeg opsega izučava prirodu određenih činjenica koje su relevantne pri određivanju onoga što je rečeno. Bavi se, među ostalim, rješavanjem problema višeznačnosti, indeksikalnim pojmovima, pitanjem referiranja vlastitim imenima i nekim slučajevima pretpostavljanja. Pragmatika šireg opsega usredotočena je na ono što se događa izvan okvira samog govorenja; na to koji se govorni činovi izvode onim što je rečeno ili koje implikature pobuđuje nečiji iskaz. Pragmatika užeg opsega vezana je uz uži kontekst, određivanje govornika i slušatelja te mjesto i vrijeme razgovora. Pragmatika šireg opsega vezana je uz širi kontekst, pozadinske informacije koje govornik i slušatelj posjeduju te uz komunikacijsku namjeru govornika.

Iz ovog kratkog prikaza vidljivo je ono što smo ranije utvrdili, da Korta i Perry u kontekst uključuju i subjektivna psihička stanja govornika, no bitno je naglasiti da kod njih obje

[7] Nešto poput Stalnakerovog „uzajamnog temelja“ („common ground“). Vidi Stalnaker (1974). Ideju je kasnije razvio Clark (1996) razlučujući „uzajamni temelj zajednice“ („communal common ground“) od „osobnog uzajamnog temelja“ („personal common ground“). Uzajamni temelj zajednice vezan je uz skup pretpostavki o svijetu koji dijele članovi određene zajednice, a osobni uzajamni temelj vezan je uz skup pretpostavki koji dijele dva člana zajednice i koji se temelji na njihovom prošlom iskustvu i znanjima jednoga o drugome.

[8] U izvorniku „Far-side“ i „Near-side“ pragmatics.

razine konteksta, kako ga shvaćaju, ulaze u domenu pragmatike. Sve ono subjektivno i objektivno što je odvojeno od apstraktnog semantičkog značenja, prema njima, dio je pragmatike.

Njihova se podjela u velikom dijelu podudara s onom koju predlaže i ranije spomenuti Bach, međutim, ključna je razlika u tome što se kod njega takva diferencijacija podudara s razmeđem između semantike i pragmatike, a ne više pragmatičkih razina. Prema njemu, postoje dvije vrste konteksta: uži i širi kontekst[9]. „*Uži kontekst* sastoji se od pitanja o objektivnim činjenicama na koje je određivanje semantičkog sadržaja nekih izraza osjetljivo. *Širi kontekst* su okolnosti razgovora, uzajamni kognitivni sadržaj ili istaknuto zajedničko tlo. On uključuje trenutačno stanje razgovora (što je upravo rečeno, na što se upravo referiralo itd.), fizičko stanje (ako se stranke nalaze licem u lice), istaknuto osobno znanje i relevantno šire zajedničko znanje. (…) [Š]iri kontekst uključuje informacije koje govornik koristi kako bi ono što misli učinio evidentnim slušatelju i koje, ako je komunikacija uspješna, govornik uzima u obzir, pod pretpostavkom da postoji namjera da on to učini, kako bi otkrio što govornik misli.“ (2014: 156) Prema Bachu uži kontekst vezan je uz semantiku, a širi uz pragmatiku. Uži kontekst određuje govornika, vrijeme i mjesto u kojima dolazi do vrednovanja propozicije neovisno o govornikovoj namjeri. Širi kontekst vezan je uz ono što govornik želi poručiti, no ta poruka ne ovisi o kontekstu, već o govornikovoj namjeri. Načelno ću se slagati s Bachovom podjelom, ali na ulogu govornikove namjere gledat ću drugačije, no o tome će više biti riječi u daljnjim poglavljima.

Razliku između razlikovanja između semantike i pragmatike koju predlaže Bach i ideje o različitim vrstama pragmatike koju zagovaraju Korta i Perry možemo svesti na stav o razlici između onog što je rečeno i izjave, naime, izgleda kako Korta i Perry to dvoje izjednačavaju, dok se kod Bacha radi o dvije odvojene kategorije. Prema njemu, izjava je pragmatička pojava koja izražava punu propoziciju. Korta i Perry, kao što je vidljivo iz navedenog citata, („pragmatika užeg opsega se bavi prirodom nekih činjenica koje su relevantne za određivanje onog što je rečeno“), ono što je rečeno smještaju u domenu pragmatike, dok Bach smatra da pragmatici ne pripada ono što je rečeno, već ono što je poručeno, to jest u najjednostavnijem obliku, ono što je govornik izjavio kako bi informirao sugovornika.

Iako im se podjele u određenom smislu podudaraju, smatram da Bach, osim ključne razlike vezane uz podjelu između semantike i pragmatike, ne bi prihvatio ni izjednačavanje iskaza i konteksta koje Korta i Perry predlažu. Naime, prema Bachu, uloga konteksta jest pružiti

[9] U izvorniku „broad“ i „narrow“ context.

temelj koji će slušatelju pomoći da dođe do propozicije koju govornik želi podijeliti. „Govornikova komunikacijska namjera je razumna do te mjere u kojoj se od slušatelja može očekivati da je prepozna na temelju onoga što govori i činjenice da to govori u kontekstu.“ (2014: 157) Govornikova namjera je ključna, prema Bachu, za ispravnu interpretaciju poruke do koje slušatelj treba doći, a uloga konteksta pri tome je da tu interpretaciju vodi, naravno, ako je govornik svoju namjeru učinio dovoljno jasnom. Smatram stoga da bi Bach prihvatio ideju o kontekstu kao faktoru koji se može objektivno utvrditi, to jest ideju da ga tvore faktori poznati svim sudionicima u jezičnoj razmjeni.

Ovdje dolazimo do trećeg ključnog pragmatičkog čimbenika, govornikove namjere. Upravo je ta namjera, i/ili govornikova opravdana pretpostavka te namjere, ono što spaja govornikov iskaz i kontekst: kontekst ne utječe na interpretaciju govornikovih riječi neovisno o govornikovoj namjeri. Prema Bachu, namjera govornika ključni je pragmatički faktor. U nastavku ću predstaviti ideju da za postojanje pragmatičkih pojava nije nužna govornikova namjera, već slušateljeva opravdana pretpostavka da takva namjera postoji.

Da rekapituliramo, možemo reći kako postoje tri ključna čimbenika u razlikovanju semantike od pragmatike. Prvi je iskaz, koji možemo odrediti kao glavnu pragmatičku jedinicu, a ostali su kontekst i govornikova namjera. Ponovimo: iskaz se sastoji od djelatne i sadržajne komponente. Kako bismo neku jezičnu pojavnost odredili kao iskaz, ona mora biti izgovorena, ili na kakav drugi verbalni način izražena, te mora imati propozicijski sadržaj. Do iskaza uvijek dolazi u kontekstu, no kontekst sam po sebi nije vezan isključivo uz pragmatiku jer je potreban i za određivanje referencije riječi poput indeksikalija. Takve će riječi biti semantičke pojave jer, iako su vezane uz kontekst, njihov sadržaj ne ovisi o govornikovoj namjeri. S druge strane, govornikova namjera neće biti dostatna za pragmatičko značenje ako ona nije dostupna slušatelju, a ta će dostupnost uvelike ovisiti o međuigri iskaza i konteksta.

Ove čimbenike možemo zvati izvanjskima jer određuju formalno postojanje neke pragmatičke pojave. S druge strane, postoji kriterij razlikovanja između semantike i pragmatike koji je usmjeren na sadržaj jezične pojave.

1.3. Istinosne vrijednosti

Osim za određivanje govornikovog značenja kontekst služi i za utvrđivanje istinitosti neke propozicije, formalnim rječnikom, njezinih istinosnih uvjeta, to jest uvjeta pod kojima je neka propozicija istinita ili neistinita.

Autori poput Davidsona smatraju kako poznavati semantiku nekog jezika znači znati upravo pod kojim uvjetima je neka rečenica istinita: „[z]nati semantički pojam istine za jezik znači znati što znači za rečenicu – bilo kakvu rečenicu – da je istinita, a to se svodi, u dobrom dijelu značenja tog izraza, na razumijevanje jezika.“ (1991: 24) Davidsonova je ideja ta da je (semantičko) značenje najbolje razumjeti pomoću pojma istine te da je najbolji okvir za bilo koju dobru teoriju značenja onaj koji pruža formalna teorija istine. Teorija značenja svodi se na izradu teorije koja će nam pomoći da za svaku rečenicu izradimo teorem koji će odrediti što ona znači. Kako objašnjava Davidson: „[t]eorijom istine smatram set aksioma koji povlači, za svaku rečenicu u jeziku, iskaz o uvjetima pod kojima je istinita.“ (1991: 56)

Davidson je pokušao uklopiti ideju kompozicionalnosti, prema kojoj značenje rečenice ovisi o značenju njezinih dijelova, točnije, o njihovoj referenciji, u izučavanje prirodnog jezika. Preuzeo je ideju, čiji je autor Tarski (1968), o tome kao izraditi teoriju istine za jezike određene strukture. Htio je svim rečenicama iz prirodnog jezika dodijeliti logičku formu te tako semantiku svesti na sintaksu. Prema takvom pristupu, rečenica „Snijeg je bijel“ istinita je ako snijeg jest bijel.

Ovakva formalna teorija semantičkoga značenja prirodnog jezika naišla je na mnogo odobravanja, ali i na mnoge kritike. Ovdje ćemo ukratko izložiti samo onu S. Soamesa (1992), prema kojemu poznavati istinosnu vrijednost neke propozicije pruža puno manje nego znati njezino značenje jer istinosne vrijednosti nisu informativne poput značenja. Poznavanje uvjeta pod kojima je neka rečenica istinita formalna je kompetencija lišena sadržaja, a s druge strane za utvrđivanje istinosnih vrijednosti neke propozicije potreban je formalni aparat koji barata kvantifikatorima, varijablama i drugim formalnim pojavama, što prema Soamesu, zasigurno nije način na koji razumijemo jezik.

Uz to, bitno je zamijetiti kako se logički ekvivalentne rečenice mogu razlikovati u svom sadržaju. Prema tradicionalnoj slici, semantika temeljena na istinosnim vrijednostima dodjeljuje svakoj nužno istinitoj rečenici isto značenje zbog toga što su sve istinite pod istim uvjetima, to jest u bilo kojim uvjetima.

Soames značenju pristupa iz perspektive razumijevanja jezika, a ne njegove formalne i apriorne strukture: „(…), objašnjenje načina na koji znamo ili vjerujemo u neku semantičku

činjenicu oblika *'s' znači da s* mora se pozivati, između ostalog, na činjenicu da razumijemo *s* i prihvaćamo razne rečenice koje ga sadrže. Ako je to točno, tada se razumijevanje značenja ne može *reducirati* na bilo koji prethodni konceptualni pojam koji uključuje propozicijsko znanje semantičkih činjenica. Stoga, ni jedno shvaćanje tih činjenica, a posebice ni jedna teorija značenja, kakva god oblika, ne može poslužiti kao objašnjenje onoga što je uključeno u razumijevanje značenja. Ako želimo duboko i otkrivajuće shvaćanje tog razumijevanja, moramo tražiti drugdje." (1991: 31)

Dakle, glavni Soamesov prigovor jest taj da istinosnovrijednosna semantika ne može objasniti ljudsko razumijevanje semantičkog sadržaja te da je zbog toga pogrešna strategija izučavanje semantike. Semantički sadržaj ne može se svesti na logičku strukturu rečenice jer razumijevanje njegova značenja nije svodivo na analizu takve formalne strukture. Tako glasi prigovor ideji da se semantika može svesti na formalne značajke rečenice ili suda koji je izražen. Druga bitna, s njom povezana, ideja, koja isto nailazi na kritiku, jest ta da nije moguće proučavanje propozicija izraženih na pragmatičkoj razini zbog toga što se propozicije pojavljuju samo na semantičkoj razini. Jednostavno rečeno, doslovna rečenica izražava sud koji se može odrediti kao istinit ili neistinit, dok na pragmatičkoj razini nije moguće takvo što učiniti (vidi Ariel, 2010: 28 – 31). Ako je cilj formalne semantičke teorije semantiku svesti na sintaksu kroz formalnu analizu propozicije koju izražava rečenica, tada će se pragmatika smatrati nepropozicijskom jer ne postoji jednoznačan način odvojen od subjektivnosti govornika i slušatelja za određivanje pragmatičkog sadržaja. Prema takvom razmišljanju, pragmatičke pojave lišene su sadržaja. Ipak, ako propozicije ne smatramo formalnima, već sadržajnima i usredotočimo se na poruku koja se iskazom odašilje, nema razloga za nijekanje postojanja propozicija na pragmatičkoj razini. Taj ću stav zastupati u ovome radu, to jest na propoziciju ću gledati kao na komunikacijsku, ne formalnu jedinicu. Ipak, vratimo se korak unatrag.

Možda je najpoznatije razlikovanje u prilog tezi da se istinosna vrijednost ne može odrediti na pragmatičkoj razini ono koje predlaže H. P. Grice (1995a). O njemu će više biti rečeno u nastavku, za sada je dovoljno primijetiti kako predlaže podjelu jezika na „ono što je rečeno" i „ono što je implicirano". Zamislimo da se nalazimo na poslovnom sastanku u zagušljivoj i nesnosno toploj prostoriji. Obraćajući se osobi koja sjedi pored prozora, kažem: „Toplo je". Nakon što utvrdimo referenciju korištenih pojmova, toj rečenici na semantičkoj razini možemo utvrditi istinosnu vrijednost. Međutim, ono što njome želim zapravo poručiti nije vezano uz doslovno značenje riječi, već se radi o učinku koji svojim riječima želim postići, naime, tim iskazom želim osobi koja sjedi pored prozora poručiti da bih voljela (ili čak da

zahtijevam) da otvori prozor. Prema klasičnoj teoriji, ne možemo odrediti istinitost ili neistinitost takve neizravne propozicije.

Ideja koju u ovom radu želim predložiti jest ta da možemo odrediti i propozicije na pragmatičkoj razini, štoviše, ponekad iskaz na semantičkoj razini uopće neće sadržavati propoziciju, no bit će informativan zbog toga što sadrži pragmatičku propoziciju. Smatram kako sve pragmatičke pojave sa sobom nose neku vrstu pragmatičke propozicije te da su razlike između semantičke i pragmatičke propozicije stvar stupnjevanja.

Sagledajmo sljedeću rečenicu, često korištenu u literaturi od prvog pojavljivanja kod Perryja (1986): „Kiši.“[10] Što nam govori ova jednostavna i razumljiva rečenica? U njoj, naime, nije specificirana lokacija na kojoj pada kiša, uz to, izgleda da se njome ne želi reći da kiši na nekoj neodređenoj ili nepoznatoj lokaciji, već govornik na umu ima određeno mjesto. Koja je propozicija koja iz nje slijedi? Prema Bachu (2014) ova rečenica uopće ne izražava propoziciju, a prema Recanatiju (2004) ona sadrži skriveni indeksikalni pojam koji ukazuje na lokaciju (nešto poput „u x“). Pri susretu s takvim rečenicama moramo odrediti koliko je pragmatičkog utjecaja uključeno u njihovu formalnu analizu i u njihovo razumijevanje, to jest odrediti granicu između onoga što je njima rečeno i onoga što se njima tvrdi.

Uzmimo još jedan primjer. Koje je značenje rečenice „Ivan je spreman.“? Razumijemo ju, no ne možemo odgovoriti na pitanje za što je Ivan spreman. Ako je tako, kako možemo odrediti njezinu istinosnu vrijednost neovisno o govornikovoj namjeri? Koliko uopće ima smisla govoriti o istinosnoj vrijednosti rečenica poput ove?

Upravo o ovakvim primjerima bit će riječi u nastavku. Predstavit ću način na koji na ove dileme gledaju kontekstualisti, a kako predstavnici minimalne semantike. Kao primjer kontekstualizma, prema kojemu rečenice izvan konteksta i pozivanja na govornikovu namjeru ne izražavaju potpune propozicije te im se zbog toga ne može odrediti istinosna vrijednost, odabrala sam ideje koje R. Carston predstavlja u (2002), a kao primjer minimalne semantike, prema kojoj sve rečenice izražavaju potpune stavove, iako je za neke potrebna sintaktički uvjetovana nadopuna, stavove E. Borg iz (2004). Nakon njih izložit ću neke poglede na ova pitanja K. Bacha, grajsovca na kojeg je snažno utjecao i J. L. Austin.

[10] U izvorniku „It is raining.“

1.4. Kontekstualizam: misli i iskazi

Sam podnaslov knjige *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication* (2002) R. Carston ukazuje nam na to da autorica na pragmatički doprinos komunikaciji ne gleda samo u odnosu na neizravne, implicitne, strategije prijenosa govornog sadržaja kao što je razgovorna implikatura, već i kao na permanentnu značajku izravne komunikacije. Prema njoj, pragmatički procesi nisu potrebni samo za utvrđivanje onoga što govornik implicira, već i propozicije koju eksplicitno izriče. Primjeri u kojima dolazi do aktivacije tih pragmatičkih procesa na razini koja se inače smatra semantičkom prema Carston su rješavanje dvoznačnosti ili višeznačnosti, utvrđivanje sadržaja indeksikalija i, ono što je najzanimljivije i najudaljenije od tradicionalnog shvaćanja razlikovanja između semantike i pragmatike, mnoge vrste obogaćivanja kodiranog sadržaja iskaza (npr. „Doručkovala sam {danas}“, „Ona je premlada {za ovaj posao}“).

U nastavku ćemo ukratko sagledati kontekst i razloge zbog kojih Carston smatra da su rečenice iz prirodnog jezika po svojoj prirodi semantički neodređene te koja uloga, po njoj, u analizi jezika pripada pragmatici.

Carston smatra kako je jaz između jezično kodiranog sadržaja i onoga što je rečeno temeljno svojstvo prirodnog jezika. „Mislim da su sustavi javnog jezika intrinzično lišeni određenih (semantički procjenjivih) misli jer su nastali na leđima već dobro razvijene kognitivne sposobnosti stvaranja hipoteza o mislima i namjerama drugih na temelju njihova ponašanja.“ (30) Dakle, interpretacije tuđih riječi dio su šireg ljudskog sustava zaključivanja, u koji se sugovornici uzdaju kako bi prenosili svoje misli jedni drugima. Te misli uvijek će biti bogatije od dostupnog jezičnog koda pa će za njegovu valjanu interpretaciju biti potrebno nešto više od mehaničkog dekodiranja. Iako postoji načelni konsenzus u razlikovanju između onog što je rečeno i onoga što time govornik želi poručiti, ne postoji konsenzus oko toga koji jezični elementi ulaze u sferu rečenog, a koji u sferu poručenog. Prema Carston, ono što je rečeno, lišeno pragmatičkih utjecaja koji sežu onkraj utvrđivanja indeksikalija ili rješavanja pitanja dvoznačnosti, nikad ne može pružiti potpunu propoziciju, a kao što je bilo rečeno ranije, mogućnost utvrđivanja istinosne vrijednosti na semantičkoj razini jedno je od standardno definiranih značajki semantičkog sadržaja. Prema takvom viđenju, sama semantička nastojanja ne mogu se nikad izjednačiti s utvrđivanjem istinosne vrijednosti propozicije iz jednostavnog razloga što propozicije nisu svojstvo koje proizlazi iz semantičkog sadržaja.

U prvom poglavlju autorica argumentira protiv autora kao što su G. Frege, W. V. O. Quine i J. Katz, prema kojima su moguće rečenice koje kodiraju misao/propoziciju koja je

stalna kroz kontekste, to jest takozvane „vječne rečenice“, čija je istinosna vrijednost, jednom utvrđena, vazda nepromijenjena (vidi 1.3). Slijedi Recanatija u ideji da je vječna referencija nemoguća i da rečenice uvijek referiraju ovisno o kontekstu i govornikovoj namjeri. Sagledajmo Recanatijev primjer (koji Carston prenosi na str. 38). Izraz „britanski premijer 1999. godine“ potpun je opis koji bi trebao referirati na određenu osobu, neovisno o vremenu u kojemu je izraz upotrijebljen i govornikovoj namjeri. Međutim, prema Recanatiju, čak i takvi izrazi koji ne sadrže indeksikalne izraze uvijek ovise o domeni diskursa, to jest domeni u odnosu na koju govornik svoj iskaz predstavlja istinitim. Recanati razmatra primjer u kojemu osoba A i B znaju da osoba C vjeruje kako je Peter Mandelson premijer Velike Britanije. Godina je 1999. Znajući da se Mandelson nalazi u susjednoj sobi, osoba B, govoreći osobi A, kaže: „C će biti oduševljena kada sazna da je trenutačni premijer Velike Britanije u susjednoj sobi“. Osoba B koristi potpun opis[11] kako bi referirala na Mandelsona, a ne na stvarnog premijera, Tonyja Blaira, jer želi da se pruženi opis interpretira u skladu s vjerovanjima osobe C, s njezinim svijetom vjerovanja u kojemu je premijer Mandelson. Ovim primjerom želi se ukazati na stav da su i naizgled najčvršći semantički primjeri koji sadrže potpune opise ovisni o kontekstualnim parametrima i pragmatičkoj obradi sadržaja.

U nastavku se Carston poziva i na C. Travisa (vidi 1.3.4), prema kojemu i samo značenje riječi u kontekstu prosuđivanja istinosne vrijednosti ovisi o govornikovoj namjeri. Tako, na primjer, riječ „crn“ u rečenici „Lonac je crn“ može imati više značenja (lonac je zagorio, lonac je od potpuno crnog materijala, lonac je premazan crnim slojem boje i slično).

Kako Carston naglašava, rečenice se mogu koristiti za izricanje bezbrojnih sadržaja, od kojih je svaki istinit pod drugim uvjetima. „Nosilac istine nije rečenica, već propozicija koju govornik izražava rečenicom u danom kontekstu iskazivanja“ (40).

Svoju teoriju o tome kako riješiti komunikacijsko pitanje neodređenosti semantičkog sadržaja Carston smješta unutar komunikacijskog okvira koji pruža teorija relevantnosti, čiji su začetnici Sperber i Wilson (vidi Sperber i Wilson 1986). Jedna od temeljnih postavki te teorije jest ta da je ljudska komunikacija ponajprije proces čitanja tuđih misli, nastojanje da se govornikova namjera rekonstruira, pri čemu jezični kod pruža samo parcijalne i nepotpune dokaze za misli koje govornik želi prenijeti komunikacijom. Jaz između jezično kodiranog dijela i komunikacijskog sadržaja rješava se pomoću pragmatičnih mehanizama zaključivanja, koji ulažu napor u one interpretacije koje su u skladu s očekivanjem relevantnosti. Pri obradi komunikacijskih podražaja taj pragmatički mehanizam cilja na optimalan odnos između napora

[11] U izvorniku „definite description“.

procesuiranja i kognitivnog učinka te se zaustavlja kada dostigne očekivanu razinu relevantnosti.

Relevantnost o kojoj je ovdje riječ, a bitno je naglasiti da se radi o tehničkom terminu, jest svojstvo inputa kognitivnim procesima koje je vezano uz pozitivne kognitivne učinke i kognitivni napor za dostizanje tih učinaka. Kognitivni učinci uključuju osnaživanje postojećih vjerovanja kroz pružanje novih dokaza za njih, ukidanje vjerovanja koja se otkrivaju kao neistinita i dolazak do novih vjerovanja kroz međuigru novih informacija s postojećim sadržajem.

Teorija relevantnosti temelji se na dvama principima: „kognitivnom principu relevantnosti“ i „komunikacijskom principu relevantnosti“ (vidi Carston 2002: 45 i Wilson i Sperber 2005). Prema kognitivnom principu relevantnosti ljudski kognitivni sustav u cjelini je usmjeren na maksimiziranje relevantnosti. Prema komunikacijskom principu relevantnosti, svaki čin ostenzije odašilje poruku o vlastitoj optimalnoj relevantnosti, to jest pretpostavku o tome da će biti barem dovoljno relevantan da zaokupi pažnju osobe kojoj je namijenjen te da je u skladu s kompetencijama i ciljevima osobe koja ga proizvodi. Na temelju ovih dvaju principa stvara se naputak za osobe koje interpretiraju tuđe riječi koji se temelji na ideji da je očekivanje relevantnosti put ka govornikovoj namjeri. Prema tom naputku, slušatelj mora slijediti interpretacijski put koji iziskuje minimalni napor dok ne pronađe interpretaciju koja zadovoljava očekivanje relevantnosti. Tada interpretacija prestaje.

Vođena tim teorijskim okvirom, Carston odbacuje ideju da se značenje rečenica prirodnog jezika može izjednačavati s njihovim istinosnim vrijednostima. Slijedeći teoretičare relevantnosti, autorica predlaže razlikovanje između semantike i pragmatike utemeljeno na razlikovanju dvaju procesa uključenih u razumijevanje iskaza: jezičnog dekodiranja i pragmatičke inferencije. Carston naglašava postojanje više razina jezičnog izražavanja. Kao primjer uzima rečenicu „Još nije nazvala“ (59). Ta rečenica, „u bilo kojoj normalnoj prigodi uporabe“ bit će shvaćena kao nositeljica potpune propozicije o tome da za određenu žensku osobu vrijedi da još nije nazvala (u nekom određenom značenju riječi „nazvati“) neku osobu u određenom vremenskom okviru koji prethodi trenutku iskaza, međutim, ono što je kodirano u samoj rečenici jest nešto mnogo manje specifično, nepropozicijska logička struktura čija se istinosna vrijednost ne može odrediti. Ona služi kao obrazac za stvaranje propozicijske strukture pragmatičkim procesima usmjerenim na govornikovu namjeru. Prema Carston, „prva faza interpretacije iskaza uključuje dekodiranje korištenih jezičnih izraza. Rezultat toga jest (općenito nepropozicijska) logička forma koju pragmatički procesor može koristiti.“ (64) Dakle, semantička analiza ne pruža nam propoziciju, koja je, shvaćena kao nositeljica istinosne

vrijednosti ili pak kao ekvivalent govornikove misli, ono što nosi značenje rečenice iz koje izranja. Kako bismo došli do značenja propozicije koju određena rečenica sa sobom nosi nužno je pozvati se na pragmatičke procese. Zapazimo kako se radi o potpunom obratu standardne slike prema kojoj se propozicije određuju upravo na semantičkoj, a nipošto na semantičkoj razini.

Pragmatički procesi vezani su uz više jezičnih pojava. Onih jasno pragmatičkih, nevezanih uz istinosne vrijednosti, kao što je razgovorna implikatura, do onih bližih formalnoj strukturi rečenice, poput fenomena koji Carston, slijedeći u tome Sperbera i Wilson (1986, 1995), naziva „eksplikature“. Važno je zapaziti da unatoč razlikama među njima, i implikatura i eksplikatura ovise o namjeri koju govornik želi postići svojim iskazom. Carston definira eksplikaturu na sljedeći način: „[v]jerovanje (propozicija) koja se prenosi iskazom je 'eksplikatura' iskaza ako i samo ako je ona razvoj (a) lingvistički kodirane logičke forme iskaza ili (b) rečeničnog dijela logičke forme.“ (124) S druge strane, prema autorici, implikature nastaju isključivo na temelju pragmatičke inferencije (vidi 2.3.3). Dakle, eksplikature su vezane uz logičku, semantičku razinu nadopunjenu pragmatičkom inferencijom, a implikature su vezane uz djelovanja pragmatičkih inferencija (iako je njihovo izvođenje uvjetovano kodiranim sadržajem iskaza).

Eksplikature, za razliku od implikatura, vezane su uz svaki iskaz, a pojedini iskaz može nositi sa sobom višestruke propozicije, to jest eksplikature. Tako su neke od mogućih eksplikatura rečenice „Kim ne bi trebala proći kolegij jer, iskreno, nije izvršila obaveze“ sljedeće (vidi 124 i 125):

Kim ne bi trebala proći kolegij jer nije izvršila obaveze.
G govori da Kim ne bi trebala proći kolegij jer nije izvršila obaveze.
G vjeruje da Kim ne bi trebala proći kolegij jer nije izvršila obaveze.
G je tužan jer Kim ne bi trebala proći kolegij jer nije izvršila obaveze.
Kim ne bi trebala proći kolegij.
G vjeruje da Kim ne bi trebala proći kolegij.
G govori da Kim ne bi trebala proći kolegij.
Kim nije izvršila obaveze.
G iskreno govori S-u da Kim nije izvršila obaveze.

To su sve moguće eksplikature iskaza, no u određenoj situaciji slušatelj će, vođen principom relevantnosti, doći samo do jedne. Iskazi mogu nositi sa sobom ne samo različite

eksplikature, već različite setove eksplikatura koji nastaju na temelju različitih logičkih struktura kodiranih u istoj rečenici. Zbog toga, prema Carston, ne možemo govoriti o istinosnovrijednosnom sadržaju iskaza, već samo pojedine eksplikature, one koja u određenom komunikacijskom kontekstu nosi najveću razinu relevantnosti. Eksplikatura, u teoriji relevantnosti, jest propozicija koju izriče rečenica kada je iskazana, to jest kada je eksplicirana i samo se njezina istinost može prosuđivati.

Vidljivo je da se radi o velikom udaljavanju od primarnih teorija koje su istinosnu vrijednost rečenice prosuđivale u odnosu na njezinu formalno-logičku strukturu, nadahnjujući se formalnim jezicima i pokušavajući pravila koja se u njima koriste primijeniti i na prirodni jezik. Korak je to prema proučavanju jezika koje više nije formalno, već utemeljeno na stvarnim mentalnim procesima koji s odvijaju u glavama govornika i slušatelja.

Prema Carston, Griceova je zasluga što je proučavanje jezika udaljio od pukog izučavanja koda te ukazao na važnost govornikove namjere koja na određeni način mora biti dostupna slušatelju. Međutim, daljnji teorijski razvoj na polju pragmatike pružio je njegovoj teoriji potrebne dopune i produbljenja. Prihvaćanje radikalne jezične neodređenosti uvodi pragmatičku inferenciju u samu izraženu propoziciju („što je rečeno“), a sama pragmatika se iz društvenog i filozofskog pothvata pretvara u psihološko i neurološko razotkrivanje ljudskih kognitivnih procesa: „[r]avnoteža se izmijenila, od kodiranog značenja s pokojom inferencijalnom dopunom kada je potrebna, do proaktivne pragmatičke inferencije uvjetovane komadićima koda. Važna posljedica teze o neodređenosti i sveobuhvatne kognitivizacije pragmatike jest ta da se pojam onog što je eksplicitno komunikacijski preneseno ne može izjednačiti s jezično kodiranim značenjem ili nekim njegovim minimalnim proširenjem u svrhu popunjavanja jezičnih praznina ili kako bi se zadovoljio neki logički zahtjev minimalne propozicionalnosti. Pojam mora odgovarati kognitivnom imperativu aktivne uloge u postizanju potpune interpretacije koja se podudara s primateljevim očekivanjima relevantnosti. “ (206)

Sažimajući rečeno, možemo reći da je pristup pragmatici za koji se odlučuju Carston i ostali zagovornici teorije relevantnosti vezan uz njezinu kognitivnu dimenziju, koja ulazi u razinu propozicije, ne samo onu koja se može iščitati iz implikature, već i u onu koja je rečena doslovno, što se prema autorici može izjednačiti s eksplikaturom iskaza, s onom propozicijom kojom govornik želi prenijeti svoje misli, a do koje slušatelj, slijedeći princip relevantnosti, mora doći. Ako želimo govoriti o istinosnoj vrijednosti propozicije, moramo u obzir uzeti najrelevantniju eksplikaturu. Na taj je način procjenjivanje istinosne vrijednosti uvijek vezano uz pojedini komunikacijski kontekst i osobe koje u njima sudjeluju. Bez pragmatike, semantički

sadržaj je neodređen i ne može se izjednačiti s propozicijom, glavnom nositeljicom govornikovih misli.

Prema ovom pristupu, sama pragmatika postaje umna sposobnost, sustav za obradu podataka o ljudskoj ostenzivnoj komunikaciji. Na nju se više ne gleda kao na alat za seciranje govornih fenomena, već sama postaje predmet proučavanja.

1.5. Minimalna semantika: minimalna osjetljivost na kontekst

Sada prelazim na teoriju koju zagovara E. Borg (2004). Autorica svoje viđenje minimalne semantike izlaže kao kontrapunkt onome što naziva „dualne pragmatičke teorije“, a slijedeći njezine kriterije, među njih možemo ubrojiti i ideje koje zagovara Carston te takve teorije izjednačiti s kontekstualizmom, prema kojemu je značenje rečenica koje koristimo uvelike osiromašeno u odnosu na ono što njima želimo poručiti. Prema teoretičarima dualne pragmatike pragmatički procesi imaju dvojaku ulogu pri razumijevanja izrečenog sadržaja. Osim što određuju implikature iskaza, oni su na djelu i prije određivanja istinosne vrijednosti rečenice. Iako postoji više vrsta teorija unutar domene dualne pragmatike, one, prema Borg, slijede isti etos: „[t]o je ideja da su pragmatički procesi sposobni djelovati *dvaput*: jednom prije dostavljanja potpune izražene propozicije (to jest prije određivanja istinosnovrijednosnog sadržaja rečenice iskazane u određenom kontekstu) i onda opet kako bi doprinijeli mogućim implikaturama iskaza (tj., daljnjoj, indirektno dostignutoj, propoziciji).“ (38)

Borg slijedi tradicionalnu sliku u kojoj semantika prethodi pragmatici i prema kojoj se semantika bavi onime što znači određena rečenica, a ne onime što se njome želi poručiti ili postići u određenom komunikacijskom kontekstu. Protivnici tog stava, kao što smo vidjeli, tvrdit će da formalno-semantičke karakteristike nisu dostatne za utvrđivanje istinosne vrijednosti, već da je za takvo što bitno sagledati iskaz. Kako bi se nosila s kritičarima, autorica zastupa ideju (umjerenog) formalnog pristupa semantici, točnije sintaktički utemeljen istinosnovrijednosni pristup.

Iako priznaje kako kontekstualni faktori imaju važnu ulogu u određivanju onoga što govornik želi poručiti svojim iskazom ili u određivanju na što on referira uporabom pojmova osjetljivih na kontekst, tvrdi da možemo odrediti minimalni, istinosnovrijednosni element koji nije vezan uz kontekst. Nadalje, tvrdi da je upravo taj minimalni dio ono što nam semantička teorija može isporučiti. „Minimalna semantička teorija, prema meni, teorija je koja teži pružiti doslovno značenje tipova riječi i rečeničnih tipova (relativiziranih na kontekst iskaza) u danom prirodnom jeziku, i to je više-manje sve. Specifično, takva teorija drži svoj nos podalje od

povezanih [pojava koje traže objašnjenje], poput toga zbog čega uspješno komuniciramo jedni s drugima koristeći jezik, kako dolazimo do saznanja o predmetima u svijetu oko nas, i, općenito, kako čisto jezične informacije dolaze u interakciju sa širokom lepezom drugih informacija koje djelatnik posjeduje.“ (54)

Semantičko razumijevanje smatra modularnim (u Fodorovu smislu[12]) te vjeruje kako ti minimalni semantički elementi sačinjavaju valjanu razinu jezičnog procesuiranja (čak i kada nisu svjesno dostupni). Ipak, ti su elementi samo dio razumijevanja jezika. Da bi govornik sasvim poznavao neki jezik i vladao njime, mora posjedovati i šira znanja o svijetu, što znači da je nejezično znanje bitno barem koliko i ono jezično.

Ovime dolazimo do granice između semantike i pragmatike koju autorica zagovara: semantika se svodi na formalno-semantičku teoriju koja je zahvaćena modularnim shvaćanjem naših jezičnih sposobnosti. „Zahvaćamo značenje doslovne rečenice u vakuumu kakvo jest, slobodno od široke lepeze drugih stvari koje znamo. Zahvatiti doslovno značenje rečenice nije pitanje je li to ono koje se najviše mora predviđati u nekom kontekstu ili ono koje najviše iznenađuje, njezino značenje, i sposobnost kompetentnog primaoca da zahvati njezino značenje, ostaju nepromijenjeni.“ (107) Doseg takve formalno-semantičke teorije one su jezične značajke do kojih se može doći jednostavnom deduktivnom obradom sintaktičkog sadržaja rečenice. Ništa što zahtijeva abduktivno razmišljanje ne ulazi u semantiku. A kako to objašnjava u fusnoti na stranici 44, abduktivnim zaključivanjem autorica smatra rezoniranje koje se može osporiti i koje nije deduktivno te se temelji na korpusu činjenica i njihovom objašnjenu. Dakle, ako se pri razumijevanju određenog jezičnog sadržaja aktiviraju druge kognitivne domene osim one čisto formalne, radi se o pragmatičkim procesima. Autorica naglašava da je, kada smo došli do krajnjeg značenja onoga što govornik iskazuje, veoma teško vratiti se unatrag i razabrati čisti semantički doprinos govornome činu (§2.2.3), što dodatno zamućuje razlikovanje između semantike i pragmatike.

Ovakav pristup, smatra Borg, može pomiriti dualne pragmatičare i zagovornike formalne semantike zbog toga što do sukoba dolazi zbog dodatnih elemenata koji se umeću u domenu semantike, a po autorici tamo ne pripadaju. Prema njoj, zagovornici dualne pragmatike pokušavaju dokazati kako semantika sama po sebi, u slučajevima neizrečenih sastavnica[13] i

[12] Prema njemu, naš je um djelomično modularan, no većim djelom nije sastavljen od modula. Za potrebe ovog preglednog dijela modul je dovoljno karakterizirati kao korpus podataka uparen sa skupom pravila koja njime vladaju. Semantička kompetencija je modularna zbog toga što se radi o brzom, nesvjesnom komputacijskom mehanizmu koji je vezan uz taj određeni korpus i pravila koja upravljaju njime. Za podrobnije objašnjenje modularnosti vidi poglavlje 2 u Borg (2004) ili Fodor (1983 i 2000).

[13] U izvorniku „unarticulated constituents“.

semantičke neodređenosti, ne može pružiti intuitivne istinosne vrijednosti, to jest intuitivne istinosne vrijednosti prosječnog govornika koji se neminovno i pri analizi jezika poziva na govor. Borg tvrdi da to nije ni zadaća semantike jer se dualni pragmatičari bave govornim činovima, a ne apstraktnom idejom rečeničnog značenja.

Minimalna semantika koju Borg zastupa ima ograničen doseg; prema njoj se minimalizam takve teorije ogleda upravo u „[u]tvrđivanju jasne granice između doslovnog značenja i komunikacije i ideji da nam semantička teorija duguje objašnjenje prvog, ali ne i drugog.“ (54) Prema takvoj teoriji, elementi propozicijskog sadržaja iskaza, komunikacijske propozicije vezane uz govornikovu namjeru, ne ulaze u doseg minimalne semantike, čiji su predmet proučavanja značenje i sadržaj rečenica, a ne iskaza.

Ipak, kako bi očuvala ideju da rečenice izražavaju propozicije na semantičkoj razini, predlaže postojanje „liberalnih istinosnih vrijednosti“ koje se utvrđuju samo na temelju sintaktičkih značajki u skladu s modularnim jezičnim sposobnostima, iako je ono što se prenosi iskazom uvijek mnogo bogatiji, pragmatički potpomognut proizvod. Formalna semantika tako objašnjava doslovno značenje na temelju sintaktičkih odrednica, a pragmatika način na koji iskazi, i intencionalne radnje općenito, služe kako bi se prenijele ideje. Značajno je kako za autoricu ono što je rečeno[14] nije semantički, već pragmatički pojam, što je u skladu sa stavovima dualnih pragmatičara, ali ne predstavlja problem za teoriju minimalne semantike jer ne ulazi na njezin teritorij: „do trenutka u kojemu dođemo do nekog suda o tome što je rečeno danim iskazom u danom kontekstu posebni semantički doprinos će biti zatrpan utjecajem široke lepeze drugih (ne-semantičkih) faktora. Otkrivanje onog što je rečeno uvijek je, tvrdim, otkrivanje onog što je netko rekao, nekad, negdje; to je, u suštini, ideja koja podvodi mnogo više od puke semantičke informacije, i zbog toga ne smijemo očekivati da će se izroditi semantički informativna ideja iz tako esencijalno pragmatičnih razmatranja.“ (128) Slika koju autorica gradi je ona u kojoj se semantika bavi formalnim konstruktima značenja riječi i rečenica, a pragmatika preuzima više razina kontekstualnog utjecaja – od onog što je rečeno do razgovornih implikatura – koje su povezane djelatnikovim znanjem o kontekstu iskaza.

Može se postaviti pitanje o vrijednosti takve formalne semantike s obzirom na njezinu ograničenu komunikacijsku ulogu. Borg vrijednost semantičkog znanja vidi u mogućnosti usvajanja značenja riječi i rečenica bez kojih komunikacija ne bi bila moguća.

Granica između semantike i pragmatike, kao što smo već uočili, postaje najmutnija kod primjera koji pokazuju kako je za utvrđivanje istinosne vrijednosti barem nekih rečenica iz

[14] U izvorniku „what is said“; stručni termin u teoriji značenja.

prirodnog jezika potrebno pozivanje na kontekst. Primjeri takvih rečenica su oni s vremenskom odrednicom ("Kišilo je“), indeksikalijom („Danas sam luda“) ili demonstrativom („To je moje“). Kada na te rečenice gledamo kao na apstraktne tipove rečenica one nam ne pružaju sadržaj čiju istinosnu vrijednost možemo odrediti. Za liberalne istinosne vrijednosti koje uvodi Borg govori kako su one „uvjeti koji su *liberalni* jer jasno omogućavaju zadovoljenje kroz niz specifičnijih stanja stvari. Liberalna istinosna vrijednost pretpostavlja 'dodatni' sintaktički materijal (tj. materijal u supsintaktičkom podrumu) samo kada je intuitivno poželjno to učiniti ili kada postoje dobri empirijski dokazi koji podržavaju taj potez.“ (230)

Borg smatra da u takvim slučajevima sintaktički put do značenja može biti očuvan čak i ako prihvatimo da se ti sintaktički elementi pozivaju na kontekst u kojemu dolazi do iskaza kako bismo dobili semantički sadržaj. Ovim potezom teorija koju Borg zastupa postaje umjereno formalna jer autorica predlaže tipove rečenica relativizirane na kontekst iskazivanja kao predmet kojim se bavi semantika. Kontekst će biti nužan samo kada potrebu za njim pokrenu sintaktičke značajke. Na primjer, u rečenici „Ana ne može nastaviti“ prisutan je prijelazni glagol „nastaviti“, koji otvara mjesto objektu radnje te ga se sintaktički treba shvatiti kao „Ana ne može nastaviti nešto“. Dakle, prema Borg, pozivanje na kontekst ne seže onkraj onoga eksplicitno sintaktički traženog. Borg tvrdi da je pitanje na koje se značajke konteksta umjereni formalni semantičari mogu pozvati kompleksno (vidi drugo i treće poglavlje), no krajnji odgovor leži ponovo u fokusiranju na primjerak tipa umjesto na apstraktnu rečenicu. Tip rečenice mora biti mišljen kao primjerak kako bismo dobili specifikaciju njegova istinosnovrijednosnog sadržaja. Tako ćemo, na primjer, doći do podataka o vremenu iskazivanja propozicije ili referencije, a da ne pristanemo na teoriju koja značenje izjednačava s uporabom. Dakle, za utvrđivanje istinosne vrijednosti ne smijemo se pozivati na formalni opis parametara na temelju kojih se utvrđuje istinitost rečeničnog tipa, već se moramo usredotočiti na danu instancu rečeničnog tipa kako bismo došli do istinosnovrijednosnog sadržaja.

Formalna semantika ne može u potpunosti zanemariti kontekst na putu do utvrđivanja semantičkog sadržaja, no prema Borg, moguće je održati razgraničenje između formalne semantike i drugih pristupa. Da rekapituliramo, formalna semantika dopušta pozivanje na kontekst u slučaju kada za to postoji sintaktička potreba, a vrste kontekstualnih značajki koje su potrebne veoma su ograničene jer su isključene sve one koje zahtijevaju abduktivno rezoniranje.

Za kraj ovog dosegom ograničenog prikaza minimalne semantike spomenut ću jedan autorski par koji je u tom kontekstu nezaobilazan, no čije ideje neću podrobnije razrađivati zbog toga što se one, barem ugrubo, podudaraju s onima koje zastupa Borg te je to za potrebe ovog

kratkog pregleda dovoljno. Cappelen i Lepore (2004), jednako kao i Borg, kritiziraju kontekstualizam, to jest one autore koji, prema njima, preuveličavaju ulogu konteksta u semantičkim određivanjima. Prema njima ti autori „ne mogu objasniti kako komuniciramo kroz kontekste“ (X), to jest kako se ljudi različitih znanja i vjerovanja mogu razumjeti te stoga zagovaraju semantiku neosjetljivu na kontekst. Neke od ključnih stavki njihove teorije su sljedeće (prikazane na stranicama 1 – 3): semantički minimalizam priznaje samo ograničen broj izraza koji su osjetljivi na kontekst, to jest čije semantičko određenje o njemu ovisi (primjeri takvih izraza su: „ja“, „ti“, „ovo“, „ono“, „danas i „sutra“). Nadalje, prema njima, iz toga slijedi da je osjetljivost na kontekst u tim slučajevima gramatički uvjetovana – kontekst određuje semantičku vrijednost takvih izraza i tu njegova uloga prestaje. Iz ovih ukratko navedenih značajki vidimo kako se slažu s temeljnim idejama koje predstavlja Borg. Ovime zaključujem pregled temeljnih ideja zastupnika minimalne semantike te prelazim na ideje K. Bacha, koji osporava takve, ali i kontekstualstičke stavove.

1.6. Minimalnija semantika i govornikova namjera

U svom prikazu knjige *Minimal Semantics*, Bach[15] (2007) navodi kako predstavnici minimalne semantike griješe jer „pretpostavljaju da ako rečenica ne sadrži elemente osjetljive na kontekst, mora izražavati sud neovisan o kontekstu. Ne uzimaju ozbiljno mogućnost da su neke rečenice (po meni mnoge) semantički nepotpune.“ (306) Autor navodi kako semantička nepotpunost nije isto što i ovisnost o kontekstu te da je moguće imati minimalnu semantiku neopterećenu idejom da svaka rečenica izražava sud. Zaključuje kako „[k]oliko god dobra bila nastojanja koja Borg čini da zadrži pragmatiku podalje od semantike, njezina minimalna semantika nije dovoljno minimalna.“ (306)

Kao što Borg razlikuje formalnu semantičku razinu onoga što je rečeno od onoga što je implicirano te predlaže ideju kontinuuma među tim razinama (128 – 130), tako i Bach predlaže razlikovanje između eksplicitnog, implicitnog i impliciranog. Predlaže postojanje jezičnog fenomena koji naziva „razgovorna implicitura“. Ta pojava nastaje u dva slučaja. Prvi je onaj u kojemu, bez uporabe prenesenog ili neizravnog govora, čak i nakon utvrđivanja referencije izraza i rješavanja dvoznačnosti neka rečenica ne izražava potpun sud. Takve su rečenice

[15] Kao jednog od predstavnika dualne pragmatike Borg navodi i K. Bacha, kojeg kao takvog eksplicitno određuje u fusnoti br. 7 na stranici 216: „(…) moramo znati i da njegova tvrdnja da se semantika često bavi subpropozicijskim elementima ovdje odbačena. U stvari, predložila sam da je bilo kakvo slabljenje semantičkog sadržaja te vrste na ne-propozicijske/ne-istinosnovrijednosne elemente nekonzistentno s formalnom semantikom kako se ona tradicionalno shvaća, stoga bih smjestila Bacha prilično čvrsto među dualne pragmatičare.“

semantički neodređene[16] i zahtijevaju „nadopunu“[17]. Drugi slučaj je onaj u kojemu rečenica izražava potpun sud, no govornik želi poručiti drugi sud, nastao „proširenjem“[18] prvotnog suda.

Evo nekih primjera tih jezičnih pojava koje nam Bach pruža. Rečenica „Željezo nije dovoljno snažno“ semantički je (i pojmovno) nepotpuna jer ne izražava potpun sud, to jest ne možemo joj odrediti istinosnu vrijednost jer ne znamo za što željezo nije dovoljno snažno. U rečenici „Ivan je gotovo opljačkao banku“ nepotpunost rečenice nastaje zbog uporabe riječi „gotovo“ zbog toga što je nejasno što se želi poručiti – je li Ivan odustao trenutak prije pljačke, je li nešto pošlo po zlu tijekom pljačke ili je u pitanju nešto treće. „U tim slučajevima konvencionalno značenje rečenice ne određuje potpuni sud, već samo propozicijski korijen[19]; potpun sud bio bi izražen, istinosna vrijednost utvrđena, samo kada bi rečenica na neki način bila elaborirana“. (127) U tim slučajevima rečenice zahtijevaju nadopunu, a Bach naglašava kako je važno uvidjeti da su unatoč tome one doslovne; ni jedan njihov dio nije korišten u prenesenom značenju.

S druge strane, rečenice poput „Nećeš umrijeti“, koju majka izgovara sinu nakon što se porezao, izražavaju sud, no to nije ono što govornik želi poručiti. U ovom slučaju majka želi sinu reći da neće umrijeti od porezotine, ne da je besmrtan. Prema autoru, ta rečenica nije doslovna, iako ni jedan njezin dio zasebno nije upotrjebljen nedoslovno. Takve rečenice, prema Bachu, zahtijevaju „pojmovno osnaživanje“[20] te ih naziva „kostur propozicije“[21].

Ne ulazeći u detalje Bachove teorije o implicituri, već iz ovih nekoliko primjera vidljivo je kako i on govori o istim fenomenima kojima se i Borg i Carston bave. Bach se s Borg ne slaže oko toga da minimalnu propoziciju nadopunjuju elementi koji su sintaktičke prirode, po njemu su to konceptualne nadopune slušatelja. Prema Bachu, potrebne nadopune nisu proizvod sintaktičkih manjkavosti, već govora, a upravo zato što se poziva na govor i kontekstualne čimbenike, razgovorna implicitura, u oba njezina oblika, jest pragmatični fenomen.

Ipak, odbacivanje ideje da svaka rečenica izražava propoziciju Bacha ne dovodi do ekstremne pozicije koju, između ostalih, zastupa i Carston.

Ako postoje rečenice koje ne izražavaju sudove, ako ne izražavaju potpune misli, kako možemo utvrditi njihov semantički sadržaj? Odgovor koji pruža Bach bit će odgovor koji ću u velikoj mjeri zagovarati u ovome radu. Bach, baš kao i Borg, pokušava čvrsto odijeliti granicu

[16] U izvorniku „semantically underdeterminate“.
[17] U izvorniku „completion“. Važno je napomenuti da se radi o tehničkom terminu koji je osmislio Bach.
[18] U izvorniku „expansion“. I ovdje je riječ o tehničkom terminu.
[19] U izvorniku „propositional radical“.
[20] U izvorniku „conceptual strengthening“.
[21] U izvorniku „skeletal proposition“.

između semantike i pragmatike te se slaže da semantika pripada domeni formalnog, a pragmatika upotrebnog: „(…) semantičke informacije odnose se na jezične izraze (rečenice i njihove sastavnice), a pragmatičke informacije odnose se na iskaze i činjenice koje ih okružuju.“ (1999: 74)

Prema Bachu, semantičke informacije gramatički su povezane s izgovorenim, a pragmatičke informacije nastaju činom izgovaranja, zbog toga se Bach često poziva na ideje J. L. Austina (2014) i njegovo razlikovanje između lokucije i ilokucije, to jest jezika i onoga što njime činimo (molimo, zahtijevamo, strašimo, ali ponekad i jednostavno tvrdimo). Tako, prema Bachovoj interpretaciji, na primjer, govoreći nešto možemo ne htjeti išta poručiti, može nam se dogoditi lapsus, možemo htjeti poručiti nešto dodatno ili nešto sasvim različito od onog što smo rekli (2005: 25), a čak i u slučajevima u kojima želimo poručiti točno ono što riječi koje koristimo znače, to možemo postići upravo zahvaljujući slušateljevu prepoznavanju naše namjere (2005: 27).

Za razliku od Borg, Bach se ne priklanja ni jednom postojećem semantičkom okviru: „[n]e pretpostavljam neki posebni okvir za semantiku, formalni ili neki drugi. Pretpostavljam da značenje rečenice ovisi isključivo o značenju njezinih sastavnica i njezine sintaktičke strukture, no ne zauzimam stav oko toga bi li se rečenična semantika oslanjati na ideju istinosnih vrijednosti ili propozicija (kako god zamišljenih).“ (1999: 67)

Prema njemu, ono što je ključni pokazatelj toga da se u određenom slučaju radi o pragmatičkom fenomenu jest namjera govornika. Upravo namjera, a ne kontekst, može razriješiti velik broj spornih jezičnih slučajeva, posebice onih koje karakterizira kao slučajeve impliciture: „(…) ono što govornik normalno misli iskazivanjem rečenice, kada ne govori figurativno ili neizravno, jest obogaćena verzija onoga što se može predvidjeti iz značenja same rečenice. To može biti tako zbog toga što rečenica izražava 'minimalnu' propoziciju (ili 'kostur') ili čak zbog toga jer uopće ne izražava potpuno propoziciju.“ (2005: 15)

Kao što smo ranije vidjeli, prema Bachu, postoje dvije vrste konteksta: uži i širi kontekst. Uži kontekst vezan je uz semantiku, a širi uz pragmatiku. Uži kontekst određuje govornika, vrijeme i mjesto u kojima dolazi do vrednovanja propozicije. Širi kontekst vezan je uz ono što govornik želi poručiti, no ta poruka ne ovisi o kontekstu. „Širi kontekst postavlja racionalni okvir govornikovoj komunikacijskoj namjeri.“ (2014: 157) Kako bi slušatelj došao do govornikove poruke u obzir mora uzeti kontekstualne činjenice za koje govornik može smatrati da će ih uzeti u obzir. Kontekst bez govornikove namjere ne može dati odgovor na pitanje što je nekim iskazom poručeno.

Prema Bachu, velik dio primjera kojima se želi pokazati da je neka jezična pojava kontekstualno osjetljiva u stvari čine slučajevi semantičke nepotpunosti, to jest takve rečenice ne izražavaju potpunu propoziciju, a ipak, njima se može tvrditi neka propozicija.

Jedan od najjasnijih slučajeva povezanosti jezika s kontekstom su indeksikalije, „zajednički filozofski izraz za kontekstualno promjenjive pojmove“ (2014: 158) Primjeri indeksikalija su zamjenice („ona“, „mi“, „ti“, „oni“ i tako dalje), demonstrativi („ovo“, „ono“, „tamo“, i tako dalje), vremenski prilozi i sintagme („sada“, „danas“, „prošli tjedan“, „pred tri dana“ i slično). No i među njima postoje razlike koje se odnose na njihovu ovisnost o govornikovoj namjeri te ih se ne može tretirati kao unificirani fenomen. Bach (2014) razlikuje, slijedeći nazivlje J. Perryja (1997), „automatske“ i „diskrecijske“ indeksikalije. Automatske indeksikalije referiraju neovisno o govornikovoj namjeri. Evo Bachovog primjera: ako mi kažete „Danas sam opuštena“, prvo lice jednine prezenta i prilog „danas“ referiraju na vas i vrijeme i dan u kojemu govorite. To čine automatski, ne zbog vaše namjere. Referencija iste rečenice izrečene u nekom drugom kontekstu bit će drugačija, no jednako tako automatska. Takvi pojmovi, čiji je paradigmatski primjer zamjenica „ja“, eksplicitno prisutna u originalnoj Bachovoj inačici navedenog primjera na engleskom jeziku, referiraju neovisno o tome što govornik želi poručiti. Značenje tog izraza povezano je s pravilima za njegovu uporabu. Prema njegovu stabilnom značenju[22], taj izraz pri uporabi referira na osobu koja ga koristi. To značenje određuje potom koji kontekstualni parametri utvrđuju referenciju izraza[23].

Mogli bismo pomisliti kako stvari funkcioniraju na isti, automatski način i kada se radi o ostalim zamjenicama, no to nije slučaj. Slijedeći i dalje Bacha, razmotrimo zamjenicu „mi“. Ta se zamjenica koristi kako bi opisala skupinu koju čine govornik i nekolicina ostalih, no kako možemo jednoznačno odrediti tko točno pripada toj skupini? Na primjer, ona može uključivati i slušatelja, ali ne mora biti tako. Bach odgovor ponovo pronalazi u govornikovoj namjeri. Jednaka razlika između automatizma zamjenice „ja“ i ovisnosti o namjeri zamjenice „mi“ vidljiva je na primjerima „danas“ i „sada“. Značenje riječi danas određeno je neovisno o kontekstu, dok će vremenski period koji se želi iskazati korištenjem priloga „sada“ ovisiti o govornikovoj namjeri. Dakle, da ponovimo, automatske indeksikalije referiraju neovisno o govornikovoj namjeri, dok je ona ključna za određivanje sadržaja diskrecijskih indeksikalija. Naravno, kao što se svaka riječ može koristiti u prenesenom značenju, na taj se način mogu koristiti i automatske indeksikalije, no važno je da postoji mogućnost njihove uporabe i interpretacije koje ne ovise o govornikovoj komunikacijskoj namjeri.

[22] U izvorniku „standing meaning“, što se podudara s „karakterom“ koji predlaže David Kaplan
[23] To jest Kaplanov „semantički sadržaj“. Za ideju „karaktera“ i „sadržaja“ vidi Kaplan (1989).

Govornikova namjera bitna je i za određivanje rečenice koje sadrže skrivene indeksikalije (vidi Recanati 2004) ili koje ne sadrže potrebne dopune. Sagledajmo iznova rečenicu „Kiši“. Izgleda da ona ne izražava samo sud da negdje kiši, već da se njome želi reći nešto konkretnije, to jest da je lokacija sakrivena indeksikalija. U idućem poznatom primjeru nedostaje dopuna: „Ivan je spreman“. Izgleda da ona ne izražava propoziciju čija se istinosna vrijednost može odrediti jer osoba ne može biti samo spremna, mora biti spremna za ili na nešto. Ipak, zapaža Bach, te su rečenice u potpunosti upotrebljive. To su primjeri rečenica za koju bi Borg tvrdila da izražavaju potpunu propoziciju, nešto poput „Ivan je spreman za nešto“ i „Kiši na određenoj lokaciji“. I opet, prema Bachu, propozicija do koje dolazimo iskazivanjem ovih rečenica ovisi o govornikovoj namjeri, a kontekst omogućava slušatelju njezino nadopunjavanje i razumijevanje. Prema njemu, komunikacijska propozicija izražena tom rečenicom ne pojavljuje se na formalno-semantičkoj razini, na njoj ona ne postoji, već se javlja samo na pragmatičkoj razini te je uvjetovana govornikovom namjerom. Razlikovanje između automatskih i diskrecijskih indeksikalija rasvjetljava nam i razlikovanje između užeg i šireg konteksta. U uži kontekst, relevantan za semantičku razinu, ulaze one kontekstualne značajke koje ne ovise o govornikovoj namjeri (poput govornika, vremena i mjesta), a u širi kontekst ulaze one značajke koje ovise o govornikovoj intenciji.

Dakle, jasno je kako je najvažniji kriterij za razlikovanje semantike od pragmatike kod Bacha govornikova namjera te da će se, sukladno tome, proučavanje pragmatike temeljiti upravo na njoj. No što ako sve u određenom kontekstu upućuje slušatelja na jednu poruku, ali govornik je na umu imao nešto drugo, kolika odgovornost leži na govorniku (koji je možda slušatelja htio zavarati ili svoju namjeru nije učinio dovoljno jasnom), a kolika na slušatelju (koji je ili pogrešno interpretirao ili točno interpretirao (ne)namjerno varljiv iskaz)?

Na primjer, zamislimo situaciju u kojoj se Ana i Branka nalaze u Rijeci te planiraju odlazak na plažu. Branka kaže Ani: „Kiši.“ Kako bi Ana trebala interpretirati taj iskaz? S obzirom na znanje o zajedničkim planovima za odlazak na plažu, prvi odgovor koji nam se nameće jest taj da govornik želi prenijeti komunikacijsku propoziciju, implicituru (prema Bachu) ili eksplikaturu (prema teoretičarima relevantnosti) „Kiši u Rijeci“, ali i implikaturu „Ne možemo ići na plažu“. Međutim, što ako Branka nije na umu imala Rijeku, već London? Možemo zamisliti da je u tom trenutku gledala televizijsku reportažu iz Londona koju njezina sugovornica nije vidjela te da joj je htjela prenijeti propoziciju „Kiši u Londonu“. U tom kontekstu, slušateljica je opravdana u svom vjerovanju jer je do njega došla na racionalan način. Tu ćemo ideju ponešto produbiti kasnije, no već je sad važno naglasiti kako je ona jedna od temeljnih ideja koje zagovaram u ovome radu.

Za kraj ovog dijela predstavit ću ideje još jedne autorice, M. Ariel, koja posebnu pozornost u razlikovanju semantike od pragmatike pridaje zaključivanju.

1.7. Pragmatika kao umna sposobnost

Ariel (2010), priklanjajući se idejama teorije relevantnosti, predlaže distinkciju između pragmatike i semantike koja se temelji na razlici između koda (semantika) i zaključivanja (pragmatika). Iako, kao što je bilo ranije predstavljeno, postoji više standardnih kriterija za određivanje te granice, Ariel ovaj kriterij predstavlja kao jedini koji je relevantan zbog nemogućnosti mirenja ostalih predloženih kriterija (vidi drugo poglavlje).

„Kodirani aspekti interpretacija/upotreba koreliraju sa specifičnim jezičnim oblicima, često vezanim uz određene jezike, svojim značenjima i/ili obrascima raspodjele. Veza je izravna i vođena pravilima. U formulaciji konvencije nije potrebno pozivanje na određeni kontekst, stoga su specifični prethodni diskurs, uvjeti govornog događaja i opće znanje irelevantni za specifikaciju samog koda. Nije potrebno inferencijalno rezoniranje jer je relacija između forme i funkcije postavljena kao gramatička konvencija jezika, generirana automatski, te u nju nije uključen neki kognitivni proces više razine. Krucijalno, kodirana značenja ne mogu se poništiti. Zapazimo, ipak da taj gramatički proces ne jamči krajnju interpretaciju/uporabu. Kodovi često pružaju samo rudimentarna značenja (npr. *mi* kodira 'govornik plus ostali'). Ona se moraju inferencijalno obogatiti (npr. određivanjem toga tko je govornik i tko su relevantni ostali). Jezični kod permanentno je neodređen[24]. Ne postoji jamstvo da bi samo kodirani materijal mogao izraziti kompletnu propoziciju koju se može provjeriti. Taj zadatak prepušten je inferencijama koje se izvode na temelju danih oblika.“ (101) Dakle, za semantičko značenje nije potrebno pozivanje na kontekst i govornikovo značenje niti zaključivanje na temelju tih elemenata jer je ono proizvod automatskog dekodiranja.

Prema autorici, kontekstualno potaknuti aspekti interpretacije komplementarni su kodovima, a sama interpretacija, ovdje shvaćena kao inferencijalno zaključivanje, primjenjuje se na iskaze kao i na nejezične intencionalne činjenice (102). Pragmatičko zaključivanje, prema njoj, nije specifično za jezik jer je ono isto kao i pri interpretaciji nejezičnih činova, uz to, nije vezano uz neki određeni jezik, kao što je slučaj sa semantikom. Važno je i naglasiti stav da „korelacija između interpretacije/uporabe i jezičnih outputa nije vođena pravilima.“ (102) Ona mora biti izračunata pomoću naših racionalnih sposobnosti na temelju pretpostavki koje su

[24] U izvorniku „underdetermined“.

relevantne u određenom kontekstu. Rezultat je „kontekstno ovisna interpretacija/uporaba jezičnih primjeraka“[25] (102)

Važna odrednica pragmatičkog sadržaja, prema Ariel, jest da se on, „barem teorijski može izračunati i poništiti“[26] (102), iz čega proizlazi činjenica da govornik nije nužno odgovoran za inferencije koje njegov iskaz može potaknut: „(…) za razliku od kodova, inferencije nikad ne mogu jamčiti uspješnu komunikaciju. Govornici uvijek riskiraju kada poruku prepuštaju inferenciji jer im slušatelji mogu pripisati pogrešne namjere.“ (113)

Dakle, dvije su značajke koje Ariel prepoznaje kod pragmatičkog sadržaja. Prva je ta da govornici uvijek mogu zanijekati pragmatičku inferenciju, to jest poništiti je. Druga je ta da su komunikacijske pogreške uvijek moguće kada se slušatelji moraju oslanjati na govornikovu namjeru. Uz to, dodaje, „govornici se ne mogu kriviti za ono što nije eksplicitno rečeno.“ (114) U ovome radu pokušat ću odbaciti upravo ideju da je govornik, pri neizravnoj komunikaciji, lišen komunikacijske odgovornosti za vjerovanje (propozicijski izraženo) do kojeg slušatelj dolazi na temelju njegova iskaza. Cilj komunikacije jest odaslati odgovarajuću poruku, koja će se, osim u slučaju obmane i laži te pogreške, poklapati s vjerovanjima govornika. Ako slušatelj slijedi racionalni interpretacijski put, njegovi će zaključci o govornikovoj komunikacijskoj namjeri biti opravdani. Za razliku od Ariel, tvrdit ću da je pragmatička inferencija vođena pravilima. Radi se o pravilima abduktivnog zaključivanja koja, iako ne mogu beziznimno garantirati uspješnu komunikaciju, mogu jamčiti slušatelju najracionalniju interpretaciju govornikovog iskaza.

Ariel se priklanja ideji da prirodni diskurs najčešće traži proširenje semantičkog značenja kao i ideji eksplikature koju zagovaraju predstavnici teorije relevantnosti (iako nigdje ne navodi slaganje s njima oko ideje da ni jedna rečenica ne izražava potpun sud na razini semantike). U tom okviru Ariel na pragmatiku ne gleda kao na određeno jezično polje, već na način na koji se odvijaju kognitivni procesi pri jezičnoj interpretaciji: „[b]udući da apriorno nemamo izravan pristup onome što je kodirano i onome što je izvedeno, baviti se pragmatikom zahtjeva argumentaciju o tome što je najbolje analizirati kao kod, a što kao inferenciju. To zahtjeva određivanje pragmatičkih aspekata u svim jezično relevantnim fenomenima.“ (119) Iz ovog citata je vidljivo kako Ariel čini ono što smo, slijedeći Bacha odbacili. Autorica, naime,

[25] Prema autorici, semantička i pragmatička značenja imaju različit psihološki status, a najjača motivacija za razlikovanje između kodova i inferencija su inovativne upotrebe jezika (111).

[26] Kada Ariel objašnjava razliku između poništavanja pragmatičkog sadržaja u slučajevima ironije i metafore, zaključuje kako u slučajevima poništavanja partikularizirane konverzacijske implikature, implikature u stvari nisu bile nikad ni generirane. (104)

razinu koda traži u iskazu, to jest u poruci koju svojim riječima govornik želi prenijeti, a ne u samom kompozicionalnom značenju koje rečenica nosi neovisno o tome je li tvrđena.

Ideja o važnosti pragmatičke inferencije bit će ključna za ovaj rad, međutim, ona će biti ponešto drugačija od one koju predlaže Ariel. Dvije su ključne razlike, a prva je gore spomenuta ideja da je govornik odgovoran za komunikacijsku poruku koju šalje. Ta je odgovornost komunikacijska, ali, kao što će biti obrazloženo kasnije, i epistemička i moralna. Ona se prosuđuje prema propozicijskom vjerovanju koje na temelju govornikovog iskaza stvara slušatelj. Time dolazimo do druge razlike između Ariel i okvira koji se ovdje želi postaviti. Naime, kod Ariel, Carston i ostalih koji slijede ideje teoretičara relevantnosti, pragmatika jest „umna sposobnost“, kognitivni fenomen vrijedan proučavanja, ne samo sredstvo kojim se objašnjavaju pojave u jeziku i govoru.

1.8. Drugačija slika uloge pragmatičkih izvoda

Ostaje, dakako, pitanje koliko je takav pristup zapravo plauzibilan. Bach jasno govori o ograničenjima takvog proučavanja pragmatike: „[k]ao dio lingvistike i filozofije jezika, pragmatika ne pruža detaljno objašnjenje načina na koji do interpretacije dolazi u praksi. To je pitanje za kognitivnu i socijalnu psihologiju“ (2014: 75). U istom tekstu navodi i sljedeće: „[r]azlikovanje između semantike i pragmatike bavi se informacijama dostupnima slušatelju, ne njihovim procesuiranjem u realnom vremenu, koje, možemo tvrditi, nipošto nije sekvencijalno“ (76), a u drugome dodaje: „[k]ako uspijevamo biti shvaćeni i kako uspješno razumijemo druge veoma su kompleksni procesi koji su, poput većine kognitivnih procesa, izvan dosega objašnjena suvremene psihologije. Kao teoretičari, najbolje što možemo učiniti jest spekulirati o nekim značajkama tih procesa, posebice o tome što je potrebno da bismo implementirali Griceovo otkriće da komunikacija uključuje izrazito refleksivnu namjeru (i njezino prepoznavanje).“ (2005: 21) Poruka koju možemo izvući jest ta je posao pragmatike baviti se ponešto objektivnijim izvanjskim faktorima koji utječu na iskaze i njihovo razumijevanje, naime, problem s kojim se susreću kognitivni pristupi pragmatici jest taj da vode u subjektivnost jezične analize i razlikovanja između semantike i pragmatike.

Kada Sperber i Wilson (2008) objašnjavaju svoje viđenje metafore na primjeru uporabe riječi „čarobnjak“, pišu stvari poput „[p]retpostavite da je 'čarobnjak' višeznačno za Petera, s dva smisla: (a) netko s nadnaravnim moćima tko izvodi magiju i (b) netko tko izvodi trikove kako bi zabavio publiku“ (90) i „(…) neki ljudi mogu posjedovati samo jedan kodirani smisao za „čarobnjak“: netko s nadnaravnim moćima tko izvodi magiju.“ (97). Iz ovih je citata vidljivo

kako prema tim autorima razlika između koda i inferencije ovisi o pojedincu pa nešto može biti višeznačno „za Ivicu“, ali jednoznačno za „Ivana“, doslovno za „Marka“, ali preneseno za „Mariju“.

U ovom radu predlažem okvir u kojemu se može učiniti ono za što Borg tvrdi da je, kao što smo vidjeli, teško izvedivo, naime, pronaći put od iskaza do semantičkog sadržaja rečenice[27]. Slušatelj iskaz koji nosi neizravnu, ili na kakav drugi način pragmatičku poruku, interpretira na određen način, a ako ga se pita zašto je to učinio, trebao bi moći odgovoriti pozivajući se na značenje riječi u rečenici, znanja o situaciji i govorniku i pravila argumentacije. To je pragmatička inferencija koja će nas voditi u daljnjim poglavljima, a temelji se, kao što ćemo vidjeti u nastavku, na Griceovoj ideji o mogućnosti izračunavanja pragmatičkih pojava. S druge strane, semantički sadržaj neće moći biti argumentacijski izveden na taj način, on ima sadržaj koji ne ovisi o interpretaciji slušatelja.

Slušatelj o kojemu je ovdje riječ neće biti osoba nasumično izdvojena iz gomile ili prosječni govornik, on će biti puno bliži idealnom korisniku jezika.

Vidjeli smo da se zagovornici teorije relevantnosti približavaju subjektivnosti razlikovanja između semantike i pragmatike i analize pojedinih jezičnih fenomena, no nije slučaj da svi kontekstualisti otvoreno zastupaju takav stav. Recanati (2004) piše sljedeće: „[i]zjednačili smo što je rečeno s onim što bi *normalni interpret* razumio da je rečeno, u danom kontekstu. Normalni interpret zna koja je rečenica iskazana, zna značenje te rečenice, zna relevantne kontekstualne činjenice (…). Svakodnevni korisnici jezika *jesu* normalni interpreti, u većini situacija. Oni znaju relevantne činjenice i posjeduje relevantne sposobnosti. No postoje situacije (…) u kojima stvarni korisnici griješe i nisu normalni interpreti. U tim situacijama njihove interpretacije ne fiksiraju ono što je rečeno. Kako bismo odredili što je rečeno, moramo sagledati interpretaciju koju bi pružio normalni interpret. To je dovoljno objektivno, a ipak ostaje u okvirima pragmatičke interpretacije.“ (19 i 20) Recanatijev normalni interpret možda je i preblizu idealnom korisniku jezika u odnosu na ono što bi autor htio priznati. Ako se usredotočimo na razliku između semantičkog, doslovnog značenja i pragmatičkog proširenja, bilo u vidu impliciture/eksplikature bilo implikature, razlike među govornicima neće biti samo stvar pogreške, govornici jednostavno neće imati jednaka znanja, bilo o kodu bilo o tome da je jedno značenje izvedeno na temelju nekog drugog ili o načinima na koje funkcioniraju jezična ekonomija i implikature.

[27] Ova se ideja temelji na onoj koju sam iznijela u Blečić (2014).

Predloženim putem koji teče od slušatelja do govornika, na potonjeg se stavlja komunikacijska odgovornost za izrečeno. Pružio je pružio premisu koju slušatelj, osim u određenim okolnostima, smatra istinitom te na temelju koje oblikuje svoje vjerovanje slijedeći objektivne principe argumentacijskog rasuđivanja.

Time se razgraničenje semantike od pragmatike ne mijenja, semantika i dalje ostaje vezana uz kod, a pragmatika uz inferenciju, ali na samom polju pragmatike dolazi do promjena – primjećuju se pravilnosti koje njome vladaju, procesi koji su racionalni, ali dijelom i konvencionalni te ona tako od domene u kojoj vladaju subjektivni kognitivni procesi postaje domena u kojoj ključnu ulogu igraju objektivni, racionalni argumentacijski procesi. Na taj način pragmatika nije samo deskriptivna, ona velikim dijelom postaje normativna. Jednako kao što je semantički sadržaj vezan uz sintaktičke odrednice i pravila o slaganja dijelova rečenice utvrđen pravilima, tako je pragmatika, iako zasigurno na labaviji način, povezana s racionalnim principima i konvencionalnim pravilima.

Zaključno, možemo reći da je govornik, kao što je slučaj s doslovnim sadržajem, odgovoran i za neizravan, pragmatički sadržaj svojeg iskaza ako slušatelj do njega dođe slijedeći racionalne abduktivne strategije. Te strategije mogu se opravdati racionalnošću i konvencionalnošću komunikacije koje pragmatiku, iz proučavanja individualne kognicije, vraćaju u filozofsku domenu bavljenja jezikom temeljenu na objektivnim principima koji vode u normativnost pragmatike. Kao što sintaktička pravila pružaju okvir semantičkom sadržaju, tako i racionalna i konvencionalna pravila pružaju okvir pragmatičkom sadržaju.

Upravo zbog varijacija kod korisnika jezika, u vidu kognitivnih i jezičnih kompetencija, razlikovanje između semantike i pragmatike ne može se temeljiti na individualnim korisnicima, već ono mora naći uporište u idealiziranim govornicima i slušateljima. Individualne razlike mogu biti psihološki zanimljive, no za utvrđivanje razlike između jezičnih razina koja bi imala teorijsku vrijednost potrebni su izvanjski kriteriji.

1.9. Zaključak

Cilj ovog poglavlja bio je pružiti uvid u suvremene pozicije u raspravi o razlikama između semantike i pragmatike, ali i dati naznake teorije koju ću zastupati u daljnjim dijelovima rada. Započela sam poglavlje razlikovanjem rečenice od iskaza, koje se temeljilo na shvaćanju rečenice kao apstraktne semantičke kategorije, a iskaza kao njezine pragmatičke konkretizacije, često nadopunjene elementima vezanim uz kontekst i govornikovu namjeru.

Tradicionalne podjele između semantike i pragmatike često su se temeljile na kriteriju uloge konteksta i mogućnosti procjenjivanja istinosne vrijednosti propozicije. Prema tim podjelama, semantički sadržaj neovisan je o kontekstu, a taj sadržaj, izražen propozicijom, barem u slučaju izjavnih rečenica, može biti prosuđen na temelju istinosne vrijednosti koju nosi, to jest može biti prosuđeno pod kojim će uvjetima on biti istinit. Međutim, posljednjih se desetljeća sve veća pozornost pridaje ideji da je značenje iskaza puno šire od značenja rečenice izvan konteksta, čak i u slučajevima u kojima je svaki rečenični element korišten doslovno. Takav pristup blizak je teorijama koje su 1960-ih predstavili Grice i Austin, prema kojima se izučavanje jezika mora odvijati na razini onog što je rečeno/lokucije te na razini onog što je implicirano/ilokucije. Prvi aspekt proučavanja jezika vezan je uz samo značenje riječi i rečenica, a drugi je vezan uz ono što njima činimo, izravno ili neizravno (obećavamo, prijetimo, molimo, tvrdimo i tome slično).

Suvremeni teoretičari usvojili su te spoznaje te učinili korak naprijed prema utvrđivanju pragmatičnih pojava koje su prisutne i na razini onoga što je rečeno, izjednačavajući semantičku propoziciju s komunikacijskom propozicijom do koje dolazi kod iskaza. Prema takvim kontekstualističkim autorima, sve su jezične pojave osjetljive na kontekst, te sama rečenica, prema autorima poput Carston, nikada ne izražava potpunu propoziciju. Da bi se do propozicije došlo, uvijek je potrebno eksplicirati komunikacijski sadržaj.

Reakcije na takav razvoj događaja se razlikuju. Autori poput Bacha prihvaćaju da neke rečenice izvan govornog konteksta ne izražavaju potpunu propoziciju, no ne vide razlog zašto bismo tvrdili da su sve rečenice takve. Bach pretpostavlja postojanje triju komunikacijskih razina. Doslovne, semantičke razine na kojoj neke rečenice ne izražavaju potpun sud koji može biti istinit ili neistinit, razine impliciture, to jest one popunjavanja i proširivanja nepotpune ili nepostojeće semantičke propozicije te razinu implikature.

S druge se strane nalaze autori poput Borg, koji zagovaraju neki oblik minimalne semantike, prema kojoj rečenice uvijek izražavaju potpunu propoziciju, a kontekstualne nadopune koje će za takvo što biti potrebne bit će uvjetovane sintaktičkim značajkama rečenice u kontekstu. Zbog uvjetovanosti sintaksom, a ne govornikovom namjerom, takve se teorije smatraju formalnima. Prema takvom pristupu, zadatak semantike nije objasniti način na koji komuniciramo ili razumijemo jezik; ta su pitanja prepuštena pragmatici. Minimalna semantika utvrđuje čvrstu granicu između razine doslovnog, semantičkog značenja i svih komunikacijskih nijansi.

U ovome ću radu odbaciti kontekstualizam te zagovarati ideju da je semantički sadržaj usko vezan uz sintaktičku formu, međutim, neću ga izjednačavati s potpunim propozicijama te ću, poput Bacha podržati ideju da neke rečenice jednostavno ne izražavaju potpune sudove.

Jezične pojave kojima će se baviti ovaj rad većinom će se nalaziti na teritoriju pragmatike, to jest iskaza i inferencije. Pri razmatranju prirodu takve inferencije udaljit ću se od autora kao što su Ariel, Sperber i Wilson, koji pragmatici pristupaju kao sredstvu za otkrivanje tajni ljudskog uma ili, bolje rečeno, pristupu jeziku koji se prirodno nameće kada otkrijemo te tajne. S obzirom na to da je takvo postignuće još uvijek ispred nas, moj će pristup u prvom redu biti izvanjski.

Zagovaram ideju inferencije koja polazi od slušatelja, koji je shvaćen kao gotovo idealni racionalni korisnik jezika. Na taj način ne umanjujem važnost govornikove namjere, koja je od Gricea bila uporište pragmatičkih teorija, već težište postavljam na slušateljevu racionalnu pretpostavku o postojanju takve namjere. Za mene će opravdanje pretpostavke o postojanju takve namjere biti važnije od stvarnog postojanja takve namjere. Uz to, ono što će biti bitno za iduća poglavlja jest postojanje pojava koje se nalaze, po svom jezičnom statusu, između semantike i pragmatike. Kao paradigmatski primjer pragmatičke pojave uzet ću razgovornu implikaturu te ću tvrditi da mnogi zaključci, kada se dokaže da vrijede za nju, vrijede i za druge pragmatičke pojave.

U poglavlju sam često koristila pojam „implikatura“, a u idućem ću konačno podrobnije predstaviti tu jezičnu pojavu, nastalu u kontekstu shvaćanja jezika H. P. Gricea.

2. RAZGOVORNA IMPLIKATURA

Cilj je ovog poglavlja prvenstveno dati uvid u teoriju o implikaturama Herberta Paula Gricea. To ću učiniti ponajprije prikazom članka „Logika i razgovor“ u kojemu je ta teorija najdetaljnije izložena 1975. godine. Koristit ću hrvatski prijevod iz 1987. godine, no isti ću gdje smatram potrebnim to učiniti radi veće jasnoće modificirati u skladu s engleskom inačicom tiskanom 1995. Zbog toga ću kod citata navoditi broj stranica u prevedenom tekstu kao i onaj u verziji na engleskom jeziku.

2.1. Griceova slika

Natruhe Griceovih ideja o implikaturi uočljive su i u nekim ranijim radovima koji su prethodili „Logici i razgovoru“ (vidi 1961), ali i nekim kasnijim ostvarenjima (poput 1978 i 1981). Unatoč tome što se implikature, izrijekom ili ne, spominju u više radova, ne možemo reći kako teorija čini sasvim neprobojnu i zaokruženu cjelinu, no uostalom, to, kao što ćemo u završnom dijelu poglavlja vidjeti, priznaje i sam Grice.

Nakon prikaza izvornih Griceovih ideja pružit ću uvid u ono što K. Bach smatra najraširenijim zabludama o implikaturama. Kroz tih deset točaka pokušat ću bolje razjasniti teoriju o implikaturama, pokazati koliko je podložna interpretaciji i u kojem se smjeru može razvijati. O njezinom razvoju nakon Gricea bit će riječi i u kratkom pasusu posvećenom novograjsovcima i teoriji relevantnosti. Potom će predstaviti kritiku koju Griceu upućuje W. Davis i pokušati pokazati da, unatoč čvrstoj namjeri da pokaže kako je Griceova teorija promašena, autor ne uspijeva u svom naumu. Zaključit ću poglavlje preliminarnim prikazom onoga što ću od teorije preuzeti i koristiti za nastavak ovoga rada.

Uvodno možemo napomenuti kako su promišljanja H. P. Gricea o onome što će kasnije biti poznato pod nazivom „implikatura“ započela njegovim prijedlozima razrješavanja nekih filozofskih problema koji proizlaze ponajprije iz razlike između svakodnevnog jezika i jezika koji koriste filozofi: „[i] dalje vjerujem kako je više ili manje detaljno izučavanje načina na koji govorimo, u ovoj ili onom diskursu, neophodan temelj za mnogo najtemeljnijeg filozofiranja“ (prema Neale 1992: 58)

Prvi je problem vezan uz pitanje percepcije. Prema uzročnoj teoriji percepcije, koju su zastupali već autori poput Lockea (2007), crvene stvari su uzročno odgovorne za moju ideju da se preda mnom nalazi nešto crveno. Kritičari takve teorije smatrali su kako netko tko vidi crveni

predmet neće reći, u normalnim okolnostima, „To izgleda crveno“, već jednostavno „To je crveno“. Izrazi poput „izgleda“, „čini se“ ili „doima se“ upotrijebit će se kada postoji sumnja u to je li predmet zaista crven. Sastavnica značenja rečenice „Boca izgleda crvena“ jest ta da govornik sumnja u njezinu crvenost. Stoga, u normalnim slučajevima, kada netko vidi nešto crveno neistinito je reći da taj predmet izgleda crveno. Vidjeti nešto crveno ne može se, iz tog razloga, analizirati pozivanjem na uzrokovanje stanja u kojem nam nešto izgleda crveno.

Grice (1961) je pokušao obraniti uzročnu teoriju percepcije razlikovanjem između onoga što je rečeno i onoga što je implicirano. Kada netko kaže „Boca izgleda crveno“ on implicira da ona možda nije crvena, no ne možemo reći da je rekao kako nije crvena. Istovremeno može biti istinito da vidi nešto crveno i da mu nešto izgleda crveno. Kad bi „Boca izgleda crveno“ značilo da ona zapravo nije crvena, tada bi bilo kontradiktorno reći „Boca izgleda crveno i crvena je“, no takva formulacija nije proturječna[28].

Drugo pitanje kojim se Grice bavio bilo je ono o prirodi logičkih veznika. Kao i ukratko gore izložena kritika uzročne teorije percepcije koja se poziva na jezik kao alat pobijanja teorije, ideja da se logički veznici i njihovi prirodnojezični parnjaci poklapaju u značenju bila je pod udarom pripadnika takozvane filozofije svakodnevnog jezika.

P. F. Strawson je u (1952) nastavio svoje ideje iz (1950) kojima napada teoriju opisa B. Russella te zaključuje kako „[n]i aristotelovska ni raselovska pravila ne pružaju točnu logiku nekog izraza svakodnevnog jezika; svakodnevni jezik nema točnu logiku.“ (344)

U svom uvodu u logičku teoriju, između ostalog, napada ideju da se formalno-logički izrazi poput „∧“, „∨“, „(∀x)“ ili „(∃x)“ značenjski poklapaju sa svojim prirodnojezičnim parnjacima „i“, „ili“, „svaki“ i „neki“. Kada u svakodnevnom razgovoru kažemo nešto poput „Ivana je u školi ili na treningu“ sugovornik će iz naših riječi zaključiti kako ne znamo gdje se Ivana točno nalazi. Ako govornik izgovori „Ivana je u školi ili na treningu“ znajući gdje je Ivana, pogriješio je pri upotrebi veznika „ili“ (ili je lagao). Iz toga možemo zaključiti, smatra Strawson, kako značenje veznika „ili“ nosi dodatni sadržaj o tome da nije sigurno koji je disjunkt istinit, što nije slučaj s logičkim veznikom „∧“.

Grice tvrdi da do takvog, prema njemu pogrešnog, shvaćanja dolazi zbog toga što se nedovoljno pažnje posvećuje uvjetima koji određuju govor te se poziva na postojanje jezične pojave koju naziva „implikatura“ kako bi obranio poziciju da se sredstva formalne logike, kao što su „~“, „∧“, „∨“, ⊃, „(∀x)“, „(∃x)“ i njihovi ekvivalenti u prirodnom jeziku – „ne“, „i“, „ili“, „ako“, „svi“, i „neki“ – značenjski poklapaju.

[28] Za suvremeni(ji) pristup pitanjima percepcije i za mjesto koje Grice ima u njima vidi Vision (1997) i Siegel (2011).

U nastavku ću pružiti pregled članka „Logika i razgovor“, u kojemu su Griceove ideje o implikaturi najsustavnije predstavljene, uz samo poneki usputni komentar, te se neću se dublje posvetiti kritičkom promišljanju Griceove teorije.

U članku, Grice razlikuje dvije vrste implikatura: konvencionalne i razgovorne implikature. Konvencionalne implikature su karakteristika značenja korištenih termina[29]. Kod takvih slučajeva implikatura je jasna zbog konvencionalnog značenja uporabljenih riječi. Ako kažemo „On je Englez, stoga je hrabar“, značenje izgovorenih riječi implicira da je njegova hrabrost posljedica činjenice da je Englez. Rekli smo da je on Englez i da je hrabar, no nismo rekli da iz toga što je Englez slijedi da je hrabar, iako smo ukazali na to, tj. implicirali. Kad jedno ne bi slijedilo iz drugoga, govori Grice, rečenica ne bi bila netočna.

W. Davis (1998 i 2014) takve implikature naziva semantičkima zbog njihove tijesne povezanosti sa značenjem korištenih riječi. Upravo ta povezanost navodi Bacha (1999b) da potpuno zaniječe da se radi o bilo kakvoj vrsti implikature. Prema njemu, reći „On je Englez, stoga je hrabar“ više je no reći „On je Englez i hrabar je“, a ideja da se radi o implikaturi, prema njemu, temelji se jedino na intuiciji, a ne na valjanim argumentima.

Bach predlaže razmatranje drugog Griceovog primjera, iz (1961), navodeći kako je on podobniji za Griceov cilj. Radi se o rečenici „Ona je siromašna, ali poštena“. U tom primjeru, prema Griceu, postoji kontrast između siromaštva i poštenja osobe o kojoj je riječ, koji je impliciran, ali nije izrečen. Prema Griceu, ono što je implicirano u ovom slučaju nije dio onoga što je rečeno zbog toga što ne doprinosi istinosnim uvjetima izrečene rečenice. Jedan od testova kojim, prema Bachu, možemo utvrditi da su takozvane konvencionalne implikature u stvari dio onoga što je rečeno jest neupravni govor, to jest prenošenje tuđih iskaza. Ako Ivana izgovori gore navedenu rečenicu, njezine riječi možemo prenijeti samo kao „Ivana je rekla da je ona siromašna, ali da je i poštena“, a ne kao „Ivana je rekla da je ona siromašna i poštena“. Kao

[29] Ovdje valja spomenuti što je za Gricea značenje riječi. „Kada se služim riječju reći, onda je upotrebljavam u smislu za kojeg se obično kaže da je u uskoj vezi s konvencionalnim značenjem riječi (rečenice) koje su izgovorene.“ (57) Grice navodi primjer rečenice „He is the grip of a vice“, koja je dvoznačna, a mi je možemo zamijeniti primjerom „U zamci je“. „Ako nam je poznat jezik a nepoznati uvjeti u kojima je izgovorena rečenica, onda ćemo znati nešto o tome što je govornik rekao ako govori standardnim jezikom i govori doslovno.“ (57) Znali bismo da je rekao da se određena osoba ili životinja x u trenutku izricanja rečenice ili (1) nalazi u napravi u obliku omče ili petlje namijenjene hvatanju životinja ili (2) da je žrtva nečijeg lukavstva koje ga (ju) je dovelo u nepovoljan položaj. Međutim, prema Griceu, da bismo točno mogli odrediti što je osoba rekla, morali bismo znati x-ov identitet, vrijeme iskazivana rečenice te semantičko značenje rečenice i njezinih sastavnica. Možemo reći da ono što je rečeno, prema njemu, neće uključivati samo apstrahirano semantičko značenje izgovorene rečenice, iako je zasigurno čvrsto vezano uz jezične konvencije, već vjerojatno ono što smo ranije susreli pod pojmovima „eksplikatura“ ili „implicitura“. Međutim, u raznim Griceovim spisima nalazimo na različite opise (teško da ih možemo nazvati definicijama) onoga „što je rečeno“ te stoga dolazimo i do različitih interpretacija Griceovih stavova i riječi. Ovdje neću davati prikaz tih interpretacija, a za iscrpno iščitavanje Griceovih Predavanja William James u potrazi za doprinosima o pojmovima „reći“ i „što je rečeno“ predlažem Wharton (2002).

kontrapunkt takvim primjerima navodi modifikatore, koji se iz neupravnog govora mogu i izostaviti, a da se značenje prenijete rečenice ne izmjeni. Na primjer, iskaz Ivanine rečenice „Uz to, ona je sjajna osoba“ može se prenijeti s „Ivana je rekla da je ona sjajna osoba“.

Iako filozofski bitan, neću duljiti o statusu konvencionalnih implikatura. U suštini slažem s Bachovom idejom da se radi o semantičkoj, a ne pragmatičkoj kategoriji.

Prelazim sada na drugu vrstu implikatura koje Grice predstavlja i koja će za nastavak ovoga rada biti od temeljne važnosti, na razgovornu implikaturu. Započet ću pregledom nekolicine ponešto modificiranih Griceovih primjera takvih implikatura kako bih pružila općenitu sliku pojave o kojoj je riječ:

a) Zamislimo da Andrija i Branimir razgovaraju o zajedničkom prijatelju Jakovu koji je nedavno počeo raditi u banci. Andrija pita Branimira kako je Jakovu na poslu te Branimir odgovara: „Prilično dobro, čini mi se. Dobro se slaže s kolegama i još nije bio u zatvoru“. Sada je na Andriji da otkrije što je Branimir implicirao tim iskazom. Moguće je da je Jakov osoba koja lako može podleći iskušenju na koje ga ovaj posao navodi, da su njegovi kolege neugodni ljudi i tako dalje. Što god da je Branimir svojim iskazom mislio razlikuje se od onoga što je rekao. (56)

b) Zamislimo da Ivan stoji pored automobila uz rub ceste i govori Marku, koji mu se približava: „Ostao sam bez goriva“. Marko odgovara: „Iza ugla je autoservis“. Ono što Marko svakako ima na umu jest to da autoservis trenutačno radi i da prodaje gorivo, ili barem da on vjeruje da je to slučaj, no važno je zapaziti kako ništa od toga nije izgovorio. (62)

c) Zamislimo razgovor dvaju prijatelja, Andrije i Marka, netom nakon što je Marko izašao iz dugogodišnje veze te je emocionalno shrvan. Andrija mu govori: „Žene su žene“. Na semantičkoj razini ova je rečenica sasvim neinformativna unatoč njezinoj nedvojbenoj istinitosti. Prava poruka sadržana je upravo u implikaturi, a razlog zbog kojeg je govornik izabrao upravo ovu tautologiju bit će sadržana u činjenici da ovom nelaskavom generalizacijom želi utješiti prijatelja. (63)

Ova tri primjera pokazuju nam što je to razgovorna implikatura, jedan od oblika implikatura koje Grice naziva „nekonvencionalnima“. Kada govornik implicira, on slušatelju pruža premise na temelju kojih može doći do zaključka njegova poluimplicitnog argumenta u kojemu je sadržana poruka koju želi prenijeti. Kako bi došao do komunikacijskog zaključka,

slušatelj se mora uzdati u svoje znanje o jeziku, o sugovorniku, ali i o mnogim drugim kontekstualnim faktorima. Prisjetimo se, kontekstualnim faktorima smatrat ću samo objektivne čimbenike poznate svim sugovornicima.

Grice tvrdi kako su razgovorne implikature neraskidivo povezane s općim karakteristikama govora. Jedna od tih karakteristika je i suradnja koja se očekuje od svih sudionika u razgovoru. U razgovoru svaki sudionik mora prepoznati zajednički cilj ili barem zajednički smjer u kojem se razgovor kreće i dati mu svoj doprinos: „[r]azgovor je do neke mjere zajednički napor i svaki sugovornik vidi nekakvu zajedničku svrhu, skup svrha ili makar zajednički prihvatljivi pravac.“ (58) Grice predlaže postojanje „grubog, općeg“ principa koji sudionici razgovora moraju slijediti kako bi ostvarili uspješnu komunikaciju. Naziva ga „načelo suradnje“ te ga formulira na sljedeći način: „Neka tvoj doprinos razgovoru bude sukladan, kada do njega dođe, prihvaćenoj svrsi ili smjeru razgovora u kojemu sudjeluješ.“ (58/26)

Nadalje, Grice izdvaja četiri kategorije koje možemo razmatrati unutar tog principa te ih, inspiriran Kantom, naziva na sljedeći način: kategorija kvantitete, kvalitete, relacije i modaliteta. Kategorija kvantitete odnosi se na količinu informacija koja treba biti pružena, pod nju spadaju sljedeće maksime:

1. Učini svoj doprinos informativnim koliko se od njega zahtjeva (za svrhu trenutne razmjene).
2. Nemoj učiniti svoj doprinos informativnijim od traženoga. (58/26)

Pod kategoriju kvalitete potpadaju supermaksima „Nastoji učiniti svoj doprinos istinitim“ i dvije maksime:

1. Ne govori ono što smatraš neistinitim.
2. Ne govori ono za što nemaš dostatne dokaze. (58/27)

U kategoriji relacije nalazi se samo jedna maksima: „Neka tvoj doprinos bude relevantan.“

Pod kategorijom modaliteta, koja se za razliku od prijašnjih kategorija ne odnosi na ono što je rečeno već na to kako je nešto rečeno, nalazi se supermaksima „Budi jasan“ te maksime:

1. Izbjegavaj nejasno izražavanje.
2. Izbjegavaj višeznačnost.

3. Budi sažet (izbjegavaj nepotrebnu opširnost).
4. Budi sistematičan. (58, 59/26, 27)

Osim ovih, postoje i druge maksime koje se pri komunikaciji trebaju poštivati, poput estetskih, društvenih ili moralnih maksima.

Bitno je spomenuti da se maksime nalaze u odnosu koji nije sasvim nehijerarhijski: „[j]asno je da neke maksime nije tako važno poštovati kao neke druge. Manje ćemo osuditi čovjeka koji je govorio s previše riječi nego nekog koji je rekao nešto za što smatra da nije istina. Tako bismo mogli reći da je važnost makar prve maksime kvalitete takva da je ne bi niti trebalo uključiti u shemu koju stvaram, budući da druge maksime važe tek onda kad je zadovoljena maksima kvalitete“ (59) Dakle, maksima kvalitete, to jest istinitost izrečenog, nalazi se iznad svih ostalih maksima i njezino zadovoljenje je krucijalno za suradničku komunikaciju.

Nadalje, još jedna bitna stavka vezana uz načelo suradnje i maksime povezane s njim jest njihov odnos prema racionalnosti koja upravlja komunikacijom. Slijeđenje maksima je, prema Griceu, racionalno: „[o]naj tko je zainteresiran za ciljeve na kojima se zasniva razgovor/komunikacija (davanje i primanje informacije, međusobno vršenje utjecaja) mora se isto tako zanimati, u određenim uvjetima, za sudjelovanje u razgovornoj razmjeni koja će biti plodna samo onda ako je u skladu s pretpostavkama načela suradnje i njegovih maksima“ (60/30) Uz to, ono ima i svoju paralelu s racionalnim djelovanjem koje seže onkraj razgovorne domene: „[b]uduć da mi je cilj prikazati razgovor kao posebnu vrstu racionalnog ponašanje u svrhu nekog cilja, moram spomenuti da određena očekivanja i pretpostavke koje se vezuju s makar nekim od upravo spomenutih maksima imaju isto tako svoje analoge u sferi razmjena koje nisu govorne razmjene.“ (59) Stoga, ako Ivan pomaže Marini izgraditi kućicu za ptice, dodat će joj čekić, a ne teniski reket (relacija), više od jednog čavla kada ih je potrebno više (kvantiteta), ravne čavle umjesto iskrivljenih (kvaliteta) te neće odugovlačiti dok to čini (modalitet). (prilagođeno prema Davis 2014)

O povezanosti racionalnosti i Griceove teorije bit će više riječi u trećem poglavlju, sada prelazim na povezanost načela suradnje i razgovornih maksima s razgovornim implikaturama. Mnoge implikature nastaju kada se govornik ne pridržava neke od maksima. To može učiniti na sljedeće načine:

1. Prekršivši neku od maksima. U tom slučaju ponekad može zavarati sugovornika.

2. Ne pridržavajući se maksimama i načela suradnje. Može naznačiti ili jasno dati do znanja da se neće pridržavati tih pravila. Može tako, na primjer, reći „Ne mogu ništa reći“ i time prekinuti razgovor.

3. Odabirom između sukobljenih maksima. Može se tako, na primjer, naći u nemogućnosti da se drži prve maksime količine (učini svoj doprinos toliko informativnim koliko se to od njega zahtjeva), a da pritom ne krši drugu maksimu količine (ne govori ono za što nemaš dostatne dokaze).

4. Izrabljivanjem maksime. Govornik može kršiti neku maksimu iako za to nema očit razlog. Pri pretpostavci da je govornik u mogućnosti pridržavati se maksima, da maksime nisu u sukobu i da ne mora birati između njih, ne odbija sudjelovati u razgovoru i ne želi zavaravati sugovornika, slušatelj je suočen s problemom kako spojiti govornikov iskaz s idejom da on slijedi načelo suradnje. Takvi slučajevi daju prostora razgovornim implikaturama. Kada razgovorna implikatura nastaje na taj način Grice govori o „iskorištavanju“ maksime. (61/30)

Navođenjem karakterističnog načina na koji dolazi do razgovornih implikatura, to jest izrabljivanja, iskorištavanja maksime, Grice dolazi do pozicije u kojoj može odrediti ideju razgovorne implikature: „Za osobu koja govoreći (ili hineći da govori) p implicira q može se reći da razgovorno implicira q pod uvjetom da (1) se može pretpostaviti da poštuje razgovorne maksime, ili barem načelo suradnje; (2) je ideja da je svjestan, ili da vjeruje da je q potrebna kako bi njegovo govorenje ili hinjenje da govori p (ili da to čini pod tim uvjetima) bilo u skladu s tom pretpostavkom; (3) govornik misli (i očekuje od slušatelja da misli kako govornik misli) da je slušatelj kompetentan za izvođenje, ili intuitivno zahvaćanje, toga da je ideja navedena pod (2) potrebna.“ (63/31, 32)

Primjenjujući takvo rezoniranje na ranije spomenuti slučaj opaske da Jakov još nije bio u zatvoru, slika koju dobivamo o mogućem Andrijinom razmišljanju je sljedeća: (1) čini se da je Branimir prekršio maksimu „neka tvoj doprinos bude relevantan“ te se može smatrati da je zloupotrijebio neku od maksima razumljivosti, ali ipak nemam razloga vjerovati da se je odlučio ne poštivati načelo suradnje; (2) s obzirom na okolnosti, mogu irelevantnost njegova iskaza smatrati prividnom ako, i samo ako, pretpostavim da želi reći da je Jakov potencijalno nepošten; (3) Branimir zna da sam sposoban izvesti korak pod (2). Dakle, Branimir implicira da je moguće da je Jakov nepošten.

Prisutnost razgovorne implikature mora se, prema Griceu, moći izvesti i u slučajevima kada do spoznaje o njoj dolazi intuitivno. Ako ta intuicija nije zamjenjiva argumentom, ne radi se o razgovornoj implikaturi, već o konvencionalnoj implikaturi. Kako bi slušatelj došao da spoznaje o prisutnosti razgovorne implikature oslonit će se na sljedeće čimbenike: (1)

konvencionalno značenje uporabljenih riječi, uz identitet svih uključenih referencija (2) načelo suradnje i njegove maksime, (3) kontekst, jezični i drugi, iskaza, (4) druge sastavnice pozadinskog znanja i (5) činjenicu (ili pretpostavljenu činjenicu) da su svi elementi koji potpadaju pod nabrojane točke dostupni svim učesnicima u komunikaciji te da ti učesnici znaju ili pretpostavljaju da je to slučaj. (61, 31) Ova točka bitna je za iduća poglavlja pa nije na odmet ponoviti ono što Grice želi reći. Implikature se mogu zahvatiti na dva načina. Govornik koji se susretne s poznatom, već ustaljenom implikaturom ili implikaturom koja je lako prodorna može do govornikove poruke doći intuitivno, ne razmišljajući aktivno o njoj na svjesnoj razini. S druge strane, ako govornikova poruka nije jasna iz prve, slušatelj može doslovno prolaziti kroz interpretacijske korake koje Grice predlaže. U oba slučaja, bitno je način na koji je slušatelj došao do implicirane poruke moći rekonstruirati. Kriterij rekonstrukcije govornikove poruke jest upravo onaj koji predlažem za razlikovanje semantike od pragmatike, a može se primijeniti i na određivanje semantičke ili pragmatičke prirode konvencionalnih implikatura. Uz to, kako bi slušatelj mogao zahvatiti implikaturu, moraju mu biti poznate mnoge pozadinske informacije koje dijeli s govornikom, a sam govornik, ako mu uspješno želi prenijeti poruku, mora imati na umu informiranost slušatelja. Upravo ću zbog toga u radu braniti ideju kako slušatelj može biti opravdan u izvođenju implikature i u slučaju izostanka govornikove namjere.

Generalni okvir koji Grice predlaže za izvođenje razgovornih implikatura jest sljedeći: „Rekao je da p; nema razloga da mislim kako ne poštuje maksime, ili barem načelo suradnje; ne bi to mogao činiti osim ako ne misli da q; on zna (i zna da ja znam da on zna) da mogu uvidjeti da je pretpostavka da on misli da q potrebna; nije učinio ništa da me spriječi da mislim da q; namjera mu je da vjerujem, ili barem dopušta da vjerujem, da q; i stoga je implicirao da q.“ (62/31) I opet, iz ovog citata je vidljivo kako slušatelj može i mora pretpostaviti da je govornik kooperativan, da želi surađivati u razgovoru poručujući mu nešto neizravnim sredstvima. Vjerovanje slušatelja o govornikovoj poruci bit će u skladu s vjerovanjem o njegovoj namjeri, koja će se u većini slučajeva poklapati sa stvarnom govornikovom namjerom, no to ne mora nužno biti slučaj.

Nadalje, Grice navodi primjere razgovornih implikatura koje dijeli u tri skupine. Prva skupina primjera je ona u kojoj ne dolazi do kršenja maksima, druga ona u kojoj jedna maksima nije poštivana jer je došlo do sukoba među maksimama, a treća ona u kojoj dolazi do iskorištavanja maksime kako bi se došlo do implikature. Navest ću neke primjere prema skupini kojoj pripadaju.

Jedan od primjera iz prve skupine koje Grice navodi je ranije spomenuta situacija s automobilom bez goriva i autoservisom, a još jedan takav primjer je sljedeći:

Andrija: Izgleda da Jakov nema djevojku.

Branimir: U posljednje vrijeme često odlazi u Zagreb.

Branimir implicira da Jakov ima, ili da bi mogao imati, djevojku u Zagrebu. Kao i u primjeru s gorivom, govornik bi prekršio maksimu relevantnosti kada ono što govori ne bi bilo povezano sa situacijom. Veza između izrečenog i impliciranog, prema Griceu, u ovakvim situacijama poprilično je jasna.

Primjer iz druge skupine, one u kojoj dolazi do kršenja neke maksime zbog toga što je u sukobu s drugom maksimom, je sljedeći: Ana i Branka planiraju putovanje u Francusku. Obje znaju da bi Ana željela posjetiti svoju prijateljicu Karlu kada to ne bi dodatno produžilo putovanje.

Ana: Gdje živi Karla?

Branka: Negdje na jugu Francuske.

Brankin odgovor nije dovoljno informativan da bi zadovoljio Anine zahtjeve. Kršenje prve maksime količine može se objasniti pretpostavkom da Branka zna da bi reći više od onog što je rekla kršilo drugu maksimu količine. Stoga Branka implicira kako ne zna gdje Karla živi.

Treća skupina primjera, kao što smo vidjeli, jest ona u kojoj dolazi do zloupotrebe, tj. kršenja maksime s ciljem da se stvori razgovorna implikatura: „[u] ovakvim primjerima, iako dolazi do povrede maksime na razini onoga što je rečeno, slušatelj može pretpostaviti da je maksima, ili makar opće načelo suradnje, poštovano na razini onog što se implicira.“ (63)

Primjer u kojemu dolazi do kršenja prve maksime kvantitete je sljedeći: Ana piše pismo preporuke za svog studenta koji se natječe za posao na jednom odsjeku za filozofiju. U pismu je napisala sljedeće: „Poštovani, Branimirovo poznavanje hrvatskog jezika je izvrsno te je redovito prisustvovao nastavi.“ Kada Ana ne bi htjela surađivati u komunikacijskoj razmjeni, ne bi uopće napisala pismo. Zasigurno može reći više od ovoga s obzirom na to da se radi o njezinom studentu, a i zna da se traži više podataka. Stoga je jasno da želi naznačiti kako ne želi napisati ništa više zbog toga što želi implicirati da Branimir nije pogodan za taj posao.

Primjeri kršenja prve maksime količine su i tautologije poput „Rat je rat“, i ranije spomenute „Žene su žene“.

Primjeri kršenja prve maksime kvalitete mogu se pronaći u slučajevima nekih stilskih figura. Sagledajmo ironiju i metaforu: Andrija kaže Branki da je Karla „draga osoba“ iako je

Karla nedavno izdala Andrijino povjerenje. U ovom slučaju, Andriji i Branki je jasno da je Andrija rekao nešto u što ne vjeruje. Osim ako Andrijina izjava nije besmislena, jasno je želi poručiti nešto različito od onoga što je rekao. Ono što želi poručiti mora imati neke veze s onim što je rekao, u ovom slučaju ono što je htio poručiti je suprotno od onoga što je doslovno rečeno.

Kada Andrija kaže Branki „Ti si šlag u mojoj kavi“ on govori činjeničnu neistinu te ni ne pokušava uvjeriti sugovornicu u istinitost svojih riječi, već joj pripisuje neke karakteristike koje se inače (u ovom slučaju pozitivno) vežu uz šlag. „Primjeri poput *Ti si šlag u mojoj kavi* karakteristično uključuju kategoričku neistinu, stoga će kontradikcija onog što je govornik hinio da je rekao, striktno govoreći, biti truizam; stoga to ne može biti ono što takav govornik želi poručiti.“ (63/34)

Uz ovaj primjer vezana je i zanimljiva rasprava o tome što znači da u slučajevima metafore govornik „hini“ da je nešto rekao i što to znači za Griceovo određivanje onog što je rečeno. O tome će ukratko biti riječi nešto kasnije.

Pred kraj članka „Logika i razgovor“ Grice uvodi podjelu na generalizirane i partikularizirane razgovorne implikature. Partikularizirane razgovorne implikature vezane su uz „slučajeve u kojima do implikature dolazi govorenjem da p u određenoj situaciji zbog određenih značajki konteksta, slučajeve u kojima nema mjesta za ideju da do takve implikature obično dolazi govorenjem da p.“ (65/37) Svi primjeri koje je do sada Grice navodio pripadaju ovoj skupini implikatura.

Generalizirane razgovorne implikature nastaju zbog određenog oblika uporabe riječi. Takvi oblici dovode do implikature neovisno o kontekstu. Grice kao primjer generalizirane razgovorne implikature navodi rečenicu „Ivan se večeras sastaje s jednom damom“. Rečenica takvog oblika u uobičajenim okolnostima implicirala bi da ta dama nije Ivanova žena, a ni njegova majka ili sestra, pa čak ni prijateljica. Jednako tako ako kažemo „Ivan je sinoć ušao u jednu kuću“ bilo bi neobično da smo mislili da je Ivan ušao u svoju kuću. Ipak, tvrdi Grice, koliko god takve implikature bile povezane s jezičnim oblicima, ipak se radi o implikaturama, a ne različitim mogućim značenjima riječi „jadan“ ili „jedna“. Ipak, naglašava kako je jasne primjere teško pronaći jer je lako generalizirane razgovorne implikature smatrati konvencionalnim implikaturama, no takav stav ne razrađuje.

Grice završava članak nabrajanjem svojstava koje razgovorne implikature moraju posjedovati. To su:

1. Opovrgljivost – kako bismo pretpostavili postojanje razgovorne implikature moramo pretpostaviti da se sudionici u komunikaciji pridržavaju načela suradnje. S obzirom na to da se

sudionici ne moraju pridržavati tog principa, razgovorna implikatura se može poništiti. Takvo opovrgavanje može biti eksplicitno, dodavanjem dijela u kojemu se implikatura odbacuje, ili kontekstualno, u slučajevima u kojima su uvjeti u kojima dolazi do iskazivanja dovoljni da ponište implikaturu. Primjer eksplicitnog opovrgavanja je sljedeći. U slučaju Ane koja piše pismo preporuke za svog studenta koji se natječe za posao na jednom odsjeku za filozofiju u kojemu stoji rečenica „Branimirovo poznavanje hrvatskog jezika je izvrsno te je redovito prisustvovao nastavi“, Ana može dodati „ali time ne mislim kako je išta manje doli izvrstan filozof“ i tako poništiti negativnu implikaturu koja slijedi iz njezinih riječi.

2. Neodvojivost – ovo svojstvo očituje se u tome da je nemoguće odvojiti jezični iskaz (u konkretnoj govornoj situaciji, tj. kontekstu) od implikature koju sa sobom povlači, to jest nije moguće reći istu stvar na neki drugi način, a da ne bude prisutna i jednaka implikatura.

3. Razgovorne implikature barem u početku nisu dio značenja izraza uz koje se vežu, no moguće je da čestim korištenjem dođe do konvencionalizacije implikature.

4. Zbog toga što istinitost onog što se razgovorno implicira nije zadana istinitošću onog što je rečeno (ono što je rečeno može biti istinito, a ono što se implicira lažno), implikaturu ne nosi ono što je rečeno, već izgovaranje tog sadržaja.

5. S obzirom na to da se izvođenje razgovorne implikature sastoji od računanja onog što se treba pretpostaviti da bi se održala ideja da se naš sugovornik pridržava načela suradnje i zato što postoji mnoštvo specifičnih objašnjenja, ono što se implicira bit će disjunkcija takvih specifičnih objašnjenja. Ako je popis takvih objašnjenja otvoren, moguće implikature bit će neodređene.

Grice se u članku „Logika i razgovor“ ne vraća problemu kojim ga je započeo, tj. razlici između logičkih simbola i njihovih parnjaka u svakodnevnome jeziku, no razrađuje ga u članku „Indicative Conditionals“, koji je isto kao i „Logika i razgovor“ nastao za potrebe Predavanja William James. Ukratko ću izložiti Griceovo stajalište vezano uz problematiku logičkih simbola i njihovih svakodnevnih parnjaka.

Slijedeći prvu maksimu kvantitete dolazimo do toga da je reći „ako p onda q“ manje informativno od „p i q“ zbog toga što prvi izraz ne pruža informaciju o istinosnoj vrijednosti p-a i q-a. Svaki će iskaz oblika $p \supset q$, osim ako to nije onemogućeno kontekstom, povući sa sobom implikaturu da govornik nema konkluzivne dokaze o istinosnim vrijednostima p-a i q-a. Isto objašnjenje može se primijeniti na iskaze koji imaju oblik p ili q. Ti iskazi su različiti od njihovih logičkih ekvivalenata oblika $p \vee q$. Logički izraz $p \vee q$ nam govori da je barem jedan od disjunkata istinit i moguće je, stoga da oba budu istinita. U svakodnevnom govoru, reći p ili q isključuje mogućnost da su i p i q istiniti – p ili q dijeli logičko značenje izraza $p \vee q$, ali sa

sobom nosi generaliziranu implikaturu da jedan od dvaju elemenata disjunkcije nije istinit. Ako je govornik u mogućnosti ponuditi informativniji oblik p i q onda je konverzacijski ispravno to i učiniti.

Dakle, prema Griceu, razlika između logičkih označitelja i njihovih parnjaka u prirodnome jeziku nije značenjska, to jest semantička, već je to razlika do koje dolazi zbog razgovorne implikature koju ti izrazi povlače sa sobom u svakodnevnom govoru. Osoba koja izvede iskaz oblika p ∨ q razgovorno implicira da nema dovoljno dokaza da tvrdi p ili da tvrdi q, ali ima dovoljno dokaza za ideju da oba ne mogu biti lažna.

Grice se u ovakvom razmišljanju vodi principom kojeg naziva modificirana Occamova britva. Taj princip glasi: „smisao se ne treba umnožavati više nego što je potrebno“ (1995a: 47). Prema tom principu, nije potrebno dodavati nekoj riječi novo značenje, to jest pretpostavljati višeznačnost riječi, ako to novo značenje ne donosi stvarnu korist, već je bolje pretpostaviti da do određenih razlika dolazi zbog postojanja implikatura[30].

Ovdje ću se zaustaviti s izravnim prikazom Griceovih ideja, a kako bih opće ideje o tome što je implikatura bile jasnije, poslužit ću se člankom K. Bacha (2006). Valja imati na umu kako se kriva shvaćanja koje Bach predstavlja vezuju uz, prema njemu pogrešne, interpretacije Griceove teorije, ali Bachova klasifikacije nečega kao pogreške jednako tako govori o njegovoj interpretaciji teorije o implikaturama. Bachove ideje na određenim mjestima upotpuniti ću dodatnim objašnjenjima i idejama nekih drugih autora. Sagledajmo deset točaka jednu po jednu.

2.2. Deset zabluda

Prva zabluda: rečenice imaju implikature

Grice je skovao termine „implicate“ i „implicature“ kako ne bi morao koristiti glagol „imply“ i imenicu „implication“ koji se koriste u logici. Nažalost, u hrvatskom jeziku nije se uspostavila razlika između tih dvaju glagola te riječ „implicirati“ nosi oba značenja, no razlikuju se imenice “implikacija“ i „implikatura“. Glagol „imply“ vezan je uz rečenice, točnije uz sudove koji za sobom nešto povlače, to jest povlače implikaciju. Kod glagola „implicate“

[30] Za neke probleme s kojima se princip susreće vidi Phillips (2012)

govornik svojom namjerom dovodi do implikatura. Do njih možda ne bi došlo upotrebom istog rečeničnog oblika u nekom drugom kontekstu[31].

Bach primjećuje kako je pripisivanje implikatura rečenicama najčešće u slučaju generaliziranih razgovornih implikatura. Rečenicom „Ivan se večeras sastaje s jednom damom" govornik obično želi reći kako se ne radi o Ivanovoj ženi. „Ima smisla, bez sagledavanja stvarnih govornikovih namjera, govoriti o tome što će se vjerojatno implicirati iskazivanjem određene rečenice. (…) Ipak, govornik je taj koji implicira, a ne rečenica." (23) Uz to, kao i svaka razgovorna implikatura, i generalizirane implikature mogu se opovrgnuti. Na primjer, gornja rečenica može se proširiti: „Ivan se večeras sastaje s jednom damom, zaboravio sam o kome se radi, a možda je u pitanju i njegova supruga."

Druga zabluda: implikature su inferencije

Možemo reći da slušatelj do impliciranog sadržaja dolazi inferencijom, no implikatura je ono što govornik želi poručiti, to jest komunikacijski sadržaj koji ovisi o njegovoj namjeri. Postoje slučajevi u kojima slušatelj smatra da je govornik nešto implicirao, i inferencijom dolazi do određenog sadržaja, no u tom se slučaju, prema Bachu, ne radi o implikaturi.

Smatram da je razlikovanje procesa kojim slušatelj dolazi do implikature, to jest inferencije, od implikature kao komunikacijskog sadržaja bitno, no ne slažem se s Bachom u ideji da bez govornikove namjere ne možemo govoriti o implikaturi. O toj ideji, ključnoj za ovaj rad, bit će riječi u poglavljima koja slijede.

Treća zabluda: implikature ne mogu biti logička povlačenja[32]

Ukratko, neke implikature poklapat će se s povlačenjem rečenice, no do implikature će, kao i u gornjoj točki, doći zbog govornikova iskaza i njegove namjere.

Četvrta zabluda: Griceove maksime primjenjuju se samo na implikature

Grice uvodi maksime kako bi objasnio kako nastaju implikature, no to ne znači da one ne vode i potpuno doslovne razgovore lišene ikakve implikature. Kako bi slušatelj rečenicu prihvatio kao doslovnu mora pretpostaviti da govornik poštuje razgovorne maksime. Bach smatra kako je na maksime, iako ih Grice predstavlja kao smjernice za uspješnu komunikaciju,

[31] Grice je termin „implikatura" često koristio za čin govornikovog impliciranja, djelatnu stranu neizravnog iskaza, a za sadržajnu je koristio termin „implicatum", međutim, s vremenom se to razlikovanje izgubilo te drugi autori koji se bave ovom pojavom (poput pripadnika teorije relevantnosti) termin „implikatura" koriste u oba značenja.
[32] U izvorniku „entailments".

bolje gledati kao na pretpostavke o iskazima u koje se slušatelji uzdaju i koje govornici koriste. „Kao slušatelji pretpostavljamo da je govornik kooperativan (barem ako svoju komunikacijsku namjeru pokuša učiniti evidentnom) te da govori istinito, informativno, relevantno i na druge načine prikladno.“ (24)

Peta zabluda: potrebno je najprije utvrditi što je rečeno kako bi se došlo do onoga što je implicirano

Prema Bachu, Grice nije pokušao pružiti psihološko objašnjenje načina na koji slušatelji interpretiraju implikature. „Ovo krivo shvaćanje previđa razliku između kognitivnog procesa u realnom vremenu i informacije na koju je taj proces osjetljiv. Grice nije naumio da njegov prikaz toga kako su implikature prepoznate bude psihološka teorija ili kognitivni model. Naumio ga je kao racionalnu rekonstrukciju. Kada ilustrira sastojke uključene u prepoznavanje implikature on nabraja vrstu informacija koje slušatelj mora, barem intuitivno, uzeti u obzir i prikazuje kako su te informacije lokalno organizirane. Nije se budalasto bavio psihološkom spekulacijom o prirodi ili vremenskim slijedom kognitivnih procesa koji koriste tu logiku.“ (25)

Šesta zabluda: sve pragmatičke implikacije su implikature

Prema Bachu, ljudi griješe kada smatraju kako je sve ono što se može izvesti iz činjenice da je govornik nešto rekao implikatura. Na primjer, iz toga da je netko nešto rekao ne možemo izvući implikaturu da u to sam vjeruje ili da želi da drugi u to povjeruju. Kao i u prijašnjim točkama, Bach u temeljima implikature vidi govornikovu namjeru te ako ona ne postoji bilo što što izvedemo iz govornikovog iskaza, svaka nova spoznaja o njemu koja iz njega proizlazi, ne može se smatrati implikaturom.

Ovdje možemo dodati i važno Williamsovo (2002) pojašnjenje: „[n]ije sve što netko može zaključiti iz toga što netko tvrdi određeni sadržaj implikatura. Ne radi se o implikaturama ako netko dođe do zaključka da određena osoba nije izvorni govornik engleskog jezika zbog naglaska kojim ona govori ili ako netko iz njenog upadanja u tuđu riječ zaključi da je netaktična, napadačka (…). Svakojaki zaključci mogu se razumno načiniti iz onog što ljudi govore i načina na koji to čine. Implikature su sličnije pitanjima jezičnog pravila, a zapanjujuće je da kompetentni govornici obično mogu prepoznati implikaturu ako im se predstavi rečenica i pozvani su da vjeruju kako je tvrđena u normalnim okolnostima (…).“ (99)

Sedma zabluda: implikature nisu dio istinosnovrijednosnog sadržaja iskaza

Prema Bachu, takav stav proizlazi iz ideje da implikature nisu dio semantičkog sadržaja rečenice, no dodaje kako bi najbolje bilo iskazima uopće ne pripisivati sadržaj jer takav „objektivan“ sadržaj, neovisan o govornikovoj namjeri, ne postoji. Prisjetimo se, Bach odbacuje ideju prema kojoj iskaz sadrži djelatnu i sadržajnu komponentu i koju zastupam u ovom radu. Prema njemu, s jedne strane postoji čin iskazivanja, a s druge strane rečenica. Ako iskazu ne pripišemo i sadržajnu komponentu, to jest sadržaj koji seže onkraj semantičkog značenja rečenice i njezinih dijelova postavlja se pitanje o tome gdje se nalazi pragmatička informacija. Nju zasigurno ne nalazimo u samom činu, ali jednako tako ni u samom apstraktnom sadržaju rečenice. Smatram da je upravo sadržajna strana iskaza ona koja spaja čin i semantičko značenje.

Osma zabluda: ako je nešto poručeno, no neizrečeno, mora biti implicirano

„Veoma česta pretpostavka je ta da se ono što govornik misli (u smislu „želi poručiti“, op. M. B) može podijeliti samo na ono što je rečeno i ono što je implicirano. Ipak, ono što govornik misli može sezati onkraj onoga što govori, a da pritom ne implicira.“ (27) Naravno, ovdje Bach ima na umu ono što naziva „imlicitura“. Ako vam suprug kaže „Vraćam se kasnije“, njegov iskaz u uobičajenim okolnostima interpretirat ćete na način da je htio reći da će se vratiti kasnije toga dana ili možda te večeri, to jest proširit ćete njegov iskaz kako se ne biste zaustavili samo na značenju izgovorene rečenice.

Prema Bachu, Griceova klasifikacija metafora poput „Ti si šlag u mojoj kavi“ kao implikatura nije najsretnija. Ponovimo ranije navedeni Griceov citat: „Primjeri poput *Ti si šlag u mojoj kavi* karakteristično uključuju kategoričku neistinu, stoga će kontradikcija onog što je govornik hinio da je rekao striktno govoreći, biti truizam; stoga to ne može biti ono što takav govornik želi poručiti.“ (63/34)

Prema Bachu, „[s] obzirom na pretpostavku da reći nešto znači misliti to bio je prisiljen pretpostaviti kako je govoriti nedoslovno samo 'hiniti da je rečeno' nešto. No izgleda da je očito kako u figurativnom govorenju netko zaista nešto govori (no umjesto toga misli nešto drugo).“

Iskoristit ću ovu točku kako bih skrenula pozornost na problematičnost uvođena ideje o tome da u nekim slučajevima govornik „hini da je nešto rekao“. Zbog ideje o tome da se govornik može praviti da nešto govori možda je došlo zbog Griceovog vjerovanja u poklapanje onog što je govornik rekao i njegovih vjerovanja: „[n]ije prirodna uporaba jezika opisati nekoga tko je rekao da p kao da je, na primjer, 'implicirao', 'naznačio' ili 'sugerirao' da vjeruje da p; prirodno je reći kako je izrazio (ili je barem hinio da izražava) vjerovanje da p. On se, naravno,

obvezao, na neki način, na to da je slučaj da vjeruje da p; i dok ta obveza nije slučaj govorenja da vjeruje da p, povezana je, na poseban način, s govorenjem da p.“ (1989b: 42)

U slučajevima metafore, ironije ili hiperbole takvog poklapanja nema te se ne može reći da je govornik, na primjer, rekao da je netko šlag u njegovoj kavi jer u to nije vjerovao, a i svima je jasno da nije vjerovao u to. Carston (2002) navodi tri ključna problema ovakva stava o povezanosti vjerovanja s rečenim:

1. Takav stav ne može objasniti ono što slušatelj shvaća u slučajevima u kojima govornik zabunom krivo izgovori riječ ili upotrebi pogrešnu. Ukoliko nije moguće nehotimično nešto reći, utoliko u tim slučajevima nije izrečeno ništa.

2. „U slučaju mnogih tropa u stvari ništa nije rečeno jer se konvencionalni sadržaj iskazane rečenice (uz razrješavanje višeznačnosti i određivanje referencije) ne poklapa s propozicijom koju je govornih htio poručiti. Čini se, stoga da iako bi se u tim slučajevima ono što govornik želi poručiti trebalo nalaziti na razini implikature, ne postoji sredstvo koje bi nosilo implikaturu budući da su implikature određene kao nešto što slijedi iz čina izgovaranja onoga što je rečeno.“ (115)

3. Griceova analiza tropa temelji se na kršenju prve maksime kvalitete, no ako u tim slučajevima nije rečeno išta, maksima nije prekršena.

Kako bi riješio te probleme, Bach (1994a i 1994b) predlaže ukidanje uvjeta da „ono što je rečeno“ povlači vjerovanje, a Sperber i Wilson (1995) smatraju kako je za upotrebljivost „onog što je rečeno“ potrebno u pojam uključiti eksplikaturu.

Ideja o tome da se u nekim slučajevima govornik pravi da nešto govori unosi nepotrebnu komplikaciju u Griceovu teoriju i ionako tešku zadaću rekonstrukcije onoga što je za Gricea ono „što je rečeno“ čini još težom. Po ovom pitanju priklonit ću se Bachovoj ideji da se ono što je rečeno i govornikovo vjerovanje ne moraju poklapati te da Grice pojam „reći“ u stvari koristi u smislu „tvrditi“. Bach se, kao što je već ranije bilo rečeno, pri određivanju „onoga što je rečeno“ koristi Austinovom teorijom o razlikovanju lokucijskih i ilokucijskih činova. (1994a: 277)

Deveta zabluda: skalarne „implikature“ su implikature

„Skalarne implikature su (…) samo poseban slučaj iz čitave porodice implikatura temeljenih na istaknutim alternativama (najčešće, ali ne nužno, rangiranih kao informacijski slabije ili jače).“ (Levinson 2000: 36) Primjeri takve implikature, koju Grice nije uočio kao posebnu kategoriju iako ih je koristio u svojim primjerima i kojom su se iscrpno bavili novograjsovci su sljedeći. Iskaz rečenice „Neki su psi dugodlaki“ može proizvesti implikaturu

„Nisu svi psi dugodlaki“ iako stanje u kojemu su svi psi dugodlaki ne bi bilo u logičkoj kontradikciji s tim iskazom. Jednako tako iskaz rečenice „Na livadi su tri psa“ pruža prostor implikaturi „Na livadi su točno tri psa“ iako rečenica nije u kontradikciji sa stanjem u kojemu se na livadi nalaze četiri psa. Prema autorima poput Levinsona, radi se o implikaturi jer stanje stvari u kojemu su na livadi četiri psa nije u proturječju s iskazom, to jest ne utječe na njegovu istinosnu vrijednost.

Prema Bachu, skalarne implikature su zapravo najčešće impliciture. Ako kažem „Imam dva televizora“ ne želim poručiti i da imam dva televizora (izgovorena premisa) i da nemam više od dva televizora (implicirani zaključak), želim reći da imam točno dva televizora, što bih mogla i eksplicitno reći umetanjem riječi „točno“ prije riječi „dva“, dakle proširivanjem početne propozicije. Ipak, postoje slučajevi u kojima može doći i do implikature. Ako me netko pita imam li tri televizora i ja mu odgovorim „Imam dva televizora“ rekla sam da imam dva i implicirala da ih nemam tri.

Deseta zabluda: konvencionalne „implikature“ su implikature

„Po meni, kategorija konvencionalne implikature nepotrebno komplicira Griceovo razlikovanje između onog što je rečeno i onog što je implicirano. Još gore, pod istim nazivnikom uključuje dva poprilično različita fenomena, od kojih je svaki zapravo slučaj nečeg drugog.“ (29) Prva skupina koju Bach navodi sadrži izraze poput „ali“ i ¨“ipak“. U primjeru „Ivana je siromašna, ali iskrena“, kontrast između siromaštva i iskrenosti do kojeg dolazi zbog veznika „ali“ navodno je impliciran. Grice je, tvrdi Bach, takvu tvrdnju temeljio na intuiciji da bi osoba govorila istinu i da nema kontrasta, ako postoji konjunkcija, no iz toga slijedi kako s „Ivana je siromašna, ali poštena“ niste rekli ništa više nego s „Ivana je siromašna i poštena“. Prema Bachu, to je protivno našim intuicijama.

Druga vrsta slučaja uključuje riječi poput „usput“, „iskreno“, „nadalje“ i „zaključno“. Prema Bachu, to nisu implikature jer ako kažem „Iskreno, Dr. Perić je šarlatan“ nisam implicirala, već eksplicitno poručila da govorim iskreno.

Iz Bachovih deset najraširenijih zabluda o implikaturi vidljivo je koliko je Griceova teorija podložna interpretaciji i prilagođavanju filozofskom i jezikoslovnom okviru pojedinih autora. Ta je teorija blisko povezana s Griceovim stavovima o govornikovu značenju, za koje je, kao i za implikature, od ključne važnosti govornikova namjera, koja ima primat nad tim što neki jezični element uobičajeno znači. Značenje se temelji na govornikovoj namjeri da u slušatelju proizvede određeno psihološko stanje i na slušateljevu prepoznavanju te namjere (vidi Grice 1957, 1968 i 1969).

2.3. Nakon Gricea

Griceova teorija o implikaturama, kao i ona o govornikovom značenju, razvijala se nakon njega u dva dominantna smjera. Prvi je već spomenuta teorija relevantnosti, a drugi je onaj koji slijede autori koje možemo nazvati „novograjsovci“, od kojih su najpoznatiji Lawrence R. Horn, Jay David Atlas i Stephen C. Levinson. Oni u velikom dijelu prihvaćaju Griceove ideje o značenju, ideju da su neka značenja doslovna (što je rečeno), a druga implicirana. Slijede Gricea i u prihvaćanju općenitih, racionalnih maksima kojima objašnjavaju nastanak implikatura, ipak, u svom proučavanju implikatura usredotočeni su samo na generalizirane razgovorne implikature, iako ne osporavaju postojanje konvencionalnih ili partikulariziranih razgovornih implikatura, te smatraju kako su i za samog Gricea one bile krucijalne, ponajprije zbog pitanja vezanih uz značenje logičkih veznika i kvantifikatora: „[i]z kratke rasprave u objavljenoj verziji Predavanja William James (..) bilo je ponekad pretpostavljeno kako Grice nije pridavao važnost razlikovanju između generaliziranih i partikulariziranih implikatura. Ipak, predavanja pokazuju upravo suprotno. Gricea je u velikoj mjeri zanimao cjelokupni fenomen implikature jer je obećavao teoriju o s njima općenito povezanim inferencijama, koje se ipak mogu poništiti, do kojih dolazi uporabom logičkih veznika. Posebno su ga zanimale generalizirane implikature jer ih je teško razlikovati od semantičkog ili konvencionalnog sadržaja.“ (Levinson 2000: 18)

U proučavanju tih implikatura ne koriste sve Griceove maksime te uvelike smanjuju broj podmaksima. Uz to, Levinson i Horn su, za razliku od Gricea, pokušali razriješiti govornikov izbor u slučaju sukoba među maksimama te su smatrali kako dolazi do sukoba i između dvaju podmaksima kvantitete.

Ono što je bitno jest naglasiti kako se za utvrđivanje generaliziranih razgovornih implikatura ne pozivaju prvenstveno na govornikovu namjeru. Prema njima je udaljavanje od takve namjere prirodan put koji vodi k objašnjenu toga da slušatelji brzo dolaze do generaliziranih razgovornih implikatura. Prema njima, razlikovanje između rečeničnog i govornikovog značenja „ispušta treći sloj, koji možemo nazvati razina značenja izjave ili iskaza (…) ili (…) značenje vrste iskaza. Taj treći sloj jest sloj sustavnih pragmatičkih inferencija koje se ne temelje na izravnom računanju o govornikovim namjerama, već na općenitim očekivanjima o tome kako se jezik normalno koristi. Ta očekivanja dovode do presumpcija, zadanih inferencija, o sadržaju i snazi; i na toj razini (ako uopće) možemo razumno govoriti o govornim činovima, pretpostavkama, konvencionalnim implikaturama, uvjetima uspješnosti, razgovornim predsekvencama, organizaciji preferencija i tako dalje, te, što je za nas od posebne važnosti, generaliziranih razgovornih implikatura. Na toj razini možemo, naravno, očekivati

sustavnost inferencije koja je možda duboko povezana s jezičnom strukturom i značenjem, do razine u kojoj može postati problematično odlučiti koju pojavu uključiti u semantičku teoriju, a koju u pragmatičku (…)“ (Levinson 2000: 2)

Iz ovog citata je vidljiv smjer u kojemu su novograjsovci odveli teoriju. Oni u njoj traže sustavnost koja će se odmaknuti od namjere pojedinačnog govornika te su plodno tlo za takvo što našli ponajprije u generaliziranim razgovornim implikaturama. Jedan od ciljeva ovog rada bit će pokušaj da se određena razina pravilnosti uoči i u partikulariziranim razgovornim implikaturama te da se, stoga i u njihovoj analizi umanji važnost govornikove namjere stavljajući naglasak na slušatelja i racionalno utvrđene racionalne strategije. Te pravilnosti neće biti vezane toliko uz jezik koliko uz racionalne komunikacijske obrasce koje je već i sam Grice uočio.

O drugoj struju, teoriji relevantnosti je već nešto bilo rečeno, a na ovom mjestu možemo samo naznačiti kako pripadnici te teorije broj maksima sužavaju još i više no novograjsovci te predlažu ideju kako je jedina važna maksima ona o relaciji (relevantnosti).

2.4. Kritika Griceove teorije

Naravno, kao i svaka teorija, i ona koju pruža Grice naišla je i na oštre kritike, ne samo na pokušaje njezinog unapređenja i ugađanja. Možda najsveobuhvatniju kritiku Griceove teorije pružio je W. Davis (1998). Dok ostali raspravljaju o postojanju konvencionalnih implikatura, važnosti pojedinih razgovornih maksima i primjenjivosti Griceovog poimanja onog što je rečeno, on je cjelokupnu teoriju odbacio, te je već na prvoj stranici naziva „gotovo potpunim promašajem“. Prema njegovoj kritici, Grice se ponekad oslanja previše, a ponekad premalo na govornikovu namjeru, baš kao i na jezične konvencije.

Prema njemu, ako su načelo suradnje i razgovorne maksime odgovorni za rađanje implikatura, do implikatura bi trebalo doći i kada to nije slučaj. Na primjer, uzimajući kao primjer tautologiju „Rat je rat“, Davis se pita zašto rečenice poput „Rat je bio rat“ ne nose sa sobom implikaturu (42 – 45) ili zašto bismo se pri objašnjenju tautologije „Rat je rat“ pozivali na kršenje maksime kvalitete kada do njega ne dolazi kod iskaza „To je rat“, koji sa sobom nosi implikaturu? Uz to, naglašava Davis, većina tautologija neće nositi sa sobom ikakvu implikaturu. Razmotrite rečenice „Stolovi su stolovi“ i „Crveni automobil je crven“. One, prema Davisu, ne dovode do implikatura.

Postojanje određenih implikatura koje proizlaze iz tautologija on objašnjava konvencijama, koje su najčešće vezane uz određeni jezik. Ako neke od njih ovise o

govornikovoj namjeri, tada nam za njihovo računanje nisu dovoljni načelo suradnje i maksime zbog toga što postoji pregršt načina na koji se govornik može pridržavati načela suradnje, a svi su oni u skladu s onim što govori. Na primjer, iskaz „Kako lijepo vrijeme“, do kojeg dolazi tijekom oluje, može se interpretirati kao ironija, međutim, moguće je da je govornik mislio doslovno, to jest da mu kišno i nemirno vrijeme pričinjava zadovoljstvo.

Davis navodi Griceovu ideju kako govornikove implikature ponekad nisu sasvim određene: „[b]udući da izračunati razgovornu implikaturu znači izračunati što se mora pretpostaviti kako bi se očuvala pretpostavka da govornik poštuje načelo suradnje i zbog toga što može postojati više specifičnih objašnjenja, popis kojih može biti otvoren, razgovorne implikature u tom slučaju bit će disjunkt tih specifičnih objašnjenja; ako je njihov popis otvoren, implikature će imati onu vrstu neodređenosti koje mnoge implikature zaista i posjeduju (39, 40).

Prema Davisu, takva ideja vodi u nedosljednost. Ako je popis mogućih implikatura otvoren, kako slušatelj uopće može doći do poruke koju je govornik htio poslati? Davis ovdje predstavlja razlikovanje koje uvode Sperber i Wilson između slabih i jakih implikatura, koji je po njemu pokušaj da se doskoči ovom problemu. Prema tim autorima, slabe implikature su one čiji sadržaj „nije sasvim određen iskazom“ (Sperber i Wilson 2012: 45) ili „implikature za čiju je konstrukciju slušatelj dobio određeni poticaj, ali ne i jasno ovlaštenje“ (69).

Međutim, prema Davisu, problem slabih implikatura je taj što se uvođenjem tog pojma gubi razlika između onoga što je govornik implicirao i onoga što je mogao implicirati. „To jest Sperber i Wilson pogrešno uključuju sve stvari koje je govornik mogao implicirati kao stvari koje je implicirao. Netko tko napiše 'Moja je ljubav crvena ruža' može – u skladu s načelom suradnje, načelom relevantnosti ili bilo kojim drugim razgovornim načelom – misliti da njegova ljubav miriši kao ruža, ima kosu boje ruže i da je veoma nježna. Ipak, moguće je da nije htio poručiti ni jednu od tih misli. Možda je mislio samo da je njegova ljubav lijepa poput crvene ruže, što je još jedna stvar koju je mogao implicirati.“ (Davis 1998: 73, 74)

Prema njemu, „[i]mplicirati nešto jest misliti ili [logički] implicirati[33] to na određen način. To uključuje namjere govornika i izraz misli. Ako postoji neodređenost oko govornikovih misli, nismo otkrili što je implicirao. Kako bi se mogućnost izračuna održala, potreban nam je način razlikovanja onoga što je, među svim stvarima koje je govornik mogao implicirati, zaista i implicirao. To zahtjeva određivanje toga koje je misli govornik namjeravao poručiti“ (74)

[33] „Imply“, ne „implicate“.

Prema Davisu, pitanje o tome kako dolazi do govornikovih implikatura pripada filozofiji uma, baš kao što i pitanje o tome kako slušatelji interpretiraju implikature, to jest prepoznaju govornikovu namjeru, pripada kognitivnim znanostima.

Ipak, prema njemu, nisu sve implikature toliko ovisne o govornikovoj namjeri. Postoje određene regularnosti koje vode, na primjer, interpretaciju rečenice „Neki s su p“ koja dovodi do implikature kako nije slučaj da su svi s-ovi p. Takve implikature (Griceove generalizirane razgovorne implikature) naziva rečeničnim implikaturama i tvrdi kako pri njihovom stvaranju u igru ulaze određene konvencije.

Takav potez neminovno Davisovu teoriju razdvaja od Griceove prema kojoj i partikularizirane i generalizirane razgovorne implikature prvenstveno ovise o govornikovoj namjeri pa se već i prema tome na Davisa može gledati ne samo kao na kritičara Gricea koji u njegovoj teoriji ne vidi ništa vrijedno, već ga se može i poput ranije spomenutih novograjsovaca smatrati nekim tko je Griceovu teoriju pokušao razviti u ponešto drugačijem smjeru.

Ipak, Davisova kritika prema kojoj su načelo suradnje i maksime nedovoljni za vođenje računanja implikatura ne stoji jer se temelji na pogrešnoj interpretaciji Griceove teorije. Već je o tome bilo riječi, no vrijedi ponoviti kako Grice nije svoju teoriju izložio kao psihološki vodič za izvođenje implikatura te stoga napad na tu ideju u potpunosti promašuje Gricea jer je on ni ne zastupa. Radi se o abduktivnom izvođenju, ne o striktnoj dedukciji, „rigoroznom izvođenju“ kakvo zamišlja Davis. Naravno, abdukcija ponekad neće dovesti do jedinstvenog objašnjenja govornikovog iskaza, no ako čitamo Griceova objašnjenja primjera koje daje vidjet ćemo da se uvijek radi o situacijama koje su uvjetovane kontekstom i specifičnostima pojedine situacije. I upravo zbog specifičnosti situacije neki tautološki iskazi neće generirati implikature, a drugi hoće, no to ne ovisi o semantičkom značenju riječi iskorištenih u iskazu, već o razgovornom kontekstu. „Stolovi su stolovi“, iskaz koji prema Davisu ne generira implikature, može se upotrijebiti u situaciji u kojoj će do implikature doći. Zamislimo ugostitelja koji svom poslovnom suradniku prepusti kupovinu stolova za lokal koji zajedno otvaraju. Suradnik ga pita kakve stolove preferira, a ugostitelj, ne mareći za estetsku dimenziju novouređenog prostora nezainteresirano odgovara iskazom „Stolovi su stolovi“.

Ideju da su kod generaliziranih implikatura od govornikove namjere bitnije konvencije jednako ću kao i prvi prigovor odbaciti. Smatram kako će u takvim slučajevima mogućnost rekonstrukcije slušateljeve interpretacije potvrđivati da se radi o pragmatičkoj pojavi. Ako takva rekonstrukcija nije moguća, radi se o semantičkoj pojavi. Ipak, smatram da i kod pragmatičkih pojava možemo s pravom govoriti o konvencionalnosti, međutim, na nju gledam

drugačije od Davisa. O odnosu konvencija i pragmatike koji predlažem bit će riječi u četvrtom poglavlju.

Zaključit ću ovaj kratak pregled nastavljača i kritičara Griceove teorije informacijom o preliminarnosti njegovih teorija o jeziku. Naime, sam Grice priznaje na više mjesta u svojim radovima kako su njegove ideje samo početak teorije koju bi valjalo pomnije razraditi. Kada u svom (1995b) uvodi čitatelja u temu naglašava kako se njegovi seji o jeziku „mogu smatrati prvom, ali ne i zadnjom riječju u mnogim smjerovima u kojima je važno da filozofi idu.“ (339)

Upravo ta nedorečenost Griceove teorije pruža prostora za njezino proširivanje i prilagođavanje određenom filozofskom interesu. Za ovaj rad najvažniji dijelovi te teorije bit će, samo postojanje i sveprisutnost implikatura te njihovo racionalno utemeljenje. U radu se neću baviti razlikovanjem između konvencionalnih, generaliziranih razgovornih implikatura i partikulariziranih razgovornih implikatura, niti ću posvećivati pažnju pitanju postojanja nekih vrsta implikatura naspram drugih. Ipak, zadržat ću se na primjerima koji se mogu nedvojbeno klasificirati kao instance pragmatičkih fenomena. Najčešće će se raditi o partikulariziranim razgovornim implikaturama, koje su, kao što smo vidjeli, neki autori smatrali određenom vrstom nusprodukta Griceove teorije do koje dolazi pri razgovoru o ulozi svakodnevnog jezika u teoriji percepcije ili logike. Smatram da se upravo toj vrsti implikatura, s obzirom na njezinu raširenost u svim sferama svakodnevnog života pružilo nedovoljno pozornosti te da je time zanemaren doprinos koja ona može dati poljima istraživanja poput epistemologije i etike.

2.5. Zaključak

U ovome sam poglavlju ponajprije htjela prikazati teoriju o implikaturama H. P. Gricea, no i ukazati na to koliko je ona podložna interpretaciji i dati veoma kratak uvid u smjeru u kojemu se razvijala nakon Gricea.

Posebnu pozornost u ovom poglavlju pridala sam vrsti implikatura koje Grice naziva nekonvencionalnima, to jest razgovornim implikaturama. Kada govornik implicira, on slušatelju pruža premise na temelju kojih može doći do zaključka njegova poluimplicitnog argumenta u kojemu je sadržana poruka koju želi prenijeti. Kako bi došao do komunikacijskog zaključka, slušatelj se mora uzdati u svoje znanje o jeziku, o sugovorniku, ali i o mnogim drugim kontekstualnim faktorima. Grice tvrdi kako su razgovorne implikature neraskidivo povezane s općim karakteristikama govora. Jedna od tih karakteristika je i suradnja koja se očekuje od svih sudionika u razgovoru. U razgovoru svaki sudionik mora prepoznati zajednički cilj ili barem zajednički smjer u kojem se razgovor kreće i dati mu svoj doprinos. Autor predlaže

postojanje „grubog, općeg“ principa koji sudionici razgovora moraju slijediti kako bi ostvarili uspješnu komunikaciju. Naziva ga „načelo suradnje“ te ga formulira na sljedeći način: „[n]eka tvoj doprinos razgovoru bude sukladan, kada do njega dođe, prihvaćenoj svrsi ili smjeru razgovora u kojemu sudjeluješ.“ (58/26) To je načelo temelj svake komunikacijske razmjene, ili barem onih uspješnih, te ima ključnu ulogu i kod neizravne komunikacije, to jest one ostvarene razgovornim implikaturama, pragmatičkom pojavom koju određuje na sljedeći način: „[z]a osobu koja govoreći (ili hineći da govori) p implicira q može se reći da razgovorno implicira q pod uvjetom da (1) se može pretpostaviti da poštuje razgovorne maksime, ili barem načelo suradnje; (2) ideja da je svjestan, ili da vjeruje da je q potreban kako bi njegovo govorenje ili hinjenje da govori p (ili da to čini pod tim uvjetima) u skladu s tom pretpostavkom; (3) govornik misli (i očekuje od slušatelja da misli kako govornik misli) da je slušatelj kompetentan za izvođenje, ili intuitivno zahvaćanje, toga da je ideja navedena pod (2) potrebna.“ (63/32, 31) Kod razgovornih implikatura ono što je izrečeno jest jedna od premisa inače neizrečenog argumenta čiji je zaključak poruka koju govornik želi prenijeti slušatelju.

Na drugom mjestu pruža nam sljedeću sliku izvođenja razgovornih implikatura: „[r]ekao je da p; nema razloga da mislim kako ne poštuje maksime, ili barem načelo suradnje; ne bi to mogao činiti osim ako ne misli da q; on zna (i zna da ja znam da on zna) da mogu uvidjeti da je pretpostavka da on misli da q potrebna; nije učinio ništa da me spriječi da mislim da q; namjera mu je da vjerujem, ili barem dopušta da vjerujem, da q; i stoga je implicirao da q.“ (62/31) Takvo govornikovo rezoniranje, „izračunavanje“ implikatura, ne mora biti doista provedeno na svjesnoj razini, no ono što je bitno jest da ga kompetentni jezični korisnik može rekonstruirati.

Pomoću Bachovih „deset zabluda“ pokušala sam pobliže objasniti što jesu, a što nisu razgovorne implikature, ipak, htjela sam naglasiti i činjenicu kako je Griceova teorija dovoljno široka, neki bi rekli i nedorečena, da dopušta jednako tako široke interpretacije. Zablude poput one da implicirati mogu rečenice, ali i da je sve ono što se može zaključiti iz govornikovih riječi implikatura smatram temeljem koji treba prihvatiti. S druge strane, ne slažem se s Bachovim ustrajanjem na presudnosti govornikove namjere za postojanje implikatura. Iako je taj stav ispravno naslijedio od samoga Gricea, ono što želim sugerirati jest kako u izvođenju implikatura postoje racionalne i konvencionalne pravilnosti koje mogu opravdati slušateljevo vjerovanje da postoji implikatura iako govornik nije namjeravao implicirati. U tim situacijama, postojat će implikatura za slušatelja, ali ne i za govornika, ipak, ono što smatram važnijim za objektivno utvrđivanje njezinog postojanja bit će izvanjsko opravdanje postojanja takve implikature.

Ukratko, smatram kako smo u određenim situacijama opravdani u ideji da postoji razgovorna implikatura iako ne možemo reći da govornik implicira.

Ideja da u razgovoru postoje pravilnosti koje su često bitnije od govornikove namjere bila je privlačna novograjsovcima, no ono što razlikuje njihovu teoriju od one koju želim ovdje predstaviti jest činjenica da su oni bili usredotočeni na generalizirane razgovorne implikature, dok ja pažnju usmjeravam na partikularizirane razgovorne implikature, iako, kao što će biti predstavljeno u idućim poglavljima, dopuštam mogućnost njihovih više ili manje zahtjevnih interpretacija i uporabe.

Generalizirane razgovorne implikature W. Davis naziva semantičkim implikaturama, a slaže se s novograjsovcima da njima vladaju određene pravilnosti odvojene od govornikove namjere. S druge strane, smatra Davis, kod partikulariziranih razgovornih implikatura dolazi do procesa za čije objašnjenje načelo suradnje i maksime nisu dovoljni te smatra da bi se njima trebali baviti filozofija uma i kognitivna znanost. Ipak, vjerujem kako je takvo shvaćanje Griceovih namjera pogrešno. On, naime, nije tvrdio ništa o realnim psihološkim procesima koji su prisutni u glavama govornika i slušatelja pri uporabi i interpretaciji implikatura. Najbolje što u ovom trenutku možemo učiniti jest pružiti racionalnu i izvanjsku rekonstrukciju tih procesa koju kompetentni jezični korisnik može provesti. Takvo što bit će sasvim dovoljno da zadovolji ciljeve ovog rada.

Smatram kako su (partikularizirane) razgovorne implikature nedovoljno istražene u suvremenoj filozofiji jezika, vjerojatno zbog toga što ih se smatra nesustavnom pojavom (za razliku od generaliziranih i razgovornih), koja previše ovisi o kontekstu da bi je se sustavno objasnilo, ili možda zato jer se smatra da je već Grice dovoljno dobro odredio tu pragmatičku pojavu. Vjerujem kako postoji širok manevarski prostor za analizu te vrste implikatura te njihovo bolje shvaćanje u kontekstu jezičnih pravilnosti koje ih vode, a koje su često zanemarene. Osim toga, kao što će biti eksplicirano u sljedećim poglavljima, vjerujem kako uvid iz teorije o razgovornim implikaturama, kao i pragmatike općenito, može uvelike obogatiti spoznaje iz drugih filozofskih disciplina poput epistemologije i etike.

U nastavku ću razraditi ideju o racionalnosti mehanizama koji dovode do uporabe i interpretacije razgovornih implikatura. Kroz te mehanizme, tvrdit ću, partikularizirane razgovorne implikature približit će se sustavnosti i konvencionalnosti koja se uobičajeno pridavala semantičkim fenomenima, a potom i pragmatičkim pojavama poput generalizirane razgovorne implikature. Ovo je, smatram, još samo jedan korak prema uviđanju normativnih obilježja pragmatike.

3. NORMATIVNOST RAZGOVORNIH IMPLIKATURA

Uporaba i interpretacija implikatura vođene su racionalnošću, barem je to ideja koju zastupam. Ipak, slaganje s takvim stavom ovisi ponajprije o nečijem poimanju racionalnosti. Na racionalnost se može gledati kao na pitanje logičke nužnosti vezane uz formu, dakle beziznimne istine, ali i kao puno fleksibilniju kategoriju poput postupka koji u danim okolnostima dovodi do optimalnog ishoda. S obzirom na pragmatičku prirodu razgovornih implikatura vjerujem kako se na njihovu racionalnost ili bolje rečeno racionalnost njihove upotrebe i njihovog razumijevanja mora gledati u okviru neke vrste zaključka na najbolje objašnjenje.

3.1. Dva shvaćanja racionalnosti kod Gricea

Sbisà (2006) objašnjava dva moguća shvaćanja ideje da je razgovorna implikatura racionalna pojava. Prema autorici, Griceovo načelo suradnje nije normativno pravilo, već pretpostavka na koju se primalac poruke oslanja[34] (i koja je za njega racionalna) kako bi u potpunosti mogao interpretirati sve ono što mu je rečeno u odsutnosti bilo kojeg neovisnog dokaza o tome da se govornik ne pridržava tog načela. Načelo govori upravo o suradnji između govornika i sugovornika te ne pruža pravila kojih se mora pridržavati striktno bilo koja od tih dviju strana. Prema autorici, iz Griceovih djela mogu se iščitati dvije različite hipoteze o racionalnosti razgovorne implikature:

1. Razgovorna implikatura jest racionalna jer je dio racionalnog komunikacijskog ponašanja usmjerenog na povećanje razumijevanja (skupljanje najveće količine informacija i sl.).
2. Razgovorna implikatura jest racionalna jer se može izračunati (jer je kalkulabilna). (Sbisà 2006: 237)

Prva hipoteza veže racionalnost razgovorne implikature uz racionalnost razgovornog načela suradnje o kojoj je, kao što smo vidjeli ranije, govorio i sam Grice. Grice tvrdi da ga je neko vrijeme privlačila ideja da se ljudi pridržavaju načela suradnje kao neke vrste ugovora, no

[34] S takvim se stavom slaže i Bach: „[i]ako izgleda kako Grice predstavlja svoje maksime kao smjernice za uspješnu komunikaciju, smatram kako ih je bolje sagledati kao pretpostavke o govornikovim namjerama. Slušatelj pretpostavlja, a govornik očekuje od njega da pretpostavi da je govornik kooperativan te da govori iskreno, informativno, relevantno, razumljivo i na druge načine prikladno.“ (2005: 19)

tu je ideju napustio te se priklonio onoj o racionalnosti koja vlada komunikacijom: „[d]akle, htio bih predložiti da se držimo načela suradnje i njegovih maksima zbog toga što su razumni (racionalni) i to na sljedeći način: onaj koji je zainteresiran za ciljeve na kojima se zasniva razgovor/komunikacija (davanje i primanje informacije, međusobno vršenje utjecaja) mora se isto tako zanimati, u određenim uvjetima, za sudjelovanje u razgovornoj razmjeni koja će biti plodna samo onda kada je u skladu s pretpostavkama načela suradnje i njegovih maksima.“ (60/30) Iz ovog citata proizlazi shvaćanje prema kojemu je racionalnost komunikacije vezana uz komunikacijske ciljeve, koji su izraženi načelom suradnje i maksimama. Prva hipoteza je stoga instanca racionalnosti oblika sredstvo – cilj, prema kojoj je osoba racionalna ako bira pogodno sredstvo za ostvarenje svoga cilja.

Druga hipoteza racionalnost implikatura pronalazi u činjenici da se mogu izračunati, to jest u postojanju određenog inferencijalnog puta koji od iskaza rečenice vodi do implikature i koji može biti izražen u obliku Griceove sheme: „[r]ekao je da p; nema razloga da mislim kako ne poštuje maksime, ili barem načelo suradnje; ne bi to mogao činiti osim ako ne misli da q; on zna (i zna da ja znam da on zna) da mogu uvidjeti da je pretpostavka da on misli da q potrebna; nije učinio ništa da me spriječi da mislim da q; namjera mu je da vjerujem, ili barem dopušta da vjerujem, da q; i stoga je implicirao da q.“ (Grice 62/31)

Kao što je već naglašeno, u ovom radu se na mogućnost izračunavanja implikature ne gleda kao na stvarni psihološki proces do kojeg uvijek dolazi, napose ne na svjesnoj razini. Sbisà se slaže s idejom da računanje implikatura nije stvarni psihološki proces do kojeg dolazi pri interpretaciji iskaza te smatra da se radi o njihovoj mogućnoj rekonstrukciji: „[m]ogućnost izračunavanja implikature nije važna zbog toga što određuje način na koji se implikatura doista smišlja i razumije, već zbog toga što jamči racionalnost implikature, svjedočeći o tome da pripisivanje te implikature govorniku koji je proizveo određeni iskaz može biti potkrijepljeno argumentom.“ (240) Slušatelj može pružiti argument kojim će objasniti kako je došao do vjerovanja o postojanju određene implikature, a ako je takav argument valjan, možemo reći da je govornik racionalan.

Sbisà se priklanja drugoj hipotezi te smatra kako je racionalnost impliktura najbolje objasniti pozivanjem na mogućnost njihova izračunavanja. Autorica dvije ponuđene hipoteze razlaže te ih povezuje s dvama poimanjima racionalnosti – argumentacijskom i instrumentalnom racionalnošću. Određuje ih na sljedeći način:

Instrumentalna racionalnost

Ponašanje je racionalno ako ga karakterizira djelatnikovo hotimično korištenje efikasnih sredstava, ili sredstava za koja se vjeruje kako su efikasna, za ostvarenje svojih ciljeva. (241)

Argumentacijska racionalnost

Racionalnost jest interes za opravdanost nečijih koraka i sposobnost (u nekoj mjeri) da se djeluje prema tom interesu. (242, prema Grice 1991: 82, 83)

Instrumentalna racionalnost sastoji se od svjesne uporabe sredstava za koja se vjeruje da će pomoći pri ostvarenju djelatnikovih/govornikovih ciljeva. Ova vrsta racionalnosti može se povezati s načelom suradnje te se stoga na implikature može gledati kao na sredstvo optimizacije komunikacije, a upravo je to oblik racionalnosti koji je Grice imao na umu kada je opisivao načelo suradnje. Prema autorici, po tom modelu racionalnosti „poprilično je racionalno, ili čak i nužno" pretpostaviti da se komunikacija doista i odvija na taj način te stoga instrumentalna racionalnost zahtjeva da izračunavanje razgovornih implikatura bude psihološki prisutno pri interpretaciji iskaza. To računanje može biti i podsvjesno i nedostupno introspekcijom jer prema ovom shvaćanju racionalnosti i podsvjesni procesi mogu biti racionalni ako pružaju uspješno sredstvo za ostvarivanje cilja. Autorica na ovu vrstu racionalnosti gleda kao na svjesno biranje sredstva za ostvarenje cilja te ne dopušta mogućnost da se nesvjesno djelovanje oblika sredstvo – cilj može smatrati racionalnim.

S druge strane, argumentacijska racionalnost se ne oslanja na sredstva za postizanje ciljeva, već na rezoniranje koje pruža temelj i opravdanje za prihvaćanje vjerovanja ili za donošenje odluka. Slijedeći autoričino razmišljanje dolazimo do zaključka da je takva vrsta racionalnosti svojstvena isključivo ljudskim bićima – samo su ljudi u stanju opravdati svoje postupke oslanjajući se na dokaze, uz to, posjedovanje sposobnosti argumentacijske racionalnosti za njih je esencijalno. Kod računanja razgovorne implikature oslanjamo se upravo na opravdanost značenja kojeg smo argumentacijski izveli iz iskaza. Ako smatramo da se netko koristio implikaturom to možemo dokazati argumentacijskim slijedom koji će uključivati sve (ili barem većinu) elemenata uključenih u konkretni komunikacijski čin. Kao što je već rečeno, do takvog izvoda ne mora doći, no racionalni govornici moraju biti sposobni provesti ga: „[u] okrilju argumentacijskog poimanja racionalnosti (…) mogućnost izračunavanja može se zamisliti kao dostupnost argumenta u prilog pripisivanju implikature govornikovu iskazu. Ono što racionalnost razgovorne implikature traži od govornika i slušatelja jest samo to da bi trebali biti voljni opravdati svoje razumijevanje implikature i sposobni (u nekoj mjeri) pružiti takvo

opravdanje zamjenjivanjem svojih intuitivnih zahvaćanja nekom više ili manje potpunom verzijom relevantnog inferencijskog puta.“ (244)

Upravo je argumentacijska racionalnost ona koju Sbisà izabire kao nositeljicu racionalnosti kod razgovornih implikatura. Prema njoj, instrumentalna racionalnost nam ne govori ništa o samim ciljevima do kojih određena sredstva moraju ili mogu dovesti, a argumentacijska racionalnost, dijelom zbog svoje normativnosti, može nadići taj nedostatak. Prema autorici, govoriti o stvarnim jezičnim korisnicima može biti problematično jer oni često griješe pri uporabi i razumijevanju jezika, a ako se pozovemo na idealne korisnike, tada implicitno uvodimo normativni kriterij. „Stoga su tvrdnje o tome kako se izvode razgovorne implikature u stvari tvrdnje o tome kako ih slušatelji koji se približavaju idealnim racionalnim slušateljima izvode i stoga su lišeni empirijskog karaktera. To su tvrdnje o tome kako bi se implikature *trebale* izvoditi.“ (239)

Ipak, ako se prisjetimo Griceovog načela suradnje i instrumentalni pogled na racionalnost smjestimo unutar cjelovite Griceove teorije, dobiva se dojam kako su ciljevi o kojima intencionalna racionalnost, prema autorici, ne progovara upravo komunikacijska suradnja između govornika i slušatelja. Takav cilj ne mora biti svjesno prepoznat te djelovanje u skladu s njim ne mora biti promišljeno kako bi bilo racionalno. Uz to, na instrumentalnu i argumentacijsku racionalnost unutar komunikacijskog konteksta može se gledati kao na dvije strane iste medalje. Slušatelj i govornik u pozitivnoj komunikacijskoj situaciji žele ostvariti zajednički cilj, to jest komunikacijski surađivati. Govornik na raspolaganju ima više komunikacijskih sredstava, može tako, na primjer, nešto poručiti izravno ili neizravno implikaturom.

Ovdje dolazimo do pitanja zašto ljudi uopće impliciraju i zašto je to valjana komunikacijska strategija. Odgovor na to pitanje pronaći ćemo izvan domene jezika. Ponekad ćemo, na primjer, implikaturom ublažiti zahtjev za koji ne želimo da zvuči poput naređenja. Evo jednostavnog primjera. Zamislimo da se nalazite za obiteljskim stolom i netko vas upita „Možeš li mi dodati sol?“ U takvoj ćete situaciji osobi koja vam je uputila pitanje automatski dodati sol, nećete joj odgovoriti s „Mogu“ i ne učiniti ništa drugo, iako, ako promotrimo rečenicu, vidimo da je na jednoj razini taj odgovor sasvim u skladu s pitanjem. Tim pitanjem nitko nije od vas izravno tražio da mu dodate sol, već vas je samo pitao možete li to učiniti. Tražiti od vas da mu dodate sol mogao je izravno iskazom „Dodaj mi sol“, no kako bi izbjegao

imperativni ton govornik se odlučio za neizravni pristup[35]. S druge strane, u Griceovom primjeru s pismom preporuke možemo pretpostaviti kako se osoba koja piše preporuku želi zaštititi u slučaju da njezine riječi izađu u javnost i da se na taj način izloži opasnosti da se zamjeri kandidatu. Na ovaj način odgovornost prebacuje na primaoca poruke. Smatram da time ne umanjuje svoju odgovornost za poruku koju je poslala, no o tome će biti riječi kasnije.

Dakle, implikatura je legitimno sredstvo za ostvarivanje komunikacijskog cilja te je stoga povezana s instrumentalnom racionalnošću. Govornikovo ponašanje bit će u tom slučaju racionalno jer je hotimično (ili intuitivno ili iz navike) koristio učinkovito sredstvo za ostvarivanje svoga cilja, naravno, u slučajevima uspješne komunikacije.

Ako se govornik nađe u situaciji u kojoj pruža opravdanje za komunikacijsku strategiju koju je odabrao, poslužit će se argumentacijskom racionalnošću. Kada je izabrao implikaturu može se pozvati na nejezične čimbenike zbog kojih je odabrao ovakvu neizravnu komunikacijsku strategiju. Jasno je dakle da se uz govornika mogu vezati oba pogleda na racionalnost. Kada koristi implikature on je instrumentalno racionalan, kada opravdava, u epistemičkom smislu, tu uporabu argumentacijski je racionalan.

S druge strane, slušatelj se ne nalazi u poziciji u kojoj može birati sredstva za ostvarenje svojih komunikacijskih ciljeva, jedina sredstva koja ima na raspolaganju su slušanje i razumijevanje, ali ako stvori vjerovanje o tome da je govornik nešto implicirao te o sadržaju te implikature svoja vjerovanja može opravdati pružanjem argumenta u kojemu će ono što je rečeno biti jedna od premisa, a sadržaj implikature zaključak.

Prisjetimo se ranije spomenutog Griceovog primjera. Ivan stoji pored automobila uz rub ceste i govori Marku, koji mu se približava: „Ostao sam bez goriva“. Marko odgovara: „Iza ugla je autoservis“. Ono što Marko nije izrekao, ali je implicirao, jest to da Ivan u autoservisu može kupiti gorivo. Odgovor na pitanje zašto Marko nije izravno rekao vjerojatno leži u jezičnoj ekonomiji; da se u autoservisu najvjerojatnije može kupiti gorivo, da servis u kojemu dolazi do iskaza radi i slične opće informacije poznate su jezičnim korisnicima pa ih nema potrebe dodatno naglašavati jer bi to bilo zalihosno. Marko je, svjesno ili ne, izabrao ekonomičnu jezičnu strategiju koja je u skladu s načelom suradnje i pozitivnom komunikacijom općenito. Ako je Ivan stvorio vjerovanje da u autoservisu iza ugla može kupiti gorivo i upitamo ga zašto je to učinio, on može iznijeti argument čiji će zaključak biti implikatura „U autoservisu iza ugla u ovom trenutku mogu kupiti gorivo“, a premise će se temeljiti na načelu suradnje i

[35] Ovakvih primjera ne manjka. Jednaka će situacija biti s pitanjem „Imate li sat?“ Odgovoriti s „Da“ bilo bi nekooperativno. Naravno, u oba slučaja pitanje se može ublažiti i kada ga se postavlja izravno: „Molim Vas, koliko je sati?“

općim spoznajama o komunikaciji, ljudskoj suradnji i činjenicama o svijetu koje dijeli s govornikom, kao i, naravno, na iskazu govornika.

Zaključno, možemo reći da je, iako je dobro uočila ulogu instrumentalne i argumentacijske racionalnosti kod razgovornih implikatura, Sbisà pogriješila kada je otpisala važnost instrumentalne racionalnosti. Instrumentalna racionalnost vezana je uz govornika koji, ne nužno svjesno, izabire implikaturu kao strategiju za ostvarenje svog komunikacijskog cilja, a ako je potrebno, taj svoj izbor može opravdati koristeći argumentacijsku racionalnost. S druge strane, slušatelj na raspolaganju ima samo argumentacijsku racionalnost koja će mu pružiti opravdanje za vjerovanje o postojanju implikature i o njezinom sadržaju. Ipak, njegova racionalnost temelji se na pretpostavci o tome da je govornik instrumentalno racionalan te je stoga instrumentalna racionalnost posredno jednako važna i za slušatelja kao i za govornika.

3.2. Intencionalni stav

Pitanje koje se može ovdje postaviti jest ono o tome koliko slušatelj toga pretpostavlja o govorniku pri interpretaciji implikature i kako je u tome opravdan. Grice govori kako su za interpretaciju, kao i za analizu, implikatura ključne govornikova namjera i slušateljevo prepoznavanje te namjere, ja ću tvrditi da je dovoljna opravdana pretpostavka slušatelja o takvoj namjeri, no u svakom slučaju, slušatelj pri interpretaciji govornikovog iskaza na umu mora imati njegova vjerovanja, namjere i druga mentalna stanja. Problem koji se pritom javlja je taj što nema izravan uvid u njih te ih može samo pretpostaviti. Kako bih opravdala to pripisivanje, pozvat ću se na ideje D. Dennetta (1971).

Prema Dennettu, kada objašnjavamo ili predviđamo ponašanje nekog sustava – osobe, stroja, životinje ili izvanzemaljca – navođenjem njegovih vjerovanja i želja stvaramo „teoriju ponašanja“ tog sustava. Prema njemu, kada objašnjavamo nečije ponašanje pretpostavljamo njegovu racionalnost. Ne očekujemo da se naši poznanici ponašaju iracionalno, a kada se to očekivanje iznevjeri, pokušat ćemo ih opravdati, na primjer, pozivajući se na to da smo ih loše razumjeli. Takvo pripisivanje racionalnosti Dennett naziva „intencionalni stav“. U (2009) Dennett na ovaj način definira intencionalni stav: „[i]ntencionalni stav jest strategija interpretiranja ponašanja nekog entiteta (osobe, životinje, artefakta, bilo čega) prema kojoj se prema njemu ponašamo *kao da* je racionalni djelatnik koji upravlja svojim izborom djelovanja razmatranjem svojih vjerovanja i želja.“ (339, izbačeni navodnici)

Naravno, sustavi općenito, pa tako i ljudi, nisu savršeni, no ta nesavršenost ne poništava intencionalnost sustava, to jest njegovu usmjerenost na nešto: sustav za koji možemo reći da je

općenito racionalan može u određenim okolnostima (po)griješiti. U takvim slučajevima možemo reći da je njegova racionalnost zakazala, no ne i da je u cjelini iracionalan.

Dennett odbija kritike prema kojima teorija o intencionalnim sustavima i intencionalnom stavu nema uporište u psihologiji navođenjem drugih teorija koje uspješno predviđaju i objašnjavaju ljudsko ponašanje, a nemaju psihološko uporište[36] U (2009) navodi kako je intencionalni stav „teorijski neutralan način zahvaćanja kognitivnih kompetencija raznih organizama (ili drugih djelatnika) koji ne obvezuje ispitivača na pretjerano specifične hipoteze o unutarnjoj strukturi na kojoj se temelje te kompetencije.“ (344) Teorija o intencionalnom stavu ne pretpostavlja određeno psihološko shvaćanje procesa pripisivanja racionalnosti, a jednako tako ne pretpostavlja ni određeno gledanje na samu racionalnost.

Neću ulaziti u dubinu ove teorije, a neću uopće sagledati kritike koje su joj upućene, već ću zaključiti još jednim citatom kojim želim ukazati na važnost koju pripisivanje racionalnosti jezičnim korisnicima ima za potrebe ovog rada: „[s]redišnja epistemološka tvrdnja teorije intencionalnih sustava jest ta da kada se ponašamo *jedni prema drugima* kao prema intencionalnim sustavima, koristeći pripisivanja vjerovanja i želja koji upravljaju našim interakcijama i dovode do naših predviđanja, na sličan način rafiniramo svoje neznanje detalja procesa koji se odvija u tuđim lubanjama (i u našoj!) te se oslanjamo, nesvjesno, na činjenicu da su ljudi prema iznimno dobroj početnoj aproksimaciji racionalni.“ (341)

Dakle, ljudi se jedni prema drugima ponašaju kao da su racionalni jer na taj način možemo objasniti i predvidjeti njihovo ponašanje. Kada ih ne bismo smatrali racionalnima, to ne bismo mogli učiniti. Jasno, često ćemo njihovu racionalnost modelirati prema našoj te će se tako teorija intencionalnog stava preliti u neku vrstu teorije simulacije u kojoj će se jedna osoba pokušati staviti u kožu druge i pokušati rekonstruirati kroz umnu simulaciju njezinih mentalna stanja[37], no simulirati tuđe misli i mentalne procese možemo jedino ako tu osobu smatramo racionalnom, a to simuliranje u slučaju razgovorne implikature poklapat će se s modelom koji je predložio Grice. Ponovimo ga: „[r]ekao je da p; nema razloga da mislim kako ne poštuje maksime, ili barem načelo suradnje; ne bi to mogao činiti osim ako ne misli da q; on zna (i zna da ja znam da on zna) da mogu uvidjeti da je pretpostavka da on misli da q potrebna; nije učinio ništa da me spriječi da mislim da q; namjera mu je da vjerujem, ili barem dopušta da vjerujem, da q; i stoga je implicirao da q.“ (Grice 1995a: 62/31) Slijedeći Griceovu shemu, možemo reći kako slušatelj govorniku pripisuje racionalnost i na temelju toga simulira mentalne procese koji su kod njega doveli do neizravnog formuliranja određene poruke. U primjerima implikature,

[36] Kao primjer navodi teoriju igara i ekonomiju, vidi (1971: 100).
[37] Vidi Goldman 2006.

kao i kod nekih drugih pragmatičkih pojava, govornik će pretpostaviti da je slušatelj instrumentalno racionalan i na temelju toga simulacijom opravdati svoje vjerovanje. Ta će simulacija uvelike ovisiti o stavovima koje ima sam slušatelj i upravo zato se ovdje pozivam na (gotovo) idealne jezične korisnike.

U ovom radu se ta shema izvođenja implikatura, kao što je već više puta naglašeno, neće shvaćati kao opis psiholoških procesa koji se odvijaju u glavi slušatelja, već kao potencijalni put rekonstrukcije racionalnog procesa koji je doveo do implikature. Taj inferencijalni put pripisat ćemo (barem približno) idealnim jezičnim korisnicima te će stoga pragmatika od opisivanja razumijevanja komunikacije onkraj semantičkog značenja riječi i rečenica postati normativna teorija o tome kako u komunikacijskim situacijama treba zaključivati i stvarati vjerovanja.

3.3. Abduktivno zaključivanje

Inferencijalni model o kojemu je riječ nije deduktivan ili induktivan. Pri deduktivnom zaključivanju polazimo od općeg pravila i dolazimo do njegove pojedinačne primjene. Ako je početna premisa istinita i zaključak će biti valjan. Možemo reći da se pri dedukciji od općeg dolazi do pojedinačnog te da takva metoda čuva istinitost.

S druge strane, kod induktivnog zaključivanja od pojedinačnog dolazimo do općeg. U takvim slučajevima, zaključak će biti izgledan, no ne i nužan. Induktivno zaključivanje tvori heterogenu skupinu primjera, a autori poput Douvena (2016) određuju ga okvirno kao rezoniranje koje se temelji na statističkim podacima o učestalosti neke pojave. Osim indukcije, postoji još jedna vrsta nededuktivnog zaključivanja koje je poznato pod nazivima „abdukcija[38]“ i „zaključak na najbolje objašnjenje“.

Ni abdukcija ni indukcija ne dovode do nužnih zaključaka, a razlika među njima je ta što se indukcija temelji isključivo na statistici i opaženoj učestalosti, dok se abdukcija može temeljiti i na objašnjenju[39]. Zamislite situaciju u kojoj se ujutro budite i na stolu nalazite staklenku marmelade, ostatke kruha, nož i tetrapak mlijeka. Zaključit ćete da se netko od vaših ukućana tijekom noći ustao, nešto pojeo i popio te da nije pospremio za sobom. To je najbolje objašnjenje scene koju ste zatekli pred sobom (primjer prema Douven, 2016) Mogli ste zaključiti da je netko provalio u vaš stan i usput odlučio prezalogajiti ili da ste postali mjesečar

[38] Izraz „abdukcija“ stvorio je C. S. Peirce baveći se logikom znanosti. Uveo ga je kako bi označio vrstu nededuktivnog zaključivanja koje se razlikuje od već poznate indukcije (vidi Pierce 1931–1958).
[39] Za iscrpni pregled mogućih odnosa između indukcije i abdukcije vidi Flach i Kakas (2000).

te da ste sami odgovorni za nered u blagovaonici, no ta objašnjenja ne djeluju plauzibilno. U toj situaciji, početna premisa bit će zatečeno stanje, a vi ćete, s obzirom na svoje poznavanje situacije doći do najizglednijeg zaključka. Takvo rezoniranje, ovisno o tome radi li se o poznatoj ili nepoznatoj situaciji, može biti svjesno ili automatsko.

Sličnost s rezoniranjem do kojeg dolazi kod pragmatičkih fenomena i ovakvih primjera abdukcije očita je, stoga ću sugerirati da je vrsta zaključivanja pri interpretaciji i opravdanju implikatura upravo abduktivna. Kod takvog zaključivanja, zaključak ne slijedi nužno iz premisa i može biti pobijen uvođenjem novih informacija u izvod, ipak, radi se o racionalnoj strategiji dolaženja do zaključka i formiranja vjerovanja.

Bach i Harnish (1979) odbijaju ideju da se pri interpretacija koristi abdukcija: „[n]e radi se o, da iskoristimo frazu čestu u suvremenoj filozofiji, zaključku na najbolje objašnjenje (…). Već G[ovornik] smatra činjenicu da je pronašao plauzibilno objašnjenje govornikovog iskaza kao dobar razlog da vjeruje da je njegovo objašnjenje ono ispravno.“ (293, fusnota 7) Ipak, autori nigdje ne predstavljaju razliku između zaključka na najbolje objašnjenje i onoga što nazivaju „zaključak na plauzibilno objašnjenje“ (92), a uzimajući u obzir širinu pojma abdukcije, možemo reći da se radi o istoj strategiji zaključivanja. Najplauzibilnije objašnjenje bit će ujedno najbolje objašnjenje, što ne znači da je nepogrešivo.

Hobbs (2004) govori o ulozi abdukcije u pragmatici te se usredotočuje na pitanja kao što su višeznačnost i utvrđivanje referencije, a moja je nakana abdukciju povezati i s interpretacijom implikatura, za što Hobbs govori da je zamisao i samog Gricea: „[p]rvo pozivanje, o kojemu znam, na nešto poput abdukcije u razumijevanju prirodnog jezika bilo je Griceovo (…), kada je uveo ideju razgovorne implikature (…). Iako to ne govori, na implikaturu se može gledati kao na abduktivni potez radi postizanja najbolje interpretacije.“ (730)

Predlažem ideju da je u slučajevima pragmatičkih pojava, abduktivno zaključivanje opravdano zbog racionalnosti izvođenja i uporabe implikatura koje vode k njihovoj normativnosti. Govornik se, koristeći instrumentalnu racionalnost, odlučuje za neizravnu komunikacijsku strategiju, a slušatelj svojom pretpostavkom o tome da je govornik instrumentalno racionalan stvara temelj za opravdanje svojih vjerovanja o impliciranoj poruci do kojih je došao abdukcijom.

Sličnog je stava i Hobbs kada govori o intencionalnom shvaćanju diskursa, iako se on ne poziva izričito na racionalnost: „[i]nteligentni djelatnik je uronjen u svijet i mora, u svakoj sekundi, razumjeti trenutno stanje. Djelatnik to čini pronalazeći objašnjenje onoga što percipira. Drugačije rečeno, djelatnik mora objasniti zašto potpuni skup opažaja s kojima se susreće tvori

koherentnu situaciju. Druge djelatnike u okolišu vidi kao intencionalne, to jest kao mehanizme koji imaju planove, a to znači da je najbolje objašnjenje njihovog opazivog djelovanja to da su njihovi činovi koraci u koherentnom planu. Stoga, objasniti okoliš koji uključuje druge djelatnike povlači objašnjenje činova drugih djelatnika u terminima toga što namjeravaju postići. Kada su ti činovi iskazi, iskazi se moraju shvatiti kao činovi u planu koji djelatnici žele ostvariti. To jest govornikov plan mora se prepoznati – [to je] intencionalno shvaćanje." (737)

3.4. Razine zaključivanja

Ako se s jedne strane pozivamo na procese zaključivanja koji se *de facto* događaju pri ljudskoj komunikaciji, a s druge strane namećemo način na koji bi se takva komunikacija trebala odvijati, između tih dvaju elementa moramo pronaći poveznicu.

Ideja koju predlažem jest ta da iako rekonstrukcija koraka koji su doveli do interpretacije implikature nije potrebna i do nje rijetko dolazi postoje slučajevi u kojima će do nje stvarno doći na svjesnoj razini. Upravno nam ti stvarni slučajevi pružaju empirijski provjerljivi model koji posljedično, zbog svoje komunikacijske uspješnosti i racionalnosti, vodi do normativnog pristupa čiji je cilj omogućiti razrješavanja određenih epistemoloških i etičkih pitanja, posebice u slučajevima u kojima dolazi do nepoštivanja tog modela.

Kako bih razložila tu ideju poslužit ću se podjelom koju predlaže Recanati (2002). Autor razabire dvije razine procesuiranja informacija pri komunikaciji: svjesnu i nesvjesnu. Prema njemu, određivanje onog što je rečeno odvija se na nesvjesnoj razini, a onoga što je implicirano na svjesnoj. Te dvije razine povezuje s dvije vrste inferencije, inferencijom u užem i inferencijom u širem smislu. Inferencija u užem smislu odvija se na svjesnoj razini, „do nje dolazi samo ako je sud (zaključak) utemeljen na drugom sudu (premisi) te ako su oba suda, kao i činjenica da je jedan utemeljen na drugome i opravdan njime, dostupni (svjesno raspoloživi) subjektu koji sudi." (117) S druge strane, „[i]nferencija u širem smislu odvija se na nesvjesnoj razini (…) na način da je subjekt koji sudi svjestan samo zaključka inferencije"[40] (116)

Ipak, podjela tu ne prestaje pa tako Recanati inferenciju u užem smislu dijeli na eksplicitno rezoniranje i spontanu inferenciju. Tijekom eksplicitnog rezoniranja osoba je svjesna svakog koraka u tom procesu, zna točno na koji način premise dovode do zaključka,

[40] Sperber piše: „[k]ada većina nas govori o zaključivanju, imamo na umu povremenu, svjesnu, tešku i podosta sporu umnu aktivnost. Ono što nam je moderna psihologija pokazala jest da se nešto poput zaključivanja odvija cijelo vrijeme – nesvjesno, bezbolno i brzo." (1995: 195)

dok se inferencija u spontanim slučajevima događa automatski, bez svijesti subjekta. Prema njemu, u slučajevima razgovorne implikature dolazi upravo do spontane, brze i jednostavne inferencije. U takvim slučajevima zadovoljen je „uvjet dostupnosti“, koji ugrubo možemo izjednačiti s Griceovom shemom za rekonstrukciju implikatura i koji se upravo zbog toga može smatrati inačicom inferencije u užem smislu. Možemo to opet naglasiti, i na ovaj način inferencija o kojoj je riječ neće biti sredstvo razumijevanja govornika, već opravdanje slušateljevog vjerovanja.

Ipak, Recanati dodaje kako do inferencije u užem smislu dolazi samo u „posebnim slučajevima“, no ne objašnjava razloge za takvu tvrdnju te se postavlja pitanje što je mislio pod „posebni slučajevi“. Jedna je mogućnost ta da se radi o neobičnim komunikacijskim pojavama koje na neki način odudaraju od uobičajenog. To možda i vrijedi za neke slučajeve u kojima je potrebno eksplicitno rezoniranje subjekta, no što reći za uobičajene razgovorne implikature poput „Imaš li sat?“ ili „Ti si moje sunce“? Koliko su ti slučajevi zapravo čudni i posebni?

Možda Recanati smatra da ti slučajevi nisu posebno neobični, ali da su rijetki. No i takav manevar djeluje neuspješno. Razgovorne implikature u svakodnevnoj komunikaciji koristimo veoma često, a upravo zbog njihove uobičajenosti ne vodimo računa o njihovoj prisutnosti. Možemo reći kako implikature nisu ni neobične ni rijetke, no njihova veza s argumentacijom i opravdanjem je snažna, ne samo na nekoj apstraktnoj podsvjesnoj razini kojoj nemamo pristup.

3.5. Eksplicitne i implicitne implikature

Smatram da je ovdje korisno uvesti razlikovanje između dvaju vrsta implikatura koje ću nazvati „eksplicitne“ i „implicitne“ razgovorne implikature. Na implikature gledam kao na zaključak argumenta koji se sastoji od eksplicitnih (govornikov iskaz) i implicitnih (stvorenih na temelju općih jezičnih i nejezičnih znanja koje dijele govornik i slušatelj) premisa, a razumijevanje, to jest interpretacija takvog argumenta, može se odvijati na više razina.

Prisjetimo se primjera: Andrija i Branimir razgovaraju o zajedničkom prijatelju Jakovu koji je nedavno počeo raditi u banci. Andrija pita Branimira kako je Jakovu na poslu te Branimir odgovara: „Prilično dobro, čini mi se. Dobro se slaže s kolegama i još nije bio u zatvoru“. Nije teško zamisliti situaciju u kojoj se Andrija, suočen s Branimirovim odgovorom, mora svjesno potruditi kako bi došao do implikature da je Jakov osoba koja lako može podleći iskušenju na koje ga ovaj posao navodi, da su njegovi kolege neugodni ljudi ili slično. Odgovor na pitanje o tome kako je nekome na novom radnom mjestu koji u sebi sadrži riječ „zatvor“ može djelovati

zbunjujuće, no s obzirom da se radi o prijateljima koji dijele jezična i nejezična znanja, takav će odgovor biti relevantan i implikatura koju nosi bit će dokučiva.

S druge strane, do implikature koju nosi iskaz „Imaš li sat?“ neće biti teško, u normalnim okolnostima, doći niti kada komuniciramo s potpunim strancem. Bez razmišljanja ćemo mu odgovoriti govoreći mu koliko je sati. U takvom slučaju slušateljevo zaključivanje neće biti svjesno, ali kompetentni jezični korisnik moći će argumentacijski opravdati svoje vjerovanje i svoju reakciju. Možemo reći da će kod eksplicitnih implikatura Griceova shema izračuna implikatura poslužiti i kao sredstvo interpretacije iskaza i kao put racionalnog opravdanja vjerovanja o implikaturi i njezinom sadržaju, s druge strane, u slučajevima implicitnih implikatura, njezina će uloga biti samo ona opravdanja.

Ljudi će drugačije reagirati u jednakim razgovornim situacijama, ovisno o svojim jezičnim i nejezičnim znanjima te prethodnom iskustvu: ono što će za jednog jezičnog korisnika biti eksplicitna implikatura, za drugog će biti implicitna, no kriterij razlikovanja implicitnih od eksplicitnih implikatura ostat će nepromijenjen. Implicitne razgovorne implikature zahvaćat će se nesvjesno, a one eksplicitne svjesno.

Normativnost implikatura ogledat će se upravo u primjeni tehnike argumentacijske inferencije pri određivanju govornikove poruke, bilo da je taj put implicitan (nesvjestan) ili eksplicitan (svjestan). Od načina na koji inače racionalni i komunikacijski uspješni ljudi komuniciraju služeći se neizravnim metodama doći ćemo do vodilje o tome kako bi ljudi trebali razgovarati, to jest u slučajevima u kojima nisu potpuno racionalni ukazat će im se na to da su u slanju ili primanju poruke pogriješili služeći se upravo poučkom iz uspješnih komunikacijskih interakcija.

3.6. Namjera i njezina pretpostavka

Na ovaj način dolazimo do jedne od ključnih točki ovog rada, a to je pitanje zašto je bitno jesu li implikature racionalne. Smatram kako njihova racionalnost govori u prilog tome da bi bilo komunikacijski nesuradnički u krajnjoj crti iracionalno, ako jezični i nejezični pokazatelji ukazuju na postojanje implikature, ne uzeti je u obzir pri iščitavaju govornikove poruke. Uz to, govornik mora imati na umu mogućnost da, u određenom kontekstu, slušatelj iz njegova iskaza izvede implikaturu. Zbog toga što je razumijevanje implikatura racionalni proces koji se može argumentacijski opravdati, slušatelj će biti opravdan u svom iščitavanju postojanja implikature i njezinog sadržaja čak i u nekim slučajevima u kojima govornik svojim iskazom nije namjeravao implicirati. Smatram kako za implikaturu, za razliku od onoga što tvrdi, kao što

smo ranije vidjeli, K. Bach, a i sam Grice, nije nužno postojanje govornikove namjere, već je nužna „slušateljeva opravdana pretpostavka o postojanju takve namjere“.

Lassiter (2012) se zalagao upravo za normativnost implikatura i mogućnost da govornici nehotimično nešto mogu implicirati, to jest za postojanje situacija u kojima „zbog nekog iskaza u kontekstu, postoji propozicija koju slušatelji moraju prihvatiti kao govornikovu implikaturu.“ (200) Lassiter tu normativnost utemeljuje na normama jezične zajednice, što nije smjer u kojemu ću u ovom radu ići, no s obzirom na sličnost naših polaznih stajališta vrijedi sagledati njegovu teoriju. Autor pruža tri primjera situacija u kojima dolazi do onoga što naziva „nehotimične implikature“. Sagledajmo jedan, ponešto prilagođen.

Zamislimo da je Lina odrasla u okruženju u kojemu se termin „Čifut“ koristio za Židove bez negativnih primisli i zbog toga, u situacijama u kojima drugi govornici koji pripadnika židovske zajednice ne žele uvrijediti koriste riječ „Židov“, Lina koristi „Čifut“[41]. Kada sretne Ivana, koji je Židov, govori prijateljici „Ivan je Čifut“. Lina, neovisno o svojim jezičnim preferencijama, ima negativno mišljenje o Židovima i smatra ih inferiornima. Na temelju njezinog iskaza prijateljica dolazi do implicirane poruke prema kojoj Lina smatra da je Ivan inferioran jer je Židov, no Lina svojim iskazom nije htjela izraziti to vjerovanje. Njezin negativan stav o Ivanu neovisan je o terminima koje koristi, ipak, iako ne želi implicirati, ona zna da će njezina prijateljica smatrati da je implicirala negativan sadržaj.

Prema Lassiteru, ovakav primjer zadovoljava Griceovu shemu: (i) Lina poštuje načelo suradnje, (ii) zna da je vjerovanje da je Ivan inferioran potrebno kako bi njezin iskaz bio konzistentan s pretpostavkom u (i) i (iii) vjeruje (te očekuje od prijateljice da vjeruje da Lina vjeruje) da prijateljica zna da je pretpostavka u (ii) nužna.

Prvi prigovor koji možemo uputiti ovom primjeru jest taj da se u njemu ništa ne implicira te da Lina jednostavno pogrešno barata jezikom i reći da je u ovom slučaju došlo do zabune i jezične pogreške. Ili, situaciju možemo postaviti i drugačije na temelju Linine kooperativnosti. Ako je Lina pripadnica određene jezične zajednice, čija pravila zna, onda ih se, ako želi surađivati u komunikaciji, mora pridržavati, ako to ne čini, ona nije kooperativna. Dakle, Lina ili odbija razgovornu suradnju ili pogrešno koristi pojam „Čifut“.

Lassiter te mogućnosti uopće ne razmatra, ali se brani od prigovora da pejorativi nisu razgovorne, već konvencionalne implikature. Smatra kako je takvo tretiranje pejorativa pogrešno jer se oni, baš poput ostalih razgovornih implikatura mogu opovrgnuti, to jest poništiti. Lina tako može reći „Ivan je Čifut, ali ne želim reći da je ni po čemu inferioran.“

[41] U originalu Lassiter koristi pejorativ „mick“ koji se koristi za Amerikance irskog porijekla.

Nadalje, Lassiter smatra da pejorativi ove vrste imaju još jednu značajku razgovornih implikatura, a to je mogućnost njihova izračunavanja.

Smatram da su oba argumenta neuspješna. U slučaju poništavanja implikature izgleda kao da govornik ne zna značenje korištenog termina ili kao da dodatkom negativnost samo želi pojačati. Mogućnost takvog poništavanja postojat će u situaciji u kojoj su sugovornici spremni prihvatiti ga, to jest dovoljno dobro poznaju govornika da znaju kako njegova namjera nije nekoga vrijeđati. Ipak, u tako familijarnoj situaciji sama potreba za poništavanjem implikature bit će suvišna.[42] Uz to, smatram kako je u ovakvom slučaju nemoguće izračunati implikaturu jer ona u ovom primjeru proizlazi iz uporabe određenog termina i ako slušatelj ne zna sva njegova moguća značenja neće moći uopće shvatiti iskaz. Poveznica između riječi „Židov“ i riječi „Čifut“ neće biti dokučiva govornicima kojima je poznato samo značenje jednog od tih dvaju termina. Razumijevanjem riječi „Čifut“ ne upravljaju pragmatički, već semantički procesi.

Sagledajmo još jedan autorov primjer. Jana je upraviteljica banke te vodi razgovore s kandidatima za zaposlenje. Među njima nalazi se i Ivan, Janin dugogodišnji prijatelj. Ivan je neuredan, neodgovoran i nepouzdan, oboje to znaju. U svojoj evaluaciji Jana želi biti što objektivnija jer kolege znaju da su ona i Ivan prijatelji te govori: „kandidatovo kašnjenje doima se beznačajno samo u usporedbi s njegovom posvemašnjom nebrigom za vlastiti izgled“. Lassiter predlaže da zamislimo kako Jana želi poručiti samo ono što je izrekla, no slušatelj će stvoriti vjerovanje kako Jana ima loše mišljenje o kandidatu i Jana takvo što predviđa. Dakle, Jana zna da će na temelju njezinog iskaza njezini kolege zaključiti kako ima loše mišljenje o Ivanu, no to nije ono što želi poručiti. I opet, kao u gornjem primjeru, autor smatra da je ovaj primjer, u kojemu, prema njemu, nalazimo „predviđanje bez namjere“ u skladu s Griceovom shemom te njegovu vjerodostojnost brani riječima: „[g]ovornici (…) mogu iskreno vjerovati da će slušatelji doći do implikature na temelju iskaza ne namjeravajući da slušatelj do nje dođe.“ (207) Ako je predviđanje ishoda odvojivo od namjere da tog ishoda dođe, prema njemu, primjeri poput ovog su konzistentni.

Izgleda kako Lassiter, iako govori o implikaturama koje ne ovise o namjeri, na slušatelja stavlja jednak teret kao i zagovornici nužnosti namjere za implikaturu. Naime, u njegovim primjerima slušatelji dolaze do implikature na temelju pretpostavki o govornikovim vjerovanjima, no pritom na neki način griješe jer nisu upoznati s govornikovom namjerom da to vjerovanje ne podjeli s njima iako im ga, da tako kažemo, pruža na pladnju. Uz to, pitanje je

[42] Upitnost poništavanja razgovornih implikatura mogla bi se i poopćiti (vidi Weiner 2006).

koliko je situacija koju opisuje psihološki plauzibilna. Jasno je da se logički gledano predviđanje ishoda i želja da se taj ishod ostvari mogu odvojiti i sagledati neovisno jedno o drugome, no u situaciji u kojoj tim faktorima dodamo i ovisnost ishoda o djelovanju govornika, psihološki gledano, takva mogućnost ne djeluje plauzibilno. Možemo se pitati i koristi li riječ „namjera“ s dvama značenjima, to jest čini li logičku grešku ekvivokacije naizmjenično koristeći riječ „namjera“ kako bi označio „željeni komunikacijski ishod“ i „pretpostavku da će se nešto dogoditi“.

Nadalje, još jedan problem s Lassiterovom teorijom jest taj što nigdje ne objašnjava koje su to norme koje određuju implikaturu. Govori da se radi o „jezičnim normama zajednice“, no ne daje ni definiciju ni konkretne primjere takvih normi, to jest one koje pruža temelje se na semantičkim kompetencijama korisnika jezika, a ne pragmatičkim kompetencijama. Na primjer, u prvom primjeru koji sam navela norme vidi u tome da se uz pejorative vežu pogrdna vjerovanja, no to je semantička, a ne pragmatična kategorija jer je negativno značenje sadržano u samoj riječi jer, kao što smo vidjeli, bez prethodnog znanja o toj riječi nije moguće izvesti značenje riječi „Čifut“ iz riječi „Židov“.

Dakle, iako smatram kako do impliciranog sadržaja može doći neovisno o govornikovoj namjeri, vjerujem kako su primjeri koje Lassiter pruža loše zamišljeni zbog toga što u njima postoji poruka koju govornik svjesno implicira iako to ne želi učiniti, iako je svjestan toga da će svojim iskazom učiniti upravo to. Govornik u tim primjerima posjeduje kontradiktorna mentalna stanja – vjerovanje koje će svojim iskazom potvrditi i želju da to ne učini. To su logički odvojena mentalna stanja, no psihološki ovisna zbog toga što ih govornik svjesno posjeduje i njihova aktualizacija ovisi o njegovu hotimičnom djelovanju. Lassiterov pokušaj možemo opravdati samo ako uvedemo još jedno značenje riječi „namjera“, no takav potez vodi k logičkoj pogrešci.

Uz to, vjerujem kako je njegovo pozivanje na jezične norme u zajednici u stvari nedovoljno razloženo pozivanje na semantiku i kao takvo nije pogodno za objašnjenje implikatura. Smatram kako je put za teoriju o implikaturama koje mogu biti neovisne o govornikovoj namjeri onaj koji polazi od njihove racionalnosti, to jest od racionalnosti procesa koji stoje iza njihove uporabe i interpretacije. Ideja takve racionalnosti ljudske argumentacijske sposobnosti na neki način vraća u domenu razumijevanja i opravdanja sugovornika, ne njegova uvjeravanja u vlastite stavove[43].

[43] Sperber i Mercier (2011) predstavljaju svoju argumentacijsku teoriju rezoniranja, smatrajući kako je primarna zadaća argumentacije uvjeriti sugovornike u ispravnost vlastitih stavova. Dakle, iako govore o argumentacijskoj

Ideja koju želim predstaviti je ta da je, kako bismo održali ideju o normativnosti pragmatike, potrebno pozornost s govornikove namjere preusmjeriti na slušateljevu opravdanu pretpostavku, ili aktivno vjerovanje, o postajanju takve namjere. Ranije sam navela ovaj primjer: zamislimo situaciju u kojoj se Ana i Branka nalaze u Rijeci te planiraju otići na plažu. Branka kaže Ani: „Kiši.“ Kako bi Ana taj iskaz trebala interpretirati? S obzirom na znanje o zajedničkim planovima za odlazak na plažu, prvi odgovor koji nam se nameće jest taj da govornik želi prenijeti komunikacijsku propoziciju, implicituru (prema Bachu) ili eksplikaturu (prema teoretičarima relevantnosti) „Kiši u Rijeci“, ali i implikaturu „Zbog ružnog vremena ne možemo ići na plažu“. Međutim, što ako Branka nije na umu imala Rijeku, već London? Možemo zamisliti da je u tom trenutku gledala televizijsku reportažu iz Londona, koju njezina sugovornica nije vidjela, te joj je htjela prenijeti propoziciju „Kiši u Londonu“ bez implikature da zbog kiše ne mogu na plažu.

Pitanje kojem želim postaviti je ono o mogućnosti postojanja implikature u slučajevima u kojima govornik ne želi ništa implicirati. Kako bismo nadopunili gornji primjer, možemo zamisliti kako u Rijeci, u trenutku razgovora između Ane i Branke, zaista počinje padati kiša. Situacija je sljedeća:

Stanje stvari: u Rijeci kiši.

Uzajamno poznata vjerovanja govornika i slušatelja: u planu je odlazak na plažu.

Iskaz: „Kiši“.

U uobičajenoj situaciji, iskaz „Kiši“ će, ako su se govornik i slušatelj planirali baviti aktivnošću na otvorenome, generirati implikaturu koja će nositi informaciju o upitnosti provedbe te aktivnosti ili o njezinom otkazivanju. Povezanost rečenične razine i onoga impliciranog može biti više ili manje transparentna, a u ovom slučaju se implikaturom pruža razlog za otkazivanje planirane aktivnosti – ako kiši, djevojke neće otići na plažu jer vremenski uvjeti nisu pogodni za to. Da je Branka, vidjevši da vani pada kiša, Ani rekla: „Nećemo ići na more“, njezina sugovornica bi je vjerojatno upitala zašto. Razlozi za neodlazak na plažu mogu biti razni, a pružanjem konkretnog razloga za to, potreba za dodatnim objašnjenjima se smanjuje.

Dakle, u uobičajenim okolnostima veza između iskaza, konteksta, pozadinskog znanja koje dijele sudionici razgovora i razgovorne implikature bit će i objektivno spoznatljiva – izvanjski promatrač mogao bi pratiti dijalog i zahvatiti impliciranu poruku, dakle takva osoba bi, iako sama nije sudionik razgovora, isti mogla pratiti a da govornik nema namjeru nešto joj neizravno poručiti. Naravno, postojat će situacije u kojima se implicira nešto mnogo intimnije

racionalnosti, ona je usmjerena na ostvarivanje cilja te je čvrsto vezana uz intencionalnu racionalnost. U (2014) Labinac predstavlja ideju o važnosti uloge pružanja razloga koju naša racionalnost i naše rezoniranje imaju.

ili hermetičnije, što neće biti dostupno usputnom promatraču. Ono što je bitno, i što vrijedi i za intimnije razgovorne situacije, jest da je slušatelj opravdan u svom vjerovanju jer je do njega došao na racionalan način. Kako sam već naglasila, takvo će racionalno zaključivanje biti abduktivne prirode, to jest ono može biti opovrgnuto, no ono ću u zadanom kontekstu biti najplauzibilnije.

U slučaju Ane i Branke, Ana je opravdana u vjerovanju da joj Branka poručuje da neće ići na plažu jer je to, s obzirom na okolnosti, jedini ispravan zaključak. Ako nije htjela implicirati, Branka je svojim izborom riječi učinila komunikacijsku pogrešku jer je u razgovor uvela novu temu koje njezina sugovornica nije bila svjesna. Branka nije poštivala načelo suradnje jer nije slijedila cilj razgovora, koji se može ostvariti i neizravnim sredstvima. Dakle, u ovakvim situacijama iako govornik nije na umu imao implikaturu slušatelj će biti opravdan u svom vjerovanju o postojanju implikature. Iz njegove perspektive to je jedini ispravni komunikacijski korak. U takvoj je situaciji slušatelj taj koji je, zanemarujući implikaturu koja se u kontekstu može iščitati iz njegova iskaza, odgovoran za neistinito vjerovanje koje je slušatelj stvorio zbog njegova nepoštivanja razgovornih načela.

Za kraj ću pružiti dvije točke kojima želim rekapitulirati odnos racionalnosti i implikatura koji zastupam te ga ujedno povezati s poglavljima koja slijede. Prva se odnosi na slušatelja, druga na govornika.

(a) Uključivanje implikature u interpretaciju govornikovog iskaza, ako za to postoji opravdanje, racionalno je jer većinom dovodi do istinitih vjerovanja o njegovoj komunikacijskoj namjeri. Ako slušatelji žele razgovorno surađivati, trebaju se ponašati u skladu sa zahtjevima racionalnosti.

(b) Ako je slušatelj opravdan u pripisivanju implikature govorniku tada govornik koji nema namjeru implicirati (a) ne surađuje, (b) nije kompetentan jezični korisnik ili (c) želi lagati slušatelju.

3.7. Zaključak

Poglavlje sam započela predstavljanjem dvaju mogućih gledanja na racionalnost razgovorne implikature, jedan koji se temelji na instrumentalnoj, drugi na argumentacijskoj racionalnosti. Prema instrumentalno-racionalnom polazištu, implikatura je legitimno sredstvo za ostvarivanje komunikacijskog cilja te je stoga povezana s instrumentalnom racionalnošću. Govornikovo

ponašanje bit će pri svjesnom izboru razgovorne implikature kao komunikacijskog sredstva racionalno jer je se radi o hotimično (iako ne nužno svjesno) odabranom učinkovitom sredstvu za ostvarivanje razgovornog cilja, naravno, ako ne dođe do nesporazuma ili govornikov cilj nije suradnja već obmana. Instrumentalna racionalnost implikatura vezana je prvenstveno uz govornika, no kako bi uspješno interpretirao njegove riječi, slušatelj je mora pretpostaviti.

S druge strane, argumentacijsko-racionalni pristup vezan je izravno i uz govornika i uz slušatelj. Ako se govornik nađe u situaciji u kojoj pruža opravdanje za komunikacijsku strategiju koju je odabrao, poslužit će se argumentacijskom racionalnošću. Kada je izabrao implikaturu može, barem retrogradno, objasniti razloge zbog kojih je odabrao neizravnu komunikacijsku strategiju.

Nadalje, slušatelj se ne nalazi u poziciji u kojoj može birati sredstva za ostvarenje svojih komunikacijskih ciljeva, jedina sredstva koja ima na raspolaganju su slušanje i razumijevanje, ali ako stvori vjerovanje o tome da je govornik nešto implicirao te o sadržaju te implikature, svoja vjerovanja može opravdati pružanjem argumenta u kojemu će ono što je rečeno biti jedna od premisa, a sadržaj implikature zaključak. Dakle, slušateljeva je komunikacijska dužnost biti argumentacijski racionalan u opravdanju svoje interpretacije govornikovog iskaza, a da bi to učinio mora pretpostaviti govornikovu racionalnost.

Takvu pretpostavku sugovornikove racionalnosti pokušala sam obraniti pozivajući se na ideju intencionalnog stava, strategije interpretiranja tuđeg ponašanja prema kojoj se prema njemu ponašamo kao da je racionalni djelatnik koji upravlja svojim izborom djelovanja razmatranjem svojih vjerovanja i želja. Takva strategija ne pretpostavlja određeno psihološko shvaćanje procesa pripisivanja racionalnosti, a jednako tako ne pretpostavlja ni određeno čvrsto gledanje na samu racionalnost.

Ono što je također važno jest da na racionalnost koju pretpostavljam u uporabi i interpretaciji implikatura ne smatram formalnim i nepogrešivim deduktivnim oblikom zaključivanja, već predlažem da se radi o abduktivnom rezoniranju. Kod takvog zaključivanja, zaključak ne slijedi nužno iz premisa i može biti pobijen uvođenjem novih informacija u izvod. Jasno, racionalno zaključivanje vezano uz implikature rijetko će biti izvedeno na svjesnoj razini i predstavljati prepreku u slušateljevu razumijevanju implicirane poruke. Zbog toga predlažem distinkciju između implicitnih i eksplicitnih razgovornih implikatura. Kod eksplicitnih implikatura slušatelj će aktivno interpretirati govornikov iskaz, a kod implicitnih interpretacija je spontana, ali, važno je, može se naknadno argumentacijski rekonstruirati.

Poglavlje sam zaključila idejom kako pri racionalnoj interpretaciji impliciranog sadržaja nije nužno postojanje govornikove namjere da implicira, već slušateljeva opravdana

pretpostavka da ta namjera postoji. U takvim slučajevima nećemo reći da je govornik implicirao, no svejedno ćemo moći reći da je slušatelj opravdan u vjerovanju koje je stvorio na temelju pretpostavke o implikaturi. Pomalo kontradiktorno, implikatura postoji iako nitko nije implicirao. U takvim slučajevima moći ćemo govoriti i epistemičkoj nesreći, ipak prije no što prijeđemo na tu temu pružit ću kratak uvid u konvencionalizaciju implikatura, koja se, smatram, temelji na njihovoj racionalnosti.

4. KONVENCIONALIZACIJA IMPLIKATURA

Nakon što sam u prošlom poglavlju predstavila racionalnost uporabe razgovornih implikatura, koja će biti temelj za sve stavove koje zastupam u ovom radu, u ovom poglavlju želim pružiti uvid u konvencionalnu stranu razgovornih implikatura, koja je, vjerujem, usko povezana s njihovom racionalnošću. Riječ „konvencija“ više je puta bila spominjana na prethodnim stranicama – koristili su je, podosta slobodno, u ovom ili onom obliku, Bach, Ariel, Grice, Carston, Levinson i Davis. Temeljna asocijacija na riječ „konvencija“ jest neka vrsta pravilnosti do koje dolazi u društvu te se valja zapitati koja je priroda takve pravilnosti te koji je odnos između općih društvenih pravilnosti i onih jezičnih.

4.1. Uvjeti konvencionalnosti

Slijedeći Marmora[44] (2009), možemo reći kako su konvencije vrsta normi koje uređuju ljudsko ponašanje. Ono što je kod njih bitno jest to da su one arbitrarne, no da ih ljudi unatoč tome slijede: „[p]rvo, konvencionalna pravila su, u specifičnom smislu, *arbitrarna*. Ugrubo, ako je pravilo konvencija, morali bismo moći ukazati na alternativno pravilo koje smo mogli koristiti za postizanje istog cilja. Drugo, konvencionalna pravila gube svoj smisao ako ih se članovi relevantne zajednice *stvarno ne pridržavaju*. Razlozi za pridržavanje pravila koje je konvencionalno vezani su uz činjenicu da ga se i drugi (u relevantnom stanovništvu) pridržavaju.“ (1) Marmor kao primjer konvencije na kojemu objašnjava ove dvije točke pruža javljanje na telefon s „Molim“. Svrha takve konvencionalizacije jest pružiti osobi koja zove prepoznatljiv signal da se netko javio na telefon te da je spreman razgovarati. Sam korišteni izraz arbitraran je jer postoje razni drugi izrazi koji bi odgovarali ovoj ulozi, pod uvjetom da ih i ostali prepoznaju i koriste.

Marmor konvencionalnost određuje na ovaj način:

„Pravilo P je konvencionalno, ako i samo ako su zadovoljeni sljedeći uvjeti:

1. Postoji skupina ljudi, stanovništvo S, koje obično slijedi P u okolnostima O.
2. Postoji razlog, ili kombinacija razloga, nazovimo ga A, za članove S-a da slijede P u okolnostima O.

[44] U ovom ću se poglavlju zadržati na Marmorovim idejama, no za sveobuhvatni uvid u teoriju konvencija potrebno je sagledati autore poput Lewisa (1969), Millikan (1998), Gilbert (1989) i Searla (1995), na čijim idejama i Marmor gradi svoju sliku.

3. Postoji barem još jedno potencijalno pravilo, R, takvo da bi, da su ga članovi S-a slijedili u okolnostima O, A tada bio dovoljan razlog za članove S-a da slijede R umjesto P u okolnostima O, i to barem djelomično jer je R pravilo koje općenito slijede umjesto P-a. Pravila P i R su takva da je nemoguće (ili besmisleno) pridržavati se oba istovremeno u okolnostima O“ (2)

Prvi uvjet vezan je uz činjenicu da su konvencije društvena pravila. Naime, mogu postojati i valjana pravila kojih se nitko neće pridržavati, no u takvom slučaju ne možemo govoriti o konvenciji. Uz to, postojanje konvencije, iako arbitrarno, zahtijeva da je se osobe pridržavaju. Prema autoru, „barem nakon promišljanja, ljudi bi rekli da se ponašaju na određeni način jer konvencija traži takvo ponašanje.“ (3)

Drugi uvjet zahtjeva pojašnjenje vezano uz razloge. Autor ih određuje kao činjenice u korist (ili protiv) činjenja (ili nečinjenja) nečeg te ih povezuje s idejom vrijednosti. Razlog za nešto izvodi se iz toga što je to dobro, vrijedno ili služi nekom valjanom cilju. Ipak, prema Marmoru, pripadnici S-a ne moraju biti svjesni razloga A za pridržavanje P-a. Tvrdi kako, „[k]onvencionalnost pravila ne ovisi o subjektivnom poimanju razloga za slijeđenje pravila onih koji ih slijede.“ (5) Uz to, oni ni ne moraju biti svjesni činjenice da se pridržavaju nekog konvencionalnog pravila, ipak, mogu ga, ako postoji takva potreba, osvijestiti.

Treći uvjet naglašava arbitrarnost konvencionalnih pravila, ali i njihovu ovisnost o tome da ih se zajednica pridržava. Prema autoru, arbitrarnost nekog pravila može se manifestirati u stupnjevima. „Možemo reći da je pravilo potpuno arbitrarno ako razlog da ga se pridržavamo povlači potpunu ravnodušnost između pravila P, koje ljudi slijede, i njegove alternative, R, koju su ljudi mogli slijediti, ostvarujući isti cilj. Tada pravilo postaje sve manje arbitrarno kako se odmičemo od potpune ravnodušnosti, do točke u kojoj je razlog za pridržavanje pravila kojeg drugi stvarno slijede lagano snažniji od razloga da se odabere alternativa.“ (9)

Kao što smo vidjeli, arbitrarnost je određujuća značajka konvencionalnosti. Da bi pravilo bilo alternativno, moramo mu moći zamisliti alternativu. Prema Marmoru, pravila racionalnosti i temeljna moralna pravila nisu konvencionalna, dakle ni arbitrarna, jer im ne možemo zamisliti alternativu. Alternativa, u slučaju konvencionalnih pravila, mora biti takva da je može prihvatiti i slijediti ista zajednica, uz to, moraju je opravdati isti razlozi kao i polazno pravilo.

Druga stvar važna za arbitrarnost jest da je barem jedan od razloga za pridržavanje nekog pravila taj što ga i drugi slijede. Marmor takav stav naziva uvjet „razloga ovisnih o

pridržavanju“. „Razlog za poštivanje pravila P jest ovisan o pridržavanju ako i samo ako, za stanovništvo S u okolnostima O,

1. postoji razlog za P, koji je ujedno i razlog za barem jedno alternativno pravilo, R, i
2. dio razloga za poštovanje P-a umjesto R-a (u okolnostima O) sastoji se u činjenici da je P pravilo koje zaista većina pripadnika S-a slijedi. Drugim riječima, postoji razlog pridržavanja P-a ako se P općenito poštuje te je isti razlog i razlog za alternativno pravilo ako se to alternativno pravilo općenito poštuje.“ (11)

Dakle, pravilo je konvencionalno samo ako postoji barem jedno drugo pravilo koje bi relevantna zajednica mogla slijediti da zadovolji iste ciljeve. Uz to, važan dio razloga za poštivanje konvencije djelomično ovisi o tome da se radi o pravilu koje ljudi iz te zajednice stvarno slijede.

Slijedeći i dalje Marmora, valja nam objasniti razliku između pravila i regularnosti u ponašanju. Nisu sva redovita i uobičajena ponašanja vođena pravilima. Ljudi uobičajeno doručkuju, no to nije primjer pridržavanja pravila. „Pravila su normativna; valjanost nekog pravila koje se primjenjuje u određenim okolnostima jest čimbenik u praktičnom zaključivanju.“ (13)

Povezanost pravila, razloga i praktičnog djelovanja Marmor objašnjava na sljedeći način: „[t]emeljna uloga pravila ponašanja jest zamijeniti (barem neke od) razloga za djelovanje prvog reda. Kada činiti φ u okolnostima O učinimo pravilom, to je kao da smo donijeli odluku da u okolnostima O nema potrebe za razmišljanjem, ili otkrivanjem, o tome činiti ili ne φ (to jest u određenoj mjeri, naravno, pod određenim uvjetima itd.). Pravilo zamjenjuje potrebu za posebnim razmišljanjem u svakom pojedinom kontekstu njegove primjene. Činjenicu da postoji pravilo u korist činjenja φ-ja. U tom smislu, pravilo smatramo obvezujućim, to jest smatramo ga pro tanto razlogom za djelovanje. Regularnost u ponašanju, kao takva, nema takav normativan značaj.“ (13, 14)

Osim od regularnosti u ponašanja Marmor razlikuje konvencije i od općeprihvaćenih razloga. Kako bi objasnio taj stav kao primjer navodi igru šaha. U njoj postoje pravila, ali i strategije koje igrači uobičajeno slijede. U slučaju pravila, ono je razlog za određeni potez. S druge strane, pri korištenju strategija igrač se ne može pozvati na određeno pravilo, već na više odijeljenih razloga. Ne pridržavanje strategije može se odrediti kao nesmotreno, no ne i kao kršenje pravila. Kod pravila je, kao što je već rečeno, bitna normativnost. Ovo bi razlikovanje moglo dovesti do shvaćanja kao su za Marmora konvencije pravila koja su zapisana ili na neki drugi način eksplicitno formulirana, ipak to nije slučaj. Prema njemu, postoji razlika i između takozvanih nepisanih pravila i široko prihvaćenih razloga.

Dakle, iz ukratko predstavljenih ideja o društvenim konvencijama dobivamo sljedeću sliku: da bi određeno pravilo bilo konvencionalno, važno je da ga relevantno stanovništvo poštuje, a ta je činjenica po sebi i dio razloga da ga se poštuje. Eksplicitno poznavanje tog ili drugih razloga za pridržavanje pravila nije presudno. Uz to, takvo pravilo mora biti arbitrarno, to jest mora biti moguće zamisliti mu odgovarajuću alternativu.

Sada ću prijeći na jezična pravila, počevši sa semantičkim konvencijama.

4.2. Semantičke konvencije

Prva konvencija koja nam pada na pamet kada je riječ o semantičkim konvencijama jest poklapanje određenog niza fonema i grafema s onim što smatramo odrednicom za neko biće, pojavu ili stvar. Značenje riječi „stol“ poznato nam je, no isto značenje mogao je nositi oblik „lots“. No valja se zapitati postoji li nešto više od toga.

Marmor predlaže ovu distinkciju: „(…) ideja je ta da temeljno značenje općenito nije pitanje konvencije. Razlozi za postojanje riječi s nekim doslovnim značenjem određuju određenu ekstenziju (i određenu ne-ekstenziju) riječi. Stoga, norme koje tvore doslovno značenje riječi koje se primjenjuje na njegovu određenu ekstenziju (i definitivnu ne-ekstenziju), ponajprije nisu konvencije. Ipak, konvencije mogu odrediti granične slučajeve i uključiti ih u ekstenziju ili ne-ekstenziju pod određenim uvjetima i u određenim kontekstima.“ (92)

Kao primjer ideje da središnje značenje neke riječi nije konvencionalno, no da rubna značenja mogu biti pitanje konvencije navodi riječi kojima opisujemo boje. Riječ „plavo“ ima određeno značenje, no postoje rubni slučajevi koji možda jesu, a možda i nisu primjerci „plavog“. U tom kontekstu lako je zamisliti zajednicu umjetnika koji, zbog svojih sofisticiranih potreba, za takve rubne instance koriste u potpunosti drugačiji termin. Takva je uporaba konvencionalna. Još jedan primjer je korištenje pozdrava „Dobra večer“. Razlike u tome u koliko je sati primjereno koristiti taj pozdrav, to jest na koje se doba primjenjuje riječ „večer“ konvencionalne su. Ipak, u oba slučaja, središnje značenje tih riječi nije konvencionalno.

Dakle, prema Marmoru, doslovno značenje riječi koje koristimo u prirodnom jeziku kombinacija je konvencionalnih i nekonvencionalnih elemenata. Središnje značenje, u pravilu, nije konvencionalno. Činjenicu da neka riječ nosi određeno značenje možemo objasniti potrebama ili funkcijama koje ta riječ u jeziku zadovoljava, to jest time da referira na nešto na što je korisno referirati. Ponekad se ta funkcija iscrpljuje u doslovnom značenju riječi, ipak riječi ponekad dobivaju konvencionalne ekstenzije koje pojašnjavaju doslovno značenje u određenim kontekstima. Takve konvencionalne ekstenzije mogu se međusobno razlikovati po

stupnju te možemo govoriti o stupnjevima konvencionalnosti. Doslovno značenje nekih riječi konvencionalnije je od doslovnog značenja drugih, na primjer, riječ „umjetnost“ ima usko središnje značenje i mnoge varijante, zbog toga je veoma konvencionalna, s druge strane, zamjenica „ja“ ne varira toliko te jedva možemo govoriti o njezinoj konvencionalnosti. (94) doslovno značenje ovisno je o omjeru između središnje ekstenzije riječi i ekstenzije konvencionalnih varijanti. Što je više konvencionalnih varijacija, doslovno značenje je konvencionalnije.

Neću detaljnije ulaziti u Marmorov prikaz odnosa između semantike i jezičnih konvencija, ali prije no što prijeđemo na pragmatičke konvencije valja nam sagledati barem neke kritike koje se mogu uputiti Marmorovom stavu o semantičkim konvencijama.

Peregrin (2011), iako hvali Marmorove težnje da osuvremeni raspravu o konvencijama, ne smatra njegov zaključak da značenje riječi nije konvencionalno plauzibilnim. Citira Marmora koji govori kako značenje riječi ne zadovoljava treći uvjet, to jest ono prema njemu nema alternativu, te koji piše kako „postoje neke kategorije riječi koje moraju izazvati sumnju: logički veznici, predikati prirodnih vrsta, zamjenica za prvo lice i tako dalje“ (88). Peregrin razrađuje moguće interpretacije Marmorovih riječi te se pita što zapravo znači da semantičko značenje nije konvencionalno. Marmor, kao što smo vidjeli, nema na umu konvencionalnu povezanost između određenih fonema ili grafema i pojedinog značenja te se može postaviti pitanje na što točno misli te je li svoj stav dovoljno dobro eksplicirao.

Peregrin kao prvu mogućnost navodi ideju da Marmor smatra da je značenje entitet, no odbacuje ju govoreći kako to može biti istina, no da se radi o trivijalnoj istini. Prema njemu, nije jasno što uopće znači da su entiteti konvencionalni. Pridjev „konvencionalan“ uobičajeno pridajemo pravilima, praksama i sličnim pojavama, ne entitetima. Ipak, prema Peregrinu, to ne može biti ono što je Marmor imao na umu kada govori da značenja nisu konvencionalna zbog toga što je jedan primjer koji razmatra riječ „šah“, koja se u cijeloj knjizi provlači kao primjer konvencionalnosti.

Iduća mogućnost koju Peregrin zamjećuje jest ta da Marmor smatra da nije pitanje konvencije koje je značenje izraženo jezičnim oblikom određenog jezika, primjerice, da je nužno da svaki jezik ima izraz koji izražava ono što „ja“ izražava u hrvatskome. Ipak, Peregrin i ovu mogućnost odbacuje kao neodrživu. Kao dokaz navodi logičke veznike te se pita je li nužno da u jeziku postoji izraz kojim se izražava, na primjer, implikacija. Ako je to slučaj, o kakvoj se implikaciji radi, materijalnoj, intuicionističkoj, striktnoj ili kakvoj drugoj? Koja od njih je nužno prisutna? Peregrin zaključuje mišlju da takve nejasnoće i nedorečenosti prožimaju

Marmorove stavove o društvenim konvencijama. Dakle, ono što se ponajprije može prigovori Marmoru jest da ne određuje dovoljno status konvencionalnosti u semantici koji osporava.

Odbacuje ideju da se konvencionalnost iscrpljuje u uparivanju fonema i grafema s referencijom/značenjem (koje je zasigurno konvencionalno), tvrdi da postoji rubna razina značenja, koja je, iako je određuje kao semantičku, konvencionalna, no brani stav da postoji razina koja zasigurno nije pitanje konvencije ne objašnjavajući zašto ju je uopće korisno analizirati u terminima (ne)konvencionalnosti.

Načelno ću prihvatiti Marmorove uvjete za konvencionalnost, no neću birati strane u raspravi o semantičkim konvencijama budući da će moj fokus i u ovom kontekstu počivati na pragmatičkim pojavama. Sagledajmo sada što Marmor ima za reći o njima.

4.3. Pragmatičke konvencije

U onome što slijedi ponajprije ću predstaviti Marmorove ideje, a zatim ću pružiti vlastitu ideju konvencionalizacije razgovornih implikatura. Marmor zastupa ideju kako „između semantički impliciranog sadržaja i razgovornih implikatura nema prostora za konvencionalne implikature.“ (118) Na tu se ideju ovako nadovezuje: „[v]jerujem kako takav pristup ima tu prednost što može zadržati ideju implikatura kao aspekt komunikacije ovisan o kontekstu, koji se u pravilu se može poništiti i koji je generalno pragmatičan. Implikature mogu postati konvencionalne, no tada više nisu implikature. One postaju idiomatski izrazi koji dobivaju određeno doslovno značenje u općenitom kontekstu iskaza.“ (118)

Objasnimo gornji citat. Marmor se pita postoje li slučajevi u kojima su implikature određene konvencijama. Kao polaznu točku bira Griceovu ideju o postojanju generaliziranih razgovornih implikatura i konvencionalnih implikatura. Već iz samih naziva ovih pojava, koji sugeriraju određenu pravilnost, jasno je zašto polazi od njih. Kao što smo već ranije vidjeli, generalizirane razgovorne implikature nastaju zbog određenog oblika uporabe riječi. Takvi oblici dovode do implikature neovisno o kontekstu. Grice, ponovimo, kao primjer generalizirane razgovorne implikature navodi rečenicu „Ivan se večeras sastaje s jednom damom“. Rečenica takvog oblika, u kojoj se koristi riječ „jedna“, u uobičajenim okolnostima implicirala bi da ta dama nije Ivanova žena ili kakva druga, njegovoj okolini poznata i bliska, žena. Jednako tako ako kažemo „Ivan je sinoć ušao u jedan restoran“ bilo bi neobično da smo mislili da je Ivan ušao u svoj restoran.

Prisjetimo se i onoga što je bilo rečeno o konvencionalnim implikaturama. Grice ih je odredio kao karakteristiku značenja korištenih termina. Kod takvih slučajeva implikatura je

jasna zbog značenja uporabljenih riječi. Ako kažemo „On je Englez, stoga je hrabar“ značenje izgovorenih riječi implicira da je njegova hrabrost posljedica činjenice da je Englez. Prema Griceu, rekli smo da je on Englez i da je hrabar, no nismo rekli da iz toga što je Englez slijedi da je hrabar, iako smo ukazali na to, tj. implicirali.

Najznačajnije tradicionalne razlike između konvencionalnih i generaliziranih implikatura su to da se prve, za razliku od drugih, ne mogu poništiti te to što se uz konvencionalne implikature ne veže mogućnost stvaranja izvoda, derivacije impliciranog sadržaja.

Marmor se priklanja onima koji izriču svoje sumnje oko toga da su konvencionalne implikature zaista implikature te koji ih smještaju bliže semantici nego pragmatici, a kako je u prethodnom poglavlju zastupao ideju da semantičko značenje nije pitanje konvencije isto rezoniranje primjenjuje na konvencionalne implikature. Prema njemu, konvencionalne implikature ne posjeduju alternativnu implikaturu koja se u nekoj situaciji može iščitati. Uporaba riječi kao što je „ali“ neizbježno povlači sa sobom određeni sadržaj. Prema njemu, taj je sadržaj semantički impliciran te nije pitanje konvencije, već izravno slijedi iz značenja riječi.

Autor odbacuje i ideju da bi generalizirane razgovorne implikature mogle biti konvencionalne. Iako ne argumentira partikularno taj stav, on se može povezati s njegovim razmatranjem primjera poput „Možeš li mi dodati sol?“ ili „Imate li sat?“ kojima se šalje poruka različita od pitanja izraženog na semantičkoj razini. Prema Marmoru, ti su izrazi toliko često korišteni da postaju idiomatski. „Imate li sat?“ standardno znači „Koliko je sati?“ te se više ne radi o implikaturama[45].

4.4. Alternativna slika pragmatičkih konvencija

Prelazim sada na vlastiti uvid u pitanje pragmatičkih konvencija. Pri takvom razmatranju su mi meni, kao i Marmoru, konvencionalne implikature nametnule kao prvi korak u razotkrivanju veze između konvencionalnosti i pragmatike. Ipak, nadovezujući se na prošlo poglavlje i zaključak da su implikature racionalne pojave, to jest da su njihova uporaba i interpretacija vođene racionalnošću, kako instrumentalnom tako i argumentacijskom, valja nam postaviti pitanje koja je prava razlika, u tim terminima, između pojava kao što su konvencionalne implikature („On je Englez, stoga je hrabar“) ili Bachove impliciture („Ivana je spremna“), koje

[45] Za sličnu ideju vidi Bach i Harnish (1979).

su bliske semantici i (partikulariziranih) razgovornih implikatura, čija se interpretacija temelji na kontekstu u kojemu dolazi do iskaza.

Na području filozofije jezika sve se više radi na razlikovanju razgovornih implikatura od drugih pragmatičkih pojava kao što su implicitura i eksplikatura. Takvo se razlikovanje često temelji na ideji da se razgovornom implikaturom poručuje nešto različito od onog što je rečeno, dok se pojavama poput konvencionalne implikature, nadopune i proširenja poručuje nešto dodatno, čvršće povezano s iskazom na semantičkoj razini (vidi npr. Bach 1994b). Ipak, ako na razgovorne implikature (implicitne i eksplicitne) gledamo kao na konvencionaliziranu strategiju usvajanja pragmatičkih značenja, koja u nekim slučajevima vodi semantizaciji pojava koje su nekoć bile pragmatičke, možemo reći da se u svim tim situacijama radi o razlici u stupnju istog jezičnog procesa, ne o različitim jezičnim pojavama koje traže drugačije teorije koje bi ih objasnile.

Kod iskaza rečenice „Ana je spremna“, koja je standardni primjer rečenice koja potrebuje dopunu kako bi izrazila potpuni sud, ako zamislimo da ga izgovara Anin otac kada njezin dečko dolazi po nju, možemo reći da je govornik na umu imao nešto poput „Ana je spremna za izlazak“. U tom slučaju, izrečen je samo dio vjerovanja koje Anin otac ima i koji želi prenijeti njezinom dečku. Takva konstrukcija danas će biti standardizirana, no nije teško zamisliti da je njezina interpretacija krenula od stanja koje sam nazvala eksplicitna implikatura, preko implicitne implikature te stigla do današnje standardizacije, bliske semantici, kod koje je teško prepoznati implikaturu.

Prisjetimo se primjera s automobilom koji ostaje bez goriva i iskazom „Iza ugla je autoservis“. I on se, iako se radi o standardnom primjeru razgovorne implikature, može interpretirati kao proširivanje suda na semantičkoj razini: „Iza ugla je autoservis u kojemu sada možete kupiti gorivo“. Slično je i sa sljedećim primjerom:

Andrej: Evo me! Idemo u kino?

Branka: Umorna sam.

Interpretacija Brankina iskaza „Umorna sam“ nešto je poput „Preumorna sam da odem u kino“.

Ipak, kod nekih slučajeva će zasigurno izgledati kao da veza između onoga što je izrečeno na rečeničnoj razini i onoga što je implicirano ukazuje na to da se ne radi o dodatnom, već o drugom sadržaju. Prisjetimo se tautologija oblika „X je x“ koje se mogu pružiti kao odgovor na neko pitanje, na primjer „Hamburger je hamburger“ kao odgovor na pitanje „Kakva je hrana?“. Ako se tim iskazom želi poručiti nešto poput „Hamburger je u redu, no od takve

vrste hrane ionako ne očekujem previše“, može se pomisliti kako je izrečena informacija sasvim različita onoj impliciranoj, komunikacijski primarnoj. Međutim, razgovorna implikatura jest zaključak argumenta čija je jedina eksplicitna premisa izrečena rečenica. Svojom racionalnošću, govornik dolazi do ostalih neizrečenih premisa te stvara zaključak, to jest dolazi do implicirane poruke. Iz toga je jasno da razgovorna implikatura ne može biti poruka sasvim odvojena od one na rečeničnoj razini. Veza će ponekad biti teže uočljiva, no ona mora biti prisutna jer kada je ne bi bilo slušatelj ne bi mogao stvoriti ispravno vjerovanje na temelju govornikovih riječi. Smatram kako je ideja da se razgovornom implikaturom poručuje nešto različito, a ne nešto što nadopunjuje semantičku razinu neodrživa. Da bi se implikatura mogla izračunati, ona se mora racionalno nastavljati na ono izrečeno.

Prema ideji koju predlažem, govoriti o konvencionalizaciji pragmatičkih pojava moći ćemo neovisno o njihovoj blizini sa semantikom. Ako smatramo da su konvencionalne implikature zapravo semantička pojava, jedna je opcija ta da ih isključimo iz rasprave o konvencionalnosti pragmatičkih fenomena, što ne znači da iz nje moramo isključiti s njima bliske pojave. Ipak, druga, po meni privlačnija, opcija jest ona u kojoj na razvoj pragmatičkih fenomena prema semantičkima gledamo kao na konvencionalnu proceduru.

Sagledajmo za početak kakva je veza razgovornih implikatura i jezične pravilnosti. Griceov primjer s gorivom može poslužiti kao nadahnuće za sljedeće primjere:

Ana: Ostala sam bez namirnica.
Branka: Iza ugla je trgovina.

Ana: Ostala sam bez gotovine.
Brank: Iza ugla je bankomat.

Ana: Ostala sam bez lijekova.
Branka: Iza ugla je ljekarna.

Znači li mogućnost takvog zamjenjivanja nekih sastavnica u iskazu pri kojemu sveobuhvatan komunikacijski smjer takvog iskaza kojim se, bez izravnog pitanja, od sugovornika traži pomoć da i kod razgovornih implikatura možemo pronaći obrasce koji ostaju nepromijenjeni iz

konteksta u kontekst? Znači li to da ne postoje partikularizirane razgovorne implikature te da uvijek postoji pragmatički obrazac koji možemo slijediti?

S druge strane, možemo li pak tvrditi da ne postoje generalizirane razgovorne implikature jer iskazi poput „Ivan se večeras sastaje s jednom damom“ ne moraju značiti samo da ta dama nije njegova žena, već mogu nositi obavijest da govornik želi implicirati kako je jedina informacija koju ima o Ivanovom večerašnjem susretu ta da se sastaje sa ženskom osobom. U tom slučaju komunikacijski relevantna informacija nije zapravo vezana toliko uz Ivana i nepoznatu žensku osobu koliko uz samog govornika.

Ovdje će nam koristiti ideja o razlikovanju implicitnih i eksplicitnih implikatura uvedena u prethodnom poglavlju. To se razlikovanje temelji na načinu na koji ih govornici interpretiraju, ili barem na načinu na koji ih mogu rekonstruirati. Prisjetimo se primjera: Andrija i Branimir razgovaraju o zajedničkom prijatelju Jakovu koji je nedavno počeo raditi u banci. Andrija pita Branimira kako je Jakovu na poslu te Branimir odgovara: „Prilično dobro, čini mi se. Dobro se slaže s kolegama i još nije bio u zatvoru“. Nije teško zamisliti situaciju u kojoj se Andrija, suočen s Branimirovim odgovorom, mora svjesno potruditi kako bi došao do implikature da je Jakov osoba koja lako može podleći iskušenju na koje ga ovaj posao navodi, da su njegovi kolege neugodni ljudi ili slično. Odgovor na pitanje o tome kako je nekome na novom radnom mjestu koji u sebi sadrži riječ „zatvor“ može djelovati zbunjujuće, no s obzirom da se radi o prijateljima koji dijele jezična i nejezična znanja takav će odgovor biti relevantan i implikatura koju nosi bit će dokučiva.

S druge strane, do implikature koju nosi iskaz „Imaš li sat?“ neće biti teško, u normalnim okolnostima, doći ni kada komuniciramo s potpunim strancem. Bez razmišljanja ćemo mu odgovoriti kazujući mu koliko je sati. U takvom slučaju inferencija, slušateljevo zaključivanje, neće biti svjesno, ali kompetentni jezični korisnik moći će argumentacijski opravdati svoje vjerovanje i svoju reakciju.

Možemo reći da će kod eksplicitnih implikatura Griceova shema izračuna implikatura poslužiti i kao sredstvo interpretacije iskaza i kao put racionalnog opravdanja vjerovanja o implikaturi i njezinom sadržaju, s druge strane u slučajevima implicitnih implikatura njezina će uloga biti samo ona opravdanja. Vjerujem kako je razlikovanje između implicitnih i eksplicitnih implikatura korisnije i prirodnije od onog između partikulariziranih i generaliziranih razgovornih implikatura jer ono, iako je utemeljeno na objektivnim kriterijima, može varirati od sugovornika do sugovornika, slijedeći prirodnim putem njegove jezične i govorne kompetencije u kontekstu određenog jezika.

Ideja koju želim predložiti, u kontekstu konvencionalnosti implikatura, jest ta da je samo izvođenje razgovornih implikatura konvencionalno. Razgovornim se implikaturama šalje poruka koja je različita od one sadržane na semantičkoj razini. Sagledajmo primjer.

Ana: Gladna sam.
Branka: Iza ugla je restoran.

Poruka koju Branka želi prenijeti Ani jest ta da u restoranu može nešto pojesti i tako utažiti svoju glad. Ovisno u tome kakav je odnos između Ane i Branke, Brankine riječi mogu se shvatiti i kao poziv na zajednički odlazak u restoran. Svaki kompetentni korisnik jezika će na temelju iskaza i konteksta pravilno interpretirati govornikove riječi. On ne mora biti stručnjak za pragmatiku kako bi to učinio. Ne mora znati ni što pojmovi kao što su „pragmatika“ ili „razgovorna implikatura“ uopće znače. Kao što pretpostavljamo da osoba koja nam se obraća govori istinu, tako pretpostavljamo i da osoba iz čijeg se iskaza može iščitati implikatura ne želi da se pri interpretaciji njezinih riječi zaustavimo na semantičkoj razini. Naravno, ponekad će govornik poništiti implikaturu, ponekad neće htjeti implicirati, iako njegove riječi u danom kontekstu ukazuju na suprotno, no jednako tako ljudi ponekad i lažu ili neželjeno prenose neistinite informacije, a to nas ne sprječava da i dalje pri komunikacije očekujemo govornikovu iskrenost.

Konvencionalizacija implikatura može biti posljedica više faktora, poput jezične ekonomije ili uljuđenosti, no neću podrobnije ulaziti u pitanje o začetku tog procesa i o tome je li on započeo prije, poslije ili istovremeno sa semantičkim procesima. Ono što je važno jest da takva konvencionalizacija postoji te da se može povezati s racionalnošću implikatura, to jest njihove uporabe.

Predlažem da je ono što je konvencionalizirano, okvirno gledano, sama shema izvođenja kakvu predstavlja Grice: „[r]ekao je da p; nema razloga da mislim kako ne poštuje maksime, ili barem načelo suradnje; ne bi to mogao činiti osim ako ne misli da q; on zna (i zna da ja znam da on zna) da mogu uvidjeti da je pretpostavka da on misli da q potrebna; nije učinio ništa da me spriječi da mislim da q; namjera mu je da vjerujem, ili barem dopušta da vjerujem, da q; i stoga je implicirao da q.“ (Grice, 62/31) Naravno, takva shema je generalna i ponekad može doći do odstupanja od nje. Osim toga, jezični korisnici moći će je biti svjesni djelomično, ili pak potpuno nesvjesni, ovisno o eksplicitnosti zaključivanja koje je u konkretnom slučaju potrebno. Ona je vođena, kao što smo vidjeli u prošlom poglavlju, instrumentalnom i argumentacijskom racionalnošću, to jest komunikacija implikaturama može biti uspješno

sredstvo za postizanje komunikacijskog cilja govornika, a jednako tako, postupak i njegova interpretacija mogu se opravdati argumentacijskim slijedom koji u obzir uzima sudionike u razgovoru, iskaz te kontekst.

S obzirom na to kako se pristup ovoga rada temelji na Griceovim idejama bitno je naglasiti kako u njemu uvelike odstupa od mnogih detalja tih promišljanja o jeziku. Jedna od takvih točki udaljavanja jest i pitanje odnosa konvencije i razgovornih implikatura, naime Grice se idejom da je mehanizam koji vodi interpretaciju i korištenje pragmatičkih sredstava konvencionalan ne bi složio. Kada sam u drugom poglavlju navodila odrednice razgovornih implikatura koje Grice predstavlja, jedna od njih bila je i ona da razgovorne implikature, barem u početku, nisu dio značenja izraza uz koje se vežu, no moguće je da čestom uporabom dođe do konvencionalizacije implikature. Sagledajmo pomnije tu točku. Grice svoju ideju objašnjava na sljedeći način: „[g]ovoreći općenito, zbog toga što izvođenje prisustva razgovorne implikature pretpostavlja početno znanje konvencionalne snage izraza čije iskazivanje nosi implikaturu, razgovorni implikatum jest uvjet koji nije uključen u izvorno određenje konvencionalne snage izraza. Iako nije nemoguće da ono što se rađa kao razgovorna implikatura postane konvencionalizirano, pretpostaviti da je tako u određenom slučaju traži posebno opravdanje. Dakle, makar na začetku, razgovorna implikata nisu dio značenja onih izraza za čiju se upotrebu vezuju.“ (87/39)

Iz ovog citata proizlazi ideja da je Grice smatrao kako se konvencionalnost implikatura, koju nije odredio te nije jasno misli li na beziznimno pravilo ili na što drugo, veže samo uz sadržaj iskaza, to jest da se s upotrebom određenog iskaza s određenom implikaturom značenje koje on nosi može semantizirati te da implikatura može postati njegovo značenje.

Dakle, izgleda kako bi se Grice složio s Marmorovom idejom kako implikature mogu postati konvencionalne, no kako u tom slučaju one prestaju biti implikature te da tada postaju idiomatski izrazi koji dobivaju određeno doslovno značenje u općenitom kontekstu iskaza. Prema takvoj slici, implikatura koju nosi iskaz „Imaš li sat?“ a koja glasi „Koliko je sati?“ jest postala konvencionalna te je time ujedno prestala biti implikatura, ona je postala drugo značenje rečenice „Imaš li sat?“. Ono što želim predložiti jest da se i u ovakvom slučaju radi o implikaturi, doduše implicitnoj, iz razloga što je moguće rekonstruirati korake koji dovode do takve interpretacije. Uz to, pravu konvencionalnost razgovornih implikatura ne treba tražiti u pojedinom jezičnom uporabom, već u općenitoj pragmatičkoj shemi koja ih vodi.

Sada ću razmotriti kako se ovakav prijedlog uklapa u Marmorovu definiciju društvene konvencije. Prema njemu, prisjetimo se, konvencija je vrsta norme koja uređuju ljudsko ponašanje. Takva je norma arbitrarna, no unatoč tome ljudi je poštuju te je jedan od razloga za

to upravo činjenica da i ostali pripadnici zajednice to čine. Ponovimo i uvjete koje, prema njemu, pravilo mora zadovoljavati da bi bilo konvencionalno.

„Pravilo P je konvencionalno, ako i samo ako su zadovoljeni sljedeći uvjeti:

1. Postoji skupina ljudi, stanovništvo S, koje obično slijedi P u okolnostima O.
2. Postoji razlog, ili kombinacija razloga, nazovimo ga A, za članove S-a da slijede P u okolnostima O.
3. Postoji barem još jedno potencijalno pravilo, R, takvo da bi, da su ga članovi S-a slijedili u okolnostima O, A tada bio dovoljan razlog za članove S-a da slijede R umjesto P u okolnostima O, i to barem djelomično jer je R pravilo koje općenito slijede umjesto P-a. Pravila P i R su takva da je nemoguće (ili besmisleno) pridržavati se oba istovremeno u okolnostima O“ (2)

Sagledajmo kako razgovorne implikature zadovoljavaju ove uvjete. Vjerujem kako je prvi uvjet zadovoljen, ljudi obično, često nesvjesni toga, koriste implikature. Primjeri poput „Imate li sat?“ ili „Možete li mi dodati sol?“ sjajni su primjeri svima dobro poznatih implikatura u širokoj upotrebi. Najkorištenije implikature su vjerojatno one implicitne kod kojih interpretacija izrečenog nije osviještena te ih upravo zbog toga možemo zamijeniti za semantičku pojavu, ipak, ono što ih čini pragmatičkima jest mogućnost naknadne rekonstrukcije argumenta koji je doveo do njihovog razumijevanja. Korištenje implikatura empirijski je dokazivo, ono nije svjesno naučeno ni poučavano[46].

Nadalje, za uporabu implikatura postoji razlog. Kod zadnjih spomenutih primjera možemo ga potražiti u bontonu, u pokušaju da se nešto upita bez snažnog imperativa. Dio razloga leži i u tome što ostali koriste implikature te bi, ako oni to čine, bilo nesuradnički ne uključiti mogućnost postojanja razgovornih implikatura u interpretaciju njihovih iskaza.

Vjerujem kako je primjena prvih dviju točki, to jest uvjeta za konvencionalnost, na razgovorne implikature razumljiva i kako nije kontroverzna. Ipak, izgleda kako je treći uvjet, onaj o postojanju relevantne alternative kod razgovornih implikatura upitan. Moglo bi se postaviti pitanje koje bi drugo potencijalno pravilo pripadnici jezične zajednice mogli slijediti kako bi ostvarili iste komunikacijske ciljeve koje ostvaruju implikaturama. Ideja koju predlažem je ta da je alternativa izravna komunikacija. Naime, vjerujem kako je lako zamisliti

[46] Mnoga su istraživanja provedena o dječjem razumijevanju implikatura. Vidi, na primjer, Noveck 2001 ili Foppolo i Guasti 2012.

svijet u kojemu se komunikacija odvija isključivo izravnim metodama[47]. Cilj koji se zadovoljava neizravnom verbalnom komunikacijom jest prenijeti poruku, no vjerujem kako se ista poruka može uvijek prenijeti i izravno. Ono što se dobiva neizravnom komunikacijom može biti doza pristojnosti ili kraće izricanje poruke, no ono što se može ostvariti izravnim putem u većini će slučajeva biti jasnoća, to jest izbjegavanje nedvosmislenosti. Evo nekih primjera.

Ana: Gladna sam.

Branka: Neizravno: Iza ugla je restoran.

Izravno: Iza ugla je restoran u kojemu možeš u ovo doba nešto pojesti.

Andrija: Kako je Jakovu na poslu?

Branimir: Izravno: Unatoč tome što je sklon prijevarama nije učinio ništa što bi stvorilo neugodnosti.

Neizravno: Prilično dobro, čini mi se. Dobro se slaže s kolegama i još nije bio u zatvoru.

Ivan: Kakav je sladoled?

Ana: Izravno: Prosječan je.

Neizravno: Sladoled je sladoled.

---

[47] Kao primjer iz popularne kulture može poslužiti Drax, lik iz filma „Čuvari galaksije“ (2014). Dax je zamišljen kao pripadnik izvanzemaljske vrste koja se izražava doslovno i koja ne razumije prenesena značenja. Evo dijaloga iz filma:

Rocket: [o Draxu] Njegov narod potpuno je doslovan. Metafore samo prolete pored njegove glave.
Drax: Ništa mi ne proleti pored glave! Moji refleksi su prebrzi, uhvatio bih to.

Evo još jednog dijaloga iz videoigre „Avengers Alliance 2“ u kojoj se pojavljuje isti lik:

Hawkeye: Drax! Je li te poslao Star Lord? Bilo bi super kad bi nam dao ruku.
Drax: Neću vam dati ni jednu svoju ruku! Sviđa mi se kako su mišićima i kostima pričvršćene za mene. Zašto ne koristiš svoje ruke?
Hawkeye: Da, točno. Dobra ideja. Dakle… Potpuno nevezano pitanje: bi li htio koristiti svoje ruke kako bi se borio s nama da zajedno pobijedimo veliku izvanzemaljsku mačku?
Drax: To bi mi se veoma svidjelo.

Ipak, u filmu postoje i situacije u kojima se Draxova doslovnost gubi te on shvaća izraze koji nisu doslovni. Tako u jednom trenutku, govoreći o Ronanu, protivniku kojeg su on i njegovi suborci upravo svladali, kaže: „Naravno, Ronan je bio samo lutak. Zapravo moramo ubiti Thanosa“. Ako se njegov iskaz interpretira doslovno, Dax je rekao da je Ronan doslovno lutak, igračka koju netko drugi pomiče. Ipak, to nije poruka koju je taj lik htio poslati, već je htio reći kako Ronanom, iako je od krvi i mesa, utječe Thanos. Ovakva nedosljednost može nam ukazati na to kako je scenaristima bilo teško u potpunosti izbaciti nedoslovne dijaloge jer oni prožimaju svakodnevnu komunikaciju, često neopaženo.

Izravno izražavanje ukida potrebu argumentacije pri interpretaciji govornikovih riječi, to jest i kod izravne komunikacije možemo govoriti o podsvjesnim racionalnim procesima, ali se značenje neće moći rekonstruirati na temelju postojećeg iskaza, konteksta i saznanja o govorniku. Takva bi razgovorna strategija zadovoljila primarni cilj komunikacije, a to je sporazumijevanje među ljudima, dakle prenošenje informacija. Ipak, u ovoj stvarnosti, koristimo se povremeno i neizravnom komunikacijom te, zbog toga što ona postoji, vrijedi je shvaćati kao legitimno sredstvo i uključivati mogućnost indirektnog sadržaja u razumijevanje govornikovih riječi. Nastavljajući se na Marmorovu formulaciju, možemo reći kako je u određenoj točki u istoj razgovornoj situaciji nemoguće izražavati se izravno i neizravno istovremeno. Naravno, u pojedinom razgovoru moguće je kombinirati izravnu i neizravnu komunikaciju, one se ne isključuju međusobno na globalnoj razini.

Ono što želim predložiti jest samo ideja da češćom uporabom neizravne komunikacije ona postaje valjano sredstvo prenošenja poruke. Svaka se poruka može prenijeti izravno i neizravno, i to u različitim stupnjevima, no kada se ona prenese neizravno, tada se od slušatelja očekuje da sa semantičke razine iskaza prijeđe na pragmatičku razinu kako bi tamo otkrio pravu poruku koju govornik šalje. Ako on to ne učini te se zaustavi na semantičkoj razini govornikovog iskaza, možemo reći kako je nekooperativan, a ako bi se takvo odstupanje od pravila proširilo jezičnom zajednicom, pravilo bi postalo besmisleno.

Konvencionalnost implikatura, kao i drugih pragmatičkih sredstava, počela je, barem prema jednoj mogućoj pretpostavci, aktivnim razmišljanjem o govornikovim riječima, slaganjem kockica kako bi se otkrilo što je govornik htio zapravo reći. Pri takvom rezoniranju slušatelj bi uvidio kako ono što je sadržano na semantičkoj razini iskaza nije relevantno za razgovornu situaciju ili nije dovoljno informativno. Ubrzo su određeni oblici postali ustaljeni pa ih ljudi više nisu ni doživljavali kao nešto neizravno, ipak ta se neizravnost može odrediti naknadnom rekonstrukcijom. Dakle, ne radi se o normi bez alternative, već o preferiranom društvenom ponašanju koje je prihvaćeno i koje se, svjesno ili nesvjesno, poštuje. Kompetentni govornici mogu osvijestiti korake koji su doveli do vjerovanja temeljenog na pragmatičkim sredstvima te mogu osvijestiti njihovu konvencionalnost, to jest uvidjeti da se radi o pravilu temeljenom na racionalnosti.

Za kraj, spomenut ću samo zašto smatram da se ne radi o pukoj regularnosti ili o općeprihvaćenim razlozima koji ipak nisu normativni. Vjerujem kako je iz onog što je do sada rečeno ideja koju zastupam jasna, radi se, naime, o racionalnoj komunikacijskoj strategiju te ako osoba odbije uzeti u obzir pragmatična sredstva koja ostali koriste ona zapravo s njima odbija komunikaciju. Ona krši komunikacijska pravila čiji je cilj osigurati suradničku razmjenu

informacija. Normativnost uporabe razgovornih implikatura vidljiva je iz posljedica kršenja tih pravila, to jest iz nemogućnosti komunikacije koja bi iz toga nastala. Naravno, u komunikaciji je uvijek moguće zadržati se u potpunosti na izravnoj razini, a upravo je to još jedan dokaz za konvencionalnost uporabe implikatura, to jest za njihovu arbitrarnost. Nadalje, njihovu arbitrarnost možemo objasniti i time što, iako ih vodi racionalnost, ne vodi ih beziznimna dedukcija, već kontekstualna abdukcija.

4.5. Zaključak

U ovom sam poglavlju iznijela ideju kako je upotreba razgovornih implikatura, i s njima povezanih pragmatičkih pojava konvencionalna. Predstavila sam ideje o društvenim konvencijama A. Marmora, koje nisam propitivala i koje su mi poslužile kao temelj za daljnju raspravu. Predstavila sam ukratko i autorove stavove o semantičkim konvencijama koji se ugrubo mogu svesti na ideju da središnje značenje riječi nije konvencionalno, no kako postoje rubna značenja koja mogu, u većoj ili manjoj mjeri biti konvencionalna. Predstavila sam potom Marmorovo viđenje pragmatičkih konvencija. Kao i u slučaju onih semantičkih, odbacuje postojanje pragmatičkih konvencija smatrajući kako su pragmatičke pojave koje se obično navode kao konvencionalne zapravo semantičke te da, kao takve, ne mogu biti konvencionalne.

Ideja koju sam željela sugerirati jest ta kako konvencionalnost ne valja tražiti u pojedinim pragmatičkim pojavama, već u samom načinu na koji dolazimo do pragmatičkih značenja i koji se, ugrubo, može poistovjetiti s Griceovom shemom za izvođenje implikatura.

Postoje razgovorne implikature koje od slušatelja i govornika zahtijevaju određeni kognitivni trud, to jest aktivno zaključivanje u vidu dolaska do željenog komunikacijskog učinka i interpretacije neizravne poruke. Takve sam razgovorne implikature nazvala eksplicitnima. S druge strane, implicitne razgovorne implikature predstavila sam kao one slučajeve u kojima se zaključivanje odvija na nesvjesnoj razini. Ipak, tvrdim kako i u takvim slučajevima moramo govoriti o pragmatičkim, ne semantičkom pojavama jer se proces koji je doveo do uporabe i razumijevanja može naknadno rekonstruirati. Dakle, čak i ako smatramo da semantičko značenje nije konvencionalno pragmatičke pojave koje s vremenom postaju idiomatske ne možemo svesti na pragmatiku zbog mogućnosti rekonstrukcije njihova značenja.

Pokušala sam pokazati kako se konvencionalnost pragmatičkih pojava, iako je Marmor niječe, uklapa u njegovu sliku društvenih konvencija, to jest zadovoljava uvjete konvencionalnosti koje postavlja. Za prvi uvjet je važno da pripadnici određene zajednice koriste razgovorne implikature. To je empirijski dokazivo, ipak, to ne znači da ih oni moraju

stalno koristiti, važno je da ih uzmu u obzir kada se netko drugi njima služi. Za drugi uvjet bitan je razlog za uporabu implikatura koji možemo pronaći u pristojnosti, kraćenju iskaza, ili čak u kreativnosti ljudskog govora, a dio razloga za uključivanje implikatura u interpretaciju nečijeg iskaza jest do da to i ostali čine te da se govornik oslanja na takav ishod. Treći je uvjet vezan uz arbitrarnost konvencija za koju smatram da je vezana uz abduktivnu racionalnost karakterističnu za pragmatičke procese. Kao alternativu koja bi zadovoljila komunikacijske potrebe društva predlažem izravnu komunikaciju.

5. ULOGA NEIZRAVNE KOMUNIKACIJE U EPISTEMOLOGIJI

Ovo poglavlje[48] započinjem smještanjem razgovorne implikature u kontekst epistemologije, točnije svjedočanstva. U nastavku ću predstaviti mogućnost neizravnog svjedočanstva, to jest svjedočanstva ostvarenog pragmatičkim sredstvima, pojave zanemarene u suvremenoj epistemološkoj literaturi. U drugom dijelu poglavlja pružit ću uvid u odnos između pragmatičkog svjedočanstva i znanja te slučajeva epistemičke sreće i nesreće.

5.1. Svjedočanstvo

Slijedeći Audija (2011: 150) moramo ponajprije razlikovati formalno od neformalnog svjedočanstva. Formalno svjedočanstvo jest ono sudsko pri kojemu svjedok svjedoči o određenoj činjenici, događaju ili osobi. Ono je formalno i vođeno sudsko-pravnim zakonima te predstavlja manji dio ukupnih svjedočanstava u epistemičkom smislu.

Do neformalnog svjedočanstva dolazi puno češće te osobe koje se ne bave teorijom spoznaje na njega ne gledaju kao na posebnu pojavu. Ugrubo, takvo svjedočanstvo možemo odrediti kao „reći nešto pri očitom pokušaju da se prenese (točna) informacija“ (Audi 2011: 150). Dakle, bilo kakav iskaz usmjeren na prenošenje informacija nekom slušatelju bit će svjedočanstvo u epistemološkom smislu i o njemu će bit riječi u nastavku. Weiner (2003) zbog rasprostranjenosti tako široko shvaćenog svjedočanstva riječ „svjedočenje“ često zamjenjuje riječju „govorenje“ ili „kazivanje“. Kada kažemo da je Ivana rekla Mariji da pada kiša možemo reći da se radi o svjedočanstvu o tome da kiši.

Jedno od temeljnih epistemoloških pitanja vezanih uz svjedočanstvo jest ono može li se svjedočanstvo svesti na neki drugi izvor znanja poput percepcije, pamćenja ili zaključivanja. Po tom pitanju možemo razabrati dvije pozicije, redukcionističku i neredukcionističku. Prema neredukcionističkoj, koja seže od Reida (vidi Reid 1983), ako ne postoje dokazi protiv prihvaćanja govornikovog svjedočanstva, slušatelj ne mora opravdati vjerovanje koje je nastalo na temelju njega.

S druge strane, prema redukcionističkom shvaćanju, koje se povijesno veže uz Humea (vidi Hume 1988), za opravdanje vjerovanja nastalog na temelju svjedočanstva potrebno je više

[48] Poglavlje se temelji na idejama iznesenim u Blečić (2012), no prikaz je nadopunjen elementima koji su ranije bili zanemareni.

od nedostatka dokaza koji upućuju na njegovu nevaljalost. Prema tom pristupu, slušatelji moraju imati razlog za prihvaćanje određenog svjedočanstva, a taj se razlog mora temeljiti na nečemu različitom od samog svjedočanstva.

Prema oba pristupa, slušatelji moraju imati na umu dva temeljna kriterija: govornikovu iskrenost i govornikovu kompetentnost. Slušatelj mora biti u stanju procijeniti govori li njegov sugovornik istinu te posjeduje li primjerena znanja o temi o kojoj je riječ. Ta dva kriterija možemo promatrati dvojako: kao općeniti stav o govornicima ili kao na stav o pojedinim komunikacijskim instancama.

Iduće važno pitanje jest ono o tome što se prenosi od govornika na slušatelja. Prema standardnoj teoriji od govornika do slušatelja dolazi do prijenosa vjerovanja. Fricker o tome piše: „jedan korisnik jezika posjeduje vjerovanje, što dovodi do njegova iskaza; kao rezultat opažanja tog iskaza drugi korisnik istog jezika, njegova publika, počinju dijeliti isto vjerovanje. (1987: 68)

S druge strane, Lackey zastupa ideju da se svjedočenjem ne prenose vjerovanja, uz pripadajuća im epistemička svojstva, već da pri tom procesu „(…) govornik slušatelju pruža izjavu, uz epistemička svojstva koja ona posjeduje te slušatelj stvara odgovarajuće vjerovanje na temelju razumijevanja i prihvaćanja te izjave. Izjave stoga nisu samo sredstva za izražavanje vjerovanja, već su same središnji nositelji epistemičkog značaja.“ (2006: 93)

Na ovih par stranica ukratko sam spomenula četiri ključne točke vezane uz svjedočanstvo. Možemo ih odrediti na sljedeći način:

1. Definicija svjedočanstva
2. Redukcionističko ili neredukcionističko viđenje svjedočanstva
3. Benevolentnost i kompetentnost govornika
4. Medij svjedočenja - prenošenje vjerovanja ili riječi

U nastavku ću sagledati navedene točke i njihovu povezanost s razgovornom implikaturom.

5.2. Uloga pragmatičkih sredstava pri svjedočanstvu

S obzirom na to da neki autori, kao što smo vidjeli, poistovjećuju svakodnevno svjedočenje s govorenjem, postavlja se pitanje radi li se samo o onome što je iskazano na razini semantike ili se u obzir mogu uzeti implikature i druga pragmatička sredstva, to jest može li se svjedočiti neizravnim verbalnim sredstvima.

Kada razmatra potrebu razumijevanja između govornika i slušatelja pri svjedočenju, Fricker (2006) govori o propoziciji koju govornik želi predstaviti kao istinitu i koja mora biti

identična propoziciji koju zahvaća slušatelj te dodaje: „(…) slanje poruke se najčešće ostvaruje upotrebom rečenica dijeljenog jezika u skladu s ograničenjima njihova značenja, kako bi se eksplicitno tvrdilo.“ (229) Svoje ideje pojašnjava u endnoti broj 8 na stranicama 246 i 247: „(…) Čak i kada dolazi do komunikacije o onome što se doslovno tvrdi u govornom činu, pretpostavke i razgovorne implikature mogu se isto tako prenijeti. Svi ti činovi s paradigmatskim govorenjem dijele uspješno prenošenje poruke. Neću ovdje istraživati po čemu se razlikuju, ipak reći ću da vjerujem kako gdje ono što se prenosi nije eksplicitno tvrđeno dolazi do smanjivanja odgovornosti za istinitost onog što govornik prenosi. To je razlog da se termin „govoriti“ ograniči na komunikacijske činove ostvarene putem eksplicitne tvrdnje koja iskorištava doslovno značenje, kao što se radi u svakodnevnom govoru.“ Autorica, dakle u prenošenju poruka implikaturama vidi manju odgovornost govornika za istinitost poruke koja se prenosi te u tome vidi razlog zbog kojeg se u svjedočanstvo trebaju ubrojiti samo iskazi s izravnim sadržajem.

Ipak, postoje autori koji na svjedočenje gledaju puno šire, tako Lackey (2008: 35, 36) svjedočanstvo definira na sljedeći način: „G svjedoči da *p* komunikacijskim činom *č* ako i samo ako (djelomično) zbog *č*-ovog komunikacijskog sadržaja (1) G razumno namjerava prenijeti informaciju da p ili (2) se razumno smatra da *č* prenosi poruku da *p*.“

Autorica ne spominje izrijekom implikature, no idući citat dodatno potvrđuje ideju da su u njezinu definiciju uključene i neizravne instance svjedočanstva: „(…) iako ne mora postojati izravno podudaranje između sadržaja ponuđenog čina komunikacije i sadržaja posvjedočene propozicije – moje kazivanje da su u ormaru kišobrani, na primjer, može se shvatiti kao prenošenje informacije *i* da vani kiši i da se u ormaru nalaze kišobrani – mora postojati *razumna veza* između tih sadržaja.“ (2008: 30)

Za razliku od Fricker, Lackey otvara mogućnost neizravnog svjedočenja pomoću implikatura, a to je stav koji ću zastupati u ovom radu, ponovo se, kao što i Lackey čini govorom o „razumnoj vezi“, pozivajući na racionalnost govornika i slušatelja.

Između rečenog i poručenog mora postojati veza koju slušatelj mora biti u stanju spoznati i po potrebi racionalno rekonstruirati pozivajući se na govornikovu namjeru, njegova vjerovanja i druge čimbenike. Ako takva veza postoji, možemo reći da je govornik neizravno svjedočio. Uz to, za razliku od Fricker smatram kako kod pragmatičkog svjedočanstva govornik nema manju odgovornost za istinitost poruke, već možda i veću jer kod uporabe neizravnih strategija svjedočanstva slušatelju podmeće dokaze koji ga dovode do neistinitog vjerovanja. Dakle, vjerujem kako u definiciju svjedočanstva treba uključiti neizravna komunikacijska

sredstva čija se uporaba i interpretacija oslanjaju na instrumentalnu i argumentacijsku racionalnost.

Ovime dolazimo do druge točke, mogućnosti svođenja svjedočanstva na druge izvore spoznaje. Kao što smo vidjeli, dvije su suprotstavljene struje: neredukcionistička, prema kojoj se svjedočanstvo ne mora svesti na druge izvore spoznaje kako bi bilo opravdano i redukcionistička, prema kojoj se svjedočanstvo mora svesti na druge izvore spoznaje kako bi bio opravdan izvor znanja. Lackey piše: „[o]no što je bitno za opravdanje ili znanje koje je prepoznatljivo svjedočansko jest da slušatelj stvara određeno vjerovanje *na temelju sadržaja govornikovog svjedočanstva*. To sprječava slučajeve (…) gdje se vjerovanje stvara, bilo u potpunosti ili većinski, na temelju značajki *o* govornikovu svjedočanstvu da se kvalificiraju kao instance *svjedočanskog* opravdanja ili znanja. Postoje i međuslučajevi u kojima slušatelj posjeduje relevantne pozadinske informacije te ih koristi kako bi izveo znanje iz govornikove izjave. (…) Zbog toga što se epistemički status vjerovanja nastalih u toj vrsti slučajeva tako čvrsto oslanja na sjećanje i inferenciju, proisteklo opravdanje i znanje samo su djelomično utemeljeni na svjedočanstvu.“ (2008: 43)

Slijedeći autoricu, možemo razabrati dvije vrste svjedočanstava: ono koje se temelji isključivo na neinferencijalnom prenošenju koda i ono koje uz kod uključuje i inferencijalno rezoniranje, svjesno ili nesvjesno. Prva vrsta svjedočanstva jest čista i neposrednija, a u drugoj slušatelj ima aktivniju ulogu.

Osim razlikovanja svjedočanstva prema udjelu nejezičnih elemenata u njemu, može se raspravljati o nužnosti djelatnikove namjere za svjedočanstvo. Ako stvari sagledamo s aspekta slušatelja, ako on čuje govornikov iskaz, on će stvoriti određeno vjerovanje na temelju njega i u slučaju kada je govornik imao namjeru nešto tvrditi, to jest pružiti svoje svjedočanstvo o nečemu, i u slučajevima u kojima takva namjera ne postoji. Slušatelj se neće pitati postoji li komunikacijska namjera ni kod izravnih ni kod neizravnih iskaza, on će često automatski na temelju njih stvoriti svoje vjerovanje. Ako ga se upita za opravdanje vjerovanja nastalog na taj način, slušatelj na raspolaganju ima samo govornikove riječi. Potvrdu ideji da je moguće nenamjerno svjedočanstvo daje ideja kako se vjerovanja nastala na temelju dnevničkih zapisa, nastalih primarno za vlastitu upotrebu, mogu objasniti samo kao proizvod instance svjedočanstva. Ona nisu plod percepcije, memorije, zaključivanja ili introspekcije. (vidi Lackey 2008: 18)

S obzirom na uključenost inferencijalnih procesa pri stvaranju vjerovanja na temelju svjedočanstva razlikovat ću izravno od neizravnog svjedočanstva. Neizravno svjedočanstvo zvat ću i pragmatičko jer se ono ostvaruje putem pragmatičnih pojava poput razgovorne

implikature te stoga od slušatelja traži svjesno ili nesvjesno zaključivanje. Izravno svjedočanstvo bit će blisko semantici jer će se prvenstveno temeljiti na dekodiranju jezičnih elemenata. U oba slučaja radit će se o namjernom svjedočanstvu, jedno će biti izravno, drugo neizravno. U nedostatku boljeg naziva, svjedočanstvo bez govornikove namjere da prenese slušatelju neko vjerovanje nazvat ću nenamjerno svjedočanstvo. Postojanje nenamjernog svjedočanstva korisno je zbog toga što nas oslobađa potrebe da raspravljamo o mogućnosti da se svjedočanstvo nikad ne gleda kao puko dekodiranje jezičnih elemenata.

Razgovorne implikature primjer su namjernog svjedočanstva pri kojemu zaključivanje, izravno ili neizravno, ima veliku ulogu. Upravo zbog velike uloge slušatelja i njegovih racionalnih sposobnosti u takvim situacijama Fricker ne ubraja takve slučajeve među svjedočanstva, a Lackey govori da se radi o međuslučajevima. Ipak, zbog toga što se primarno oslanjaju na govornikov iskaz, takve ću slučajeve smatrati punokrvnim primjercima svjedočanstva, koje ću zbog važnosti zaključivanja za njih zvati pragmatičkim svjedočanstvima.

Sosa (2006) govori o jeziku kao o instrumentu za postizanje svjedočanstva. Valjani instrument, to jest sredstvo za dostizanje istinitih vjerovanja, prema autoru, jest ono koje dovodi do dovoljno velikog postotka istinitih vjerovanja (takva se pozicija naziva „relijabilizam“, vidi Sosa 1992). Autor smatra da se i na jezik može gledati kao na epistemološki instrument te zaključuje: „[l]judsko svjedočanstvo blisko je osjetima u pružanju zadanog racionalnog opravdanja. Isto vrijedi za instrumentalno znanje koje nam omogućava pristup svjedočanstvu kroz instrument jezika. Jezični instrument je među onima koje savladamo kroz podsvjesna sredstva koja uključuju životinjske procese koji se odvijaju ispod svake razine rezoniranja. A ipak, instrumentalno znanje koje nam on omogućava je temeljna karika u lancu kojim spoznajemo velik dio onoga što znamo, čime na najbolji i najracionalniji način dolazimo do znanja.“ (Sosa 2006: 123)

Autor na jezik gleda kao na podsvjesno sredstvo, koje do znanja dovodi ispod razine aktivnog rezoniranja. Smatram kako je takav stav ispravan za slučajeve izravnog svjedočenja, no ne i za one pragmatičkog svjedočenja (neizravnog), koje je bitno teorijski razlikovati. Kod izravnog svjedočanstva jezik je sredstvo koje koristimo automatski, uzdajući se u dekodiranje značenja. S druge strane, pri pragmatičkom svjedočanstvu jezik će imati sličnu instrumentalnu ulogu, no poslana poruka neće ovisiti samo o kodu, već i o zaključivanju slušatelja koji stvara određeno vjerovanje na temelju nje. Dakle, kao i pri komuniciranju općenito, svjedočiti možemo na dvije razine: izravnoj i neizravnoj. Na obje razine može se postaviti pitanje je li govornik kompetentan i benevolentan te je li slušatelj opravdan u pretpostavci da on to jest.

Odgovor na pitanje je li govornik koji svjedoči kompetentan i benevolentan ovisit će o mnogo čimbenika te problemu možemo pristupiti globalno ili partikularno, to jest zastupati ideju da govornike uvijek treba, ili nikad ne treba, smatrati benevolentnima ili kompetentnima ili ideju da svako pojedino svjedočanstvo treba sagledati i procjenjivati zasebno. Priklonit ću se autorima koji smatraju da pouzdanost govornikovih riječi moramo pretpostaviti kako bi komunikacija uopće bila moguća. Smatram da se isti zahtjev može prenijeti i na slučajeve neizravnog svjedočanstva, pri kojemu slušatelj mora smatrati da je implikatura istinita kako bi komunikacija bila moguća. Naravno, sve to ako ne postoje dokazi protiv takvog stava.

Stav o iskrenosti govornika nalazimo već u Griceovim komunikacijskim načelima. Pod Griceovu kategoriju kvalitete potpadaju načelo „Nastoji učiniti svoj doprinos istinitim“ i dvije maksime:

1. Ne govori ono što smatraš neistinitim.
2. Ne govori ono za što nemaš dostatne dokaze.

Prema Griceu, kategorija kvalitete jest neophodna za suradničke razgovore te leži u temelju razumijevanja sugovornika. Grice ne objašnjava razloge zbog kojih se osobe pridržavaju ovoga načela, no možemo pronaći više različitih pristupa takvom opravdanju. Možemo spomenuti Lewisa (1969) i njegovu ideju da su govorenje istine i vjerovanje u tuđe iskaze društvene konvencije. Takva konvencija nužna je za svakodnevnu komunikaciju, a upravo njezino postojanje omogućava i samu pojavu laži. Kada se osobe ne bi pridržavale takve konvencije komunikacija, kao i prihvaćanje novih vjerovanja, bili bi onemogućeni. Slijedeći Lewisa možemo reći da nitko nema razloga ne slijediti tu konvenciju pod uvjetom te da je i ostali slijede. Možemo dodati i normativni aspekt takve konvencije koji će se iskazivati kroz kažnjavanje prijestupnika, na primjer kroz nedostatak povjerenja u budućim situacijama ili čak kroz institucionalizirane kazne.

I prema Austinu mogućnost vjerovanje drugima u samoj je srži komunikacije: „[t]emeljno je za razgovor (kao i u drugim prilikama) da imamo pravo vjerovati drugima, osim u slučajevima u kojima postoji čvrst razlog da to ne učinimo. Vjerovati osobama, prihvaćanje svjedočanstva jest jedan od, ili čak glavni, cilj govorenja.“ (1961: 50) Prema autoru, ako tražimo poseban povod za vjerovanje drugima sama komunikacija gubi svoje temelje.

Prema Hinchmanu, činom obraćanja govornik poziva sugovornika da mu vjeruje i preuzima dio tereta o istinitosti tvrdnje na sebe. Prema autoru, kada govornik kaže slušatelju da p „on djeluje s namjerom da mu pruži razlog za vjerovanje da p koji ne počiva na dokazima o

istinitosti p-a, već jedino na njegovu razumijevanju čina koji govornik tada izvodi“ (2005: 564). Kada slušatelj bezrazložno ne vjeruje svome sugovorniku radi se o neuspješnoj komunikaciji. Hinchman govori o izravnoj konstataciji, to jest izravnom svjedočanstvu, no istu stvar, uz dodatak pružanja dokaza i zaključivanja, vrijedi i za neizravno, pragmatičko svjedočenje.

Sličan prijenos odgovornosti predlaže i Faulkner: „(...) govornikov razlog da slušateljstvu nešto kaže – objašnjenje govornikovog svjedočanstva – bit će govornikovo uviđanje da slušateljstvo ovisi o njemu da bi dobilo tu informaciju. U tom slučaju, ako govornik G kaže slušateljstvu S da p, bit će to stoga G i sam vjeruje da zna p, i prihvaća odgovornost za obavještavanje S-a o p na sljedeći način: G preuzima na sebe da kaže S-u da p ako i samo ako on, G, zna da p. U uviđanju da je namjera govornika G da S povjeruje da p i vjeruje S-u, S će G-ovo govorenje p-a shvatiti kao obećanje da je p istinito.“ (2008: 2) Opravdanje ideje o iskazu sugovornika možemo tražiti u samim temeljima komunikacije, koja u svojoj suštini jest primarno čin razmjene informacija (vidi Armstrong i Ferguson 2010), a pojave poput monologa ili dnevničkih zapisa su sekundarne.

Ipak, važno je naglasiti kako početno prihvaćanje tuđeg iskaza kao istinitog ne znači da to vjerovanje mora biti nepromijenjeno. Svako vjerovanje može se prihvatiti kao istinito te kasnije kalibrirati u skladu s novim dokazima. Prema Sperberu i suradnicima, „razumijevanje uključuje usvajanje provizornog i nepostojanog stava vjerovanja; to vodi prihvaćanju samo u slučaju da spoznajna budnost[49], koju pokreću isti komunikacijski činovi koji pokreću razumijevanje, ne pronađe razloge za sumnju.“ (2010: 398, 369) Iako je slušateljev početni stav onaj povjerenja, on je popraćen sposobnošću prepoznavanja signala za uzbunu i korigiranja vlastitih vjerovanja i ponašanja u skladu s njima. Ovom ću se idejom voditi u nastavku ovoga rada te ću je primijeniti i na neizravnu komunikaciju: ako slušatelj iz govornikovih riječi može iščitati implikaturu onda je komunikacijski suradnički to učiniti. To neće trebati učiniti samo ako postoje razlozi koji idu protiv uzimanja u obzir neizravne komunikacijske razine.

Posljednja točka kojoj u kontekst svjedočanstva uvodim razgovorne implikature jest pitanje o tome prenose li se svjedočanstvom vjerovanja ili nešto drugo.

Lackey (2008) brani zamisao da ljudi ne uče iz tuđih „stanja vjerovanja“ ili „znanja“, već iz tuđih riječi. Prema autorici, da bismo „zaista napredovali unutar polja epistemologije svjedočanstva moramo prestati biti fokusirani na ono što govornici *vjeruju* ili *znaju* te se moramo okrenuti onome što *govore*“. (3)

[49] U originalu „epistemic vigilance“. Prema autorima radi se o urođenom evolucijskom mehanizmu koji nas drži na oprezu i koji osigurava da ljudska komunikacija ostane korisna unatoč opasnosti od prijevare.

Na pitanje je li svjedočanstvo svedivo na temeljne izvore znanja ili nije, autorica odgovara odbacujući redukcionističke i neredukcionističke teorije te predlaže „dualističku“ teoriju prema kojoj da bi ostvarili znanje putem svjedočanstva i govornik i slušatelj moraju pružiti pozitivni epistemički doprinos znanju u pitanju – govornik kroz pouzdanost svojih tvrdnji, a slušatelj kroz pozitivne razloge za prihvaćanje vjerovanja. Time slušatelj izbjegava zamku lakovjernosti te svjedočanstvo postaje važan generativni izvor znanja.[50]

Pitanje o tome je li svjedočanstvo generativni izvor znanja ostavit ću sa strane, no načelno se slažem u tome da i slušatelj i govornik moraju na sebe preuzeti stanovitu epistemičku odgovornost, no smatram da su misaoni eksperimenti koje autorica predstavlja kako bi argumentirala u korist svoje teze da se epistemička svojstva prenesena svjedočanstvom ne prenose vjerovanjima, već riječima, marginalni slučajevi koji ne vode rješenju najčešćih prijenosa znanja i vjerovanja. Sagledajmo neke od njih. Prvi je primjer „konzistentnog lašca“. (53)

Zamislimo da je Branka u djetinjstvu imala nesreću pri kojoj je ozlijedila glavu te je nedugo nakon toga postala sklona lažima, posebice o svojim susretima sa životinjama. Tijekom liječenja naišla je na doktora koji se odlučio na zahvat kojim je ne može izliječiti, ali njezine laži može učiniti konzistentnima. Operacija, detalje koje ni sama Branka nije znala, bila je uspješna te je ona sad „veoma nepouzdan, ali i veoma konzistentan spoznavatelj“. Svaki put kada vidi srnu, ona vjeruje da je vidjela konja, svaki put kada vidi žirafu, vjeruje da se radi o slonu i tako dalje. Istovremeno Branka je potpuno neiskrena, ali konzistentna u svojim lažima. Svaki put kada vidi srnu i vjeruje da se radi o konju drugima neiskreno govori da je ugledala srnu, kada vidi žirafu i vjeruje da se radi o slonu govori da je vidjela žirafu i tako redom. Zbog toga što je konzistentna i kao spoznavatelj i kao lažac, druge osobe nemaju razloga sumnjati u njezinu pouzdanost kao izvor znanja.

Pouka ovog primjera je ta da je Branka, iako je nepouzdan spoznavatelj, istovremeno i pouzdan svjedok, to jest njezina su vjerovanja neistinita, ali tvrdnje istinite. Upravo su tvrdnje, prema Lackey, uzročno i epistemički temelj vjerovanja koje slušatelj stvara putem nečijeg svjedočanstva. U slučaju konzistentnog lašca, govornik ne mora vjerovati u tvrdnju (ili komunikacijski čin općenito) koju iskazuje da bi bio pouzdan svjedok.

Ipak, općeniti prigovor koji možemo uputiti ovom primjeru je taj da se u normalnim slučajevima, u kojima govornik ne namjerava lagati slušatelju, vjerovanje i govornikova tvrdnja poklapaju. Upravo zbog toga što je normalno stanje ono u kojemu se ta dva elementa poklapaju,

[50] Za generativnost svjedočanstva kao izvora znanja vidi Graham (2006) i Gelfert (2014).

u primjeru koji pruža Lackey doktor izvodi operaciju kojom ih ujedinjuje. Kao što smo vidjeli, komunikacija počiva na istinitom prenošenju vjerovanja. U ovom slučaju govornik nije ni iskren ni kompetentan. Prema Lackey, slučaj dokazuje da ti faktori nisu bitni koliko istinitost tvrdnje. No istinitost tvrdnje mora počivati na govornikovu saznanju o istinitosti tvrdnje ako svjedočanstvo želimo smatrati epistemičkom, a ne ontološkom pojavom. Svjedočanstvo se, osim u rubnim slučajevima koje sam nazvala nenamjernim svjedočanstvom, ne događa slučajno, već počiva na govornikovoj namjeri da slušatelju prenese istinitu informaciju na temelju koje on može stvoriti odgovarajuće vjerovanje.

Svjedočanstvom se uvijek izražava određena poruka, neko vjerovanje te same riječi iza kojih ne stoji vjerovanje ne mogu biti epistemološki relevantne kao svjedočanstvo. Pri svjedočanstvu govornik ima namjeru nešto poručiti, ako je nema, vjerovanje stvoreno na temelju njegovih riječi ne možemo smatrati svjedočanstvom. To će vrijediti i u slučaju izravnih i u slučaju pragmatičkih svjedočanstava.

Sagledajmo još jedan primjer, onaj „kompulzivne lakovjernosti“ (66). Ivan je kompulzivno lakovjeran kada je riječ o Ani, u koju je nepovratno zaljubljen. On joj vjeruje čak i u slučajevima u kojima posjeduje dokaze koji snažno ukazuju na to da joj ne bi trebao vjerovati. Jučer ju je susreo dok je šetao parkom te mu je rekla da je tog jutra dok je bila na jedrenju vidjela kita. Ivan je spremno prihvatio njezino svjedočanstvo. I zaista, Ana je tog jutra vidjela kita, uz to, ona je i inače pouzdana kada su u pitanju svjedočanstva te stoga Ivan stvarno nema razloga sumnjati u istinitost onoga što je rekla. Ipak, s obzirom na njegovu lakovjernost kada je u pitanju Ana, i da je ona sasvim nepouzdana i da nije postojala mogućnost da u tim vodama vidi kita, on bi joj vjerovao.

Ovaj primjer, prema Lackey, pokazuje kako, iako govornik može biti sasvim pouzdan spoznavatelj i svjedok, slušatelj može biti tako ugođen da epistemička svojstva govornikovog vjerovanja ne mogu prijeći na njega. Iako je govornikovo vjerovanje opravdano, slušateljevo ne mora biti takvo.

I u ovom slučaju možemo reći da se radi o iznimci, ne o pravilu koje pokazuje da su u temelju svjedočanstva uvijek riječi, a ne vjerovanja i njihove epistemičke značajke. Istina, Ivanovo vjerovanje nije opravdano, no to je tako iz jednostavnog razloga što bi on povjerovao u bilo koji Anin iskaz te je nebitno je li to učinio na temelju njezinih riječi ili njezinog vjerovanja te je li ona pouzdana ili nepouzdana. Njegova epistemička budnost je zakazala.

Ideja ovih dvaju primjera je ta da slušateljevo vjerovanje može biti neopravdano iako je govornikovo vjerovanje opravdano. Lackey predstavlja ideju prema kojoj nije bitno je li govornik benevolentan ili kompetentan, već je bitno da bude „kompetentan svjedok“: „[o]no

što je zbilja bitno za epistemički status svjedočanstva jest je li govornik kompetentan svjedok, što se shvaća u terminima pouzdanosti – ili druge vrste prijenosa istine – izjave o kojoj je riječ.“ (73, 74) Smatram kako uspješno svjedočenje pretpostavlja uspješnu komunikaciju u kojoj i govornik i slušatelj moraju zadovoljiti određene kriterije (ne lagati, biti osjetljiv na dokaze o tuđim lažima i slično), stoga se može postaviti pitanje jesu li navedeni primjeri koje autorica pruža uopće instance svjedočanstva.

Neću dublje ulaziti u kritiku teorije koju Lackey pruža, već će ona u ovom radu poslužiti kao još jedna potvrda ideji o teorijskoj potrebi razlikovanja izravnih od neizravnih svjedočanstava. Kod izravnih svjedočanstava, ako pretpostavimo da je slušatelj benevolentan i kompetentan, s govornika na slušatelja vjerovanja će se prenijeti neposredno – slušatelj do govornikovog vjerovanja dolazi (prvenstveno) dekodiranjem semantičkog propozicijskog sadržaja koji se ne može na neki drugi način rekonstruirati na temelju njegovih riječi. S druge strane, kod pragmatičkih svjedočanstava, vjerovanja se s govornika na slušatelja prenosi neizravno, putem implikatura. U tim se slučajevima slušatelj oslanja na govornikove riječi, iz kojih izvodi njegovo vjerovanje koje se ne poklapa s propozicijom na rečeničnoj razini. Dakle, iako se temelji na onome što je rečeno, pragmatičko svjedočanstvo ima i dodatnu komponentu koja ga razlikuje od izravnog, a to je inferencija kojom slušatelj dolazi do vjerovanja i koja se razlikuje od temeljnog nesvjesnog dekodiranja semantičkog sadržaja. Taj se put, pomoću argumentacijske racionalnosti naknadno može rekonstruirati i ta rekonstrukcija pruža opravdanje za slušateljevo vjerovanje. Sada se može postaviti pitanje o prirodi takvog opravdanja.

5.3. Internalističko i eksternalističko opravdanje

Ovdje valja ukratko objasniti internalistički i eksternalistički pristup opravdanju vjerovanja u epistemologiji. Temeljna ideja internalizma jest ta da je opravdanje određeno čimbenicima koji se mogu odrediti kao unutarnji u odnosu na spoznavatelja. Jedna od inačica internalističkog pristupa oslanja se na dostupnost[51], a neki od zastupnika su Chisholm (vidi 1989) i BonJour (vidi 1985). Pristup se odnosi na dostupnost, ili barem moguću dostupnost, temelja za opravdano vjerovanje i znanje. Spoznavatelj, prema internalizmu, može osvijestiti, pomoću razmišljanja i zaključivanja, temelje ili dokaze za vjerovanje koje je stvorio.

[51] U izvorniku „access“.

Debata između internalista i eksternalista postala je najprominentnija nakon Gettierova rada (1963) u kojemu autor predstavlja nekoliko primjera slučajeva u kojima se znanje ne podudara s istinitim opravdanim vjerovanjem (što je tradicionalna definicija znanja koja seže još iz antičkih vremena[52]). Getjerovski slučajevi pokazuju da možemo imati internalistički opravdano vjerovanje a da nemamo znanje.

Evo jednog od Gettierovih primjera:

„Zamislimo da Smith ima čvrste dokaze za sljedeći sud:

(f) Jones posjeduje Ford.

Smithovi dokazi mogu biti ti da je Jones uvijek u prošlosti, koliko se Smith može prisjetiti, posjedovao automobil, da se uvijek radilo o Fordu te da je Jones ponudio Smithu prijevoz dok je vozio Ford. Zamislimo sada da Smith ima drugog prijatelja, Browna, te da ne zna gdje se on nalazi. Smith nasumično odabire imena triju mjesta i stvara sljedeće sudove:

(g) Ili Jones posjeduje Ford ili je Brown u Bostonu.
(h) Ili Jones posjeduje Ford ili je Brown u Barceloni.
(i) Ili Jones posjeduje Ford ili je Brown u Brest-Litovsku.

(f) povlači sve te sudove. Zamislite da Smith shvaća povlačenje svakog od tih sudova koje je stvorio (f)-om te prihvaća (g), (h) i (i) na temelju (f)-a. Smith je ispravno zaključio (g), (h) i (i) iz suda za koji ima čvrste dokaze. Smith je stoga potpuno opravdan u vjerovanju u svaki od ova tri suda. Smith, naravno, nema pojma gdje je Brown.

No zamislite sad da postoje još dva uvjeta. Kao prvo, Jones ne posjeduje Ford, već trenutačno vozi unajmljeni automobil. I kao drugo, pukom koincidencijom, i potpuno neznano Smithu, mjesto navedeno u sudu (h) je stvarno mjesto gdje se nalazi Brown. Ako vrijede ova dva uvjeta, tada Smith ne zna da je (h) istinit, iako (i) (h) je istinit, (ii) Smith vjeruje da je (h) istinit i (iii) Smith je opravdan u vjerovanju da je (h) istinit.“ (122, 123)

Dakle, unatoč činjenici da je Smithovo vjerovanje internalistički opravdano, ono nije vjerovanje jer postoje izvanjski uvjeti koji to onemogućavaju. Eksternalizam problemu opravdanja vjerovanja dodaje vanjske čimbenike. Jedan od najraširenijih oblika eksternalizma

[52] Vidi Platon (1979).

u kontekstu opravdanja jest teorija pouzdanosti (relijabilizam). Goldman je u (1979) začeo ideju o pouzdanosti procesa koji vodi k vjerovanju[53].

Najjednostavnija formulacija znanja u teoriji pouzdanosti procesa je sljedeća: S zna da p ako i samo ako S vjeruje da p, p je istinito te S-ovo vjerovanje da p počiva na pouzdanom procesu. Proces koji vodi k istini, to jest pouzdani proces, može se opisati kao proces kojim se stvaraju vjerovanja koja su najčešće istinita ili kojim se stvara visok udio istinitih u odnosu na neistinita vjerovanja. Dakle, radi se o izvanjskom opravdanju jer ga ne možemo ostvariti samim zaključivanjem.

Jedna od najvećih teorijskih zamjerki eksternalizmu iz internalističkih redova jest ona da eksternalist zapravo svojim pozivanjem na pouzdan izvanjski proces ukida vezu između spoznavatelja i svijeta. Na primjer, kad bi svijetom vladao zli demon koji upravlja našim vjerovanjima, proces koji bi doveo da stvaranja naših vjerovanja bio bi nepouzdan, no ipak, intuitivno bismo rekli da su na razini pojedinog spoznavatelja ta vjerovanja opravdana, to jest da su opravdana iz njegove unutarnje perspektive. Možemo zamisliti i pouzdanu gataru, koja nevjerojatno dobro predviđa događaje. Njezina vjerovanja, iako temeljena na procesu koji se po izvanjskim kriterijima pokazao pouzdanim, nisu opravdana[54].

Iz ovog kratkog pregleda ovih dvaju teorija jasno je da se obje susreću s poteškoćama te da trebaju jedna drugu kako bi stvorile valjanu teoriju opravdanja ljudskih vjerovanja. Internalizam naglašava važnost spoznavateljeve povezanosti s vjerovanjima koja ima, a eksternalizam u fokus stavlja izvanjske čimbenike koji upravljaju stanjem u svijetu i tako uvjetuju ljudsku spoznaju. Stoga za kraj trebamo sagledati i kompatibilističku poziciju koja ova dva pristupa pokušava pomiriti.

Jedan od autora koji je pokušao tako nešto jest E. Sosa. Sosa predstavlja dvije vrste znanja – „životinjsko“ i „refleksivno“ znanje (Sosa 2001). Životinjsko znanje je u skladu s eksternalističkim poimanjem znanja jer ne zahtjeva od spoznavatelja da zna da su njegova vjerovanja proizvod intelektualne vrline. Refleksivno znanje jest internalističko po svojoj prirodi, ono od spoznavatelja zahtjeva da su vjerovanja koja ima proizvod intelektualne vrline. Uvjet koji obje vrste znanja moraju zadovoljiti je sljedeći: „[v]jerovanje je znanje samo ako je istinito i njegova točnost proizlazi iz toga što pokazuje neke kognitivne vrline subjekta, a ništa nije kognitivna vrlina ako nije dispozicija koja vodi istini.“ (2009: 135) Taj uvjet naziva „relijabilizam vrline“. Refleksivno znanje, osim ovog, mora zadovoljiti još jedan uvjet – perspektivno prihvaćanje pouzdanosti izvora spoznaje.

[53] Ime teorije u izvorniku je „process reliabilism“.
[54] Za oba primjera vidi Sosa i BonJour (2003: 27, 28).

Prema Sosi, „[r]elijabilizam vrline istinit je i za životinjsko i za refleksivno znanje. Značajna vrlina, među onima višeg, refleksivnog reda je ona razumijevanja. To je djelomično tako jer time što osoba shvaća način na koji dolazi do spoznaja njezino znanje doseže višu razinu. Vjerovanje konstitutivno za refleksivno znanje je veće epistemičko postignuće ako se propisno poklapa sa spoznavateljevim shvaćanjem zbog čega je istinito (…) i kako je način na koji je ono podržano pouzdan put k istini. Poklapanje s perspektivom spoznavatelja, uz to, nije irelevantno za to da vjerovanje bude čvrsto pripisano epistemičkom djelovanju spoznavatelja. Voditi nečije mišljenje na način koji je osjetljiv na istinu uključuje određenu perspektivu toga kako ta osoba stvara i održava vjerovanja. Naravno da osoba puno toga zna putem svoje životinjske prirode, bez racionalnog djelovanja; tako spoznajemo neke od stvari koje znamo ponajbolje. Čak i kada bi osoba mogla preuzeti odgovornost, naposljetku, kao promišljajući racionalni djelatnik možda bi bilo najbolje nastaviti na automatskom pilotu. No često smo ponosni na zahvaćanje istine putem misaonih težnji, što stoga vrednujemo kao pozitivno postignuće.“ (138) Dakle, iako možemo doći do znanja i nesvjesni načina na koji to činimo, spoznati takav epistemički put utječe na viši epistemički status naših spoznaja. Naša vjerovanja tako više nisu plod puke kauzalne ili slične slučajnosti.

Životinjsko i refleksivno znanje kod Sose povezani su na način da je životinjsko znanje uvijek pozadina, ujedno i temelj, za refleksivno znanje. Životinjsko znanje može postojati bez refleksivnog, no obrnuto nije moguće. Životinjsko znanje može biti ono vidovnjakinje iz ranije spomenutog primjera, koje je eksternalistički opravdano, no ne i internalistički jer spoznavateljica ne zna na temelju kojih čimbenika stvara svoja vjerovanja i kako dolazi do znanja.

Glavni doprinos životinjskog znanja jest da ono vodi istini, a refleksivno znanje u sliku uvodi svjesnost spoznavatelja o tome da je neki kognitivni proces pouzdan te postavlja zahtjev za spoznavateljevim osvješćivanjem načina na koji zna. Prema Sosi, refleksivno znanje ne postoji odvojeno od životinjskog. Životinjsko znanje ne potrebuje internalistički temelj, no on je potreban za refleksivno znanje. Kada bi refleksivno znanje postojalo neovisno o životinjskom izgubilo bi vezu sa svijetom koja osigurava istinitost, stoga uvijek mora biti povezano s nečim izvanjskim, a upravo ga životinjsko znanje povezuje sa vanjskim svijetom.

S obzirom na to da se Sosa prvenstveno usredotočuje na pitanje percepcije i stvaranja perceptivnih vjerovanja, neću dublje ulaziti u njegovu teoriju, no za kraj ovog dijela pokušat ću iskoristiti njegovu teoriju kako bih ukazala na odnos između internalističkih i eksternalističkih uvjeta pri stvaranju vjerovanja temeljenog na razgovornim implikaturama.

Smatram kako su slušateljeva vjerovanja temeljena na njegovoj interpretaciji razgovornih implikatura internalistički i eksternalistički opravdana, naime, ako su implikature, kao i druga pragmatička sredstva, racionalne i konvencionalne, tada ih treba uzeti u obzir pri komunikacijskoj razmjeni. Takva interpretacija tuđih riječi, koja se temelji na intencionalnom stavu, to jest na pripisivanju racionalnosti govorniku, i koja se ugrubo odvija prema Griceovoj shemi za izvođenje implikatura jest pouzdano sredstvo stvaranja vjerovanja, što zadovoljava eksternalističke zahtjeve. Dokaz njezine pouzdanosti empirijski je, naime neizravna pragmatička sredstva svakoga dana uspješno koristimo u komunikaciji – ne uzeti ih u obzir pri interpretaciji tuđih riječi dovelo bi do stvaranja neistinitih vjerovanja ili do nemogućnosti stvaranja vjerovanja na temelju tuđih neizravnih poruka. Nadalje, kao što smo vidjeli pri uvođenju ideje argumentacijske racionalnosti, sposoban korisnik jezika mora biti u stanju, koristeći neki oblik abduktivnog izvoda, opravdati svoje vjerovanje koje se temelji na govornikovoj implikaturi. Dakle, mora biti svjestan puta koji dovodi do istinitih vjerovanja, što zadovoljava internalističke zahtjeve.

5.4. Epistemička sreća

U ovom ću dijelu ponajprije prikazati teoriju o epistemičkoj sreći D. Pritcharda, potom ću izložiti dobroćudne vrste sreće te vrste sreće koje ugrožavaju znanje te objasniti na koji način autor povezuje ideju epistemičke sreće sa skeptičkim izazovom znanju. Na primjeru ću pokazati kako mogu izgledati razni slučajevi istinitih i neistinitih vjerovanja koja nastaju kao posljedica komunikacije koja se temelji na implikaturama. Smatram da možemo govoriti o komunikacijskoj sreći kao podvrsti veritičke epistemičke sreće do koje dolazi pri ljudskoj komunikaciji te da nam primjer u kojemu se analizira komunikacija koja se odvija oko odlaska u kino dvaju poznanika pruža dobar primjer složenosti ljudske komunikacije i zamki koje nas pri komuniciranju mogu snaći.

Pritchard (2005) povezuje pojam epistemičke sreće sa skepticizmom, pokušavajući pokazati kako određene oblike epistemičke sreće ne možemo izbjeći te tvrdeći kako je posljedica te činjenice neprekidna epistemička tjeskoba.

Autor polazi od ideje da znanje isključuje sreću, to jest od stava da se određeno vjerovanje koje je plod sretnog spleta okolnosti ne može smatrati znanjem iako je istinito i opravdano.

Da bi odgovorio na pitanje što je epistemička sreća Pritchard istražuje kako je u dosadašnjoj filozofskoj literaturi određen pojam „sreća“. Sreća[55] se najčešće povezivala sa slučajnošću[56], nepredvidljivošću[57] ili događajem izvan ljudske kontrole[58]. No prema autoru, niti jedan od ovih pojmova nije zadovoljavajući u situacijama epistemičke sreće. Dobitak na lutriji tipičan je primjer sreće, no ne možemo reći da je dobitnik glavnog zgoditka slučajno osvojio novčanu nagradu. On je svjesno kupio lutrijski listić i odabrao određene brojeve. S druge strane, ni nepredvidivost nije dovoljna kako bismo objasnili sreću. Nepredvidivi događaji mogu se odviti a da ne utječu ni na koga, a prema autoru, da bismo rekli da je neki događaj pitanje sreće on mora na nekoga utjecati. Tako nepredvidiva lavina neće biti nesretni događaj ako nitko ne strada, a ni sretan ako za nekoga ne proizvede pozitivne posljedice. Jednako tako, ni događaji koji se odvijaju izvan ljudske kontrole (ili nadzora nekog drugog djelatnika) ne mogu se automatski smatrati pitanjem sreće. Tako na primjer, izlazak Sunca nije pod nadzorom nekog djelatnika, no teško bismo rekli da je pitanje puke sreće. S druge strane, pitanje kontrole problematično je u slučajevima epistemičke sreće zbog toga što temeljna perceptivna vjerovanja ne stječemo putem svog upravljanja tim procesom. Ipak, teško bi bilo govoriti da su naša perceptivna iskustva plod sreće.

Kako bi odgovorio na pitanje kako definirati sreću, autor predlaže modalnu odrednicu koja se može razdijeliti u dvije točke:

1) Ako je neki događaj plod sreće, tada se radi o događaju koji se zbiva u aktualnome svijetu, no do kojeg ne dolazi u širokom razredu najbližih mogućih svjetova u kojima su relevantni početni uvjeti za taj događaj jednaki onima u aktualnome svijetu.

2) Ako je neki događaj plod sreće, tada se radi o događaju koji je značajan za djelatnika (ili bi bio značajan kada bi djelatnik bio upoznat s relevantnim činjenicama). (2005;128, 132)

Mogući svjetovi poredani su prema svojoj sličnosti u odnosu na stvarni, aktualni svijet – daleki mogući svjetovi jako se razlikuju od aktualnog, a bliski mogući svjetovi veoma su mu slični. Ovakvo objašnjenje sreće dobro objašnjava slučaj dobitka na lutriji. Privlačnost lutrije leži upravo u tome što je mogući svijet u kojemu se dešava dobitak veoma sličan aktualnom

[55] U izvorniku „luck“.
[56] U izvorniku „accident“.
[57] U izvorniku „chance“.
[58] U izvorniku „control“.

svijetu, iako je vjerojatnost da je taj mogući svijet aktualan veoma mala. Slučaj izlaska Sunca nije slučaj sreće zbog toga što je izlazak Sunca događaj do kojeg dolazi u većini (ako ne i svim) najbližim mogućim svjetovima (iako je taj događaj izvan naše kontrole).

No ovakvo shvaćanje može dovesti i do problema. Zamislimo kviz znanja u kojemu natjecatelj mora izabrati između dvaju ponuđenih odgovora. Zamislimo da natjecatelj ne zna koji je odgovor točan, no pogađa ispravan odgovor. Njegova pobjeda slučaj je sreće, no ne možemo reći da se u većini mogućih svjetova do te pobjeda ne bi došlo jer je vjerojatnost pogađanja ispravnog odgovora pedeset posto. Zamislimo da su natjecatelju ponuđena četiri odgovora i da je samo jedan od njih pogrešan. Njegov točan pogodak ne bismo karakterizirali kao sreću jer su vjerojatnosti bile na njegovoj strani; u većini mogućih svjetova natjecatelj bi pogodio.

Kako bismo odgovorili na problem moramo odrediti što je „širi razred mogućih svjetova“ koji se spominje u prvom dijelu definicije sreće. Široki razred, prema Pritchardu, obuhvaća približno polovicu najbližih mogućih svjetova. Događaji koji su jasno plod sreće bit će događaji do kojih ne dolazi u većini najbližih mogućih svjetova.

Drugi uvjet za sreću objašnjava zašto sreća može biti dobra ili loša te u sebi sadržava objašnjenje „subjektivnog“ elementa sreće.

Nakon određivanja sreće pomoću mogućih svjetova, Pritchard izlaže četiri vrste benigne vrste epistemičke sreće, to jest sreće koja ne narušava status vjerovanja kao znanja. Prve dvije vrste sreće predstavio je Unger (1968), a ostale dvije je Pritchard iščitao iz Ungerovih tekstova, iako ih sam autor nije odredio kao zasebne vrste.

Prva među njima je epistemička sreća u pogledu sadržaja. Takva sreća uključuje situacije u kojima je istinitost situacije plod sreće, to jest događaji na temelju kojih je došlo do vjerovanja kontingentni su. Druga je epistemička sreća u pogledu sposobnosti. U takvim instancama sreće djelatnikova spoznajna sposobnost u pogledu znanja plod je sreće[59].

Treća vrste benigne sreće ona je vezana uz dokaze koje djelatnik ima za određeno vjerovanje. U tim situacijama djelatnik je pukom srećom došao do određene dokazne građe do koje u većini bliskih mogućih svjetova ne bi došao. Posljednja vrsta benigne epistemićke sreće jest „doksastična epistemička sreća“. U tim slučajevima djelatnik ima na raspolaganju svu dokaznu građu, no ne bi stvorio određeno vjerovanje u većini bliskih mogućih svjetova[60].

Uz ove četiri vrste dobroćudne spoznajne sreće, postoje i dvije vrste sreće koje istinitom opravdanom vjerovanju mogu oduzeti status znanja. One su „veritička epistemička sreća“ i

[59] Za oprimjerenje i podrobnije objašnjenje ovih dvaju vrsta sreće vidi 134 – 136.
[60] Za oprimjerenje i podrobnije objašnjenje ovih dvaju vrsta sreće vidi 136 – 140.

„refleksivna epistemička sreća“. U slučajevima veritičke sreće istinitost djelatnikova vjerovanja plod je sreće, a u slučajevima reflektivne epistemičke sreće, s obzirom na to što je djelatnik u stanju znati putem razmišljanja, njegovo je vjerovanje srećom istinito.

Evo primjera slučaja u kojemu je u igri veritička epistemička sreća (146). Zamislimo da se prijatelji žele grubo našaliti s Ivanom i da mu kažu da je njegovu kuću zahvatio požar. Ivan otrči kući i vidi da njegova kuća zaista gori. Kada mu prijatelji kažu da mu kuća gori ne možemo reći da Ivan, koji je inače veoma lakovjeran i prihvaća sva tuđa svjedočanstva, zna da mu kuća gori iako je to vjerovanje istinito. U većini bliskih mogućih svjetova Ivanovo vjerovanje da mu je požar zahvatio kuću, nastalo na temelju svjedočanstva lažljivih prijatelja, bilo bi neistinito.

Prema Pritchardu, getjerovski slučajevi kojima se želi pobiti definicija istine kao istinitog opravdanog vjerovanja, to jest klasična trodijelna definicija znanja, slučajevi su veritičke sreće. Evo tipičnog primjera: djelatnik se svakog dana spušta stubama u više-manje isto doba. Sat na zidu pokazuje 8: 22 te djelatnik stvara vjerovanje da je 8: 22. To je vjerovanje točno, no sat je pokvaren već 12 sati te je točno vjerovanje plod sreće – u najbližim mogućim svjetovima vjerovanje bi bilo neistinito.

U ovakvim slučajevima djelatnikovo vjerovanje internalistički je opravdano: djelatnik ima dobre razloge za vjerovanje da su pri utvrđivanja vremena satovi pouzdani, nema razloga za vjerovanje da jutros sat nije ispravan i možda ima drugu dokaznu građu koja ukazuje na to da je oko 8: 30, no to internalističko opravdanje nije dovoljno. Istinito vjerovanje poduprto dobrim refleksivno dostupnim razlozima nije dovoljno da osigura znanje zbog toga što ti razlozi nisu dovoljni da isključe epistemičku sreću. Djelatnik nikad ne može sa sigurnošću znati samo na temelju unutarnjih razloga.

Da bi se izbjegla veritička epistemička sreća nije dovoljno da djelatnik stvori istinito vjerovanje u aktualnom svijetu, već to mora učiniti i u većini najbližih mogućih svjetova u kojima su relevantni početni uvjeti za stvaranje tog vjerovanja jednaki kao i u aktualnome svijetu. Djelatnik mora stvoriti vjerovanje na jednak način.

Pritchard smatra kako je za rješenje ovog problema potrebno uvesti eksternalistički uvjet: „[n]ačin na koji možemo eliminirati veritičku epistemičku sreću iz neke teorije znanja – a stoga i izbjeći getjerovske protuprimjere – jest utvrđivanje vanjskog epistemičkog uvjeta koji će osigurati da do djelatnikovog istinitog vjerovanja ne može doći na veritički sretan način.“ (151)

Ako je vjerovanje nastalo na krivim temeljima ono će biti pogrešno i u najbližim mogućim svjetovima. Vjerovanje koje je bilo plod sreće može postati znanje ako se počne temeljiti na nečem različitom od početnih temelja za vjerovanje. Ako djelatnik u najbližim

mogućim svjetovima stvori vjerovanje na isti način na koji ga je stvorio u aktualnom svijetu te je u aktualnom svijetu rezultiralo znanjem i u mogućim svjetovima će na taj način formirati istinito vjerovanje. Kako bismo to osigurali, Pritchard predlaže „princip sigurnosti“, koji nakon nekoliko modifikacija, formulira na sljedeći način: „[z]a sve djelatnike φ, ako djelatnik zna kontingentnu propoziciju φ, tada, u gotovo svim (ako ne i svim) bliskim mogućim svjetovima u kojima on formira vjerovanje o φ na isti način kao što to čini u aktualnom svijetu, taj djelatnik vjeruje φ samo kad je φ istinito.“ (163)

Princip sigurnosti ne dopušta dalekim mogućim svjetovima da budu relevantni pri određivanju znanja, ali u obzir uzima cijeli niz mogućih svjetova, ne samo one najbliže, ipak oni su svedeni na one u kojima djelatnik formira vjerovanje na isti način kao u aktualnome svijetu. Prema Pritchardu, princip sigurnosti može objasniti najčešće primjere epistemičke sreće koji se susreću u literaturi te nam omogućava da ne uvodimo internalističke uvjete. Kako bismo izbjegli veritičku epistemičku sreću, ono što nam je po autoru potrebno jest eksternalistička teorija o znanju utemeljena na sigurnosti.

No, kao što je već rečeno, osim veritičke postoji još jedna opasna vrsta spoznajne sreće. Radi se o refleksivnoj sreći. Ona se odnosi „na način na koji je, *iz djelatnikove refleksivne pozicije*, istinitost njegova vjerovanja pitanje sreće.“ (173)

Princip sigurnosti, iako eliminira mogućnost veritičke sreće, dopušta djelatnicima da imaju znanje iako nemaju dobre refleksivno dostupne temelje koji bi podupirali to znanje, dakle ne zadovoljavaju internalističke uvjete znanja. Pritchard navodi primjer osobe koja određuje spolove pilića kako bi razjasnio takvu situaciju. Radi se o djelatniku koji veoma uspješno određuje spol pilića, no ima neistinita vjerovanja o tome kako ta sposobnost funkcionira te mu čak nedostaju dokazi koji bi ukazivali na to da su njegove metode pouzdane. S obzirom na to što je djelatnik u stanju znati putem razmišljanja, njegovo je vjerovanje srećom istinito.

Kod slučajeva refleksivne sreće moguće svjetove možemo posložiti prema tome što djelatnik može znati pomoću refleksije jer za njih je bitno vjerovanje djelatnika o tome kako je formirao svoja vjerovanja, ne sam način na koji ih je formirao. Izgleda da je za znanje ipak potrebno i internalističko opravdanje – prema Pritchardu, treba nam internalistička teorija o znanju utemeljena na sigurnosti, teorija koja u obzir uzima djelatnikovu kognitivnu odgovornost za stvorena vjerovanja. Ipak, bitno je naglasiti da Pritchard ostaje vjeran eksternalizmu, te da smatra da je internalizam vrijedan dodatak, no možda ne i nužan kako bismo nešto opisali kao znanje. No ono što autor više od svega želi naglasiti jest da je najopasniji skeptički problem vezan upravo uz internalizam i refleksivnu spoznajnu sreću. Kako bi se mogući svjetovi mogli smatrati udaljenima, djelatnik bi morao imati „refleksivno

dostupan temelj u korist svog vjerovanja koji daje prednost tom vjerovanju pred vjerovanjima iz skeptičkih hipoteza“, a prema Pritchardu, takvih temelja nema. (208)

Nikada ne možemo isključiti skeptičke mogućnosti, poput one da načinom na koji spoznajemo svijet oko sebe neprekidno upravlja zli demon, stoga nikada nemamo internalističko opravdanje za svoja vjerovanja. Prema Pritchardu, jedini način da se uvođenjem internalističkog uvjeta izbjegne epistemička sreća jest ostaviti sa strane skeptički problem. Iako nas to rješenje ne može u potpunosti zadovoljiti, prema autoru, ono je jedino što nam preostaje.

Zbog toga što nikada ne možemo sa sigurnošću eliminirati refleksivnu epistemičku sreću, prema Pritchardu, nalazimo se u neprestanom stanju epistemičke tjeskobe. Ne postoji zadovoljavajući epistemički odgovor kojim bismo se mogli suprotstaviti skeptiku, no postoji pragmatično rješenje. Prema autoru, skeptici ne traže od nas jače standarde za znanje i spoznaju, oni odbacuju sve moguće standarde. Oni ne traže strože kriterije, već odbacuju sam čin testiranja vjerovanja. Kako bismo uopće započeli spoznajno vrednovanje, moramo odbaciti skeptičku hipotezu: „izbor je onaj između mogućnosti znanja koje dopušta kvazievidencijalističke temelje i nemogućnosti znanja te vrste“ (243).

S jedne strane, možemo se predati skepticima, no s druge strane, ako to učinimo, naše spoznajno djelovanje bit će onemogućeno. Prema Pritchardu, praktično je racionalno ne prihvatiti skeptičku hipotezu. Naše svakodnevne spoznajne prakse možda nisu epistemološki opravdane, uvijek su pod prijetnjom refleksivne sreće, ali zasigurno se mogu pragmatično opravdati. Pritchardova pozicija razlikuje se od kontekstualizma po tome što, prema njemu, jednom kada osoba spozna skeptičke argumente, ne može se više vratiti u domenu „spoznajne nevinosti“, ne postoje sigurne domene, epistemička tjeskoba uvijek je prisutna.

Getjerovski primjeri kojima se želi pokazati kako standardna tripartitna definicija znanja nije dostatna jer ne isključuje mogućnost sreće (shvaćene kao sretan splet okolnosti) najčešće se temelje na vjerovanjima do kojih dolazi na temelju percepcije – gledanjem u sat čije su kazaljke stale, gledanjem u kartonsku zgradu i slično. Ipak, jedan od najčešćih načina na koji svakodnevno stvaramo vjerovanja jest komunikacija, spoznajnim rječnikom rečeno, svjedočanstvo drugih osoba. Tijekom svjedočanstva mnoge stvari mogu poći po zlu. Ako svjedočanstvo dopire od nekog stručnjaka, najčešće ćemo smatrati kako mu treba vjerovati i kako smo opravdani da na temelju njegovih riječi stvorimo vjerovanje. No i stručnjaci griješe – bilo da se radi o liječnicima, pravnicima, građevinarima ili nekoj drugoj vrsti eksperta. Ponekad nisu dovoljno upućeni u pojedinosti situacije, ponekad se više stručnjaka može razilaziti u mišljenju oko ispravnog rješenja određenog problema. Kakve norme su na snazi

među samim stručnjacima[61]? Moraju li one biti snažnije ili slabije u odnosu na one između stručnjaka i osoba koje to nisu? Nadalje, što je s prijateljima – vrijede li za njih slabije spoznajne norme[62]? Jesmo li opravdani u prihvaćanju njihovih riječi s većom sigurnošću od one s kojom prihvaćamo riječi stranca?

Sve su to dodatna pitanja, a ono koje se nalazi u njihovom temelju jest kako uopće možemo biti sigurni da vjerovanje koje smo stvorili na temelju bilo čijih riječi može imati status znanja. Prema standardnoj slici komunikacijskog procesa, govornik kodira poruku, ona putuje komunikacijskim kanalom te je slušatelj dekodira. Prema ovakvom shvaćanju, verbalna komunikacija nalikuje epistolarnoj komunikaciji. Pošiljatelj pisma piše poruku služeći se poznatim pismom, kuvertira ju, ubacuje u poštanski sandučić, ona putuje do primaoca, koji otvara kuvertu i čita pismo napisano na jeziku koji poznaje. S vremenom su se pojavile teorije koje osporavaju ovu jednostavnu sliku. Kao što smo vidjeli, H. P. Grice i njegovi sljedbenici predlažu inferencijalni model prema kojemu govornik slušatelju pruža dokaze za svoju komunikacijsku namjeru i slušatelj zaključuje o sadržaju i komunikacijskoj namjeri iz pruženih dokaza. Prema ovom modelu, iskaz je samo djelomično kodiran. Ovakva slika složenija je od jednostavnog modela kodiranja jer u obzir uzima mnoštvo faktora koji mogu utjecati na zaključivanje slušatelja, poput njegovih preferencija ili stavova. Komunikacijom ljudi žele prenositi vjerovanja ili neka mentalna stanja ili pak postići određeni učinak kod slušatelja, no to ne moraju činiti izravno. Prema takvom modelu, pismo, jednom kada ga se izvadi iz kuverte, može pružiti mnogo više informacije od doslovne poruke koja se iz njega može iščitati. Ipak, važno je napomenuti kako ovdje nemam na umu poruku koju nam može otkriti boja tinte kojom je pismo pisano ili miris kojim je natopljen papir, već poruku koja se prvenstveno temelji na zapisanim riječima, no ujedno seže onkraj njih.

5.5. Komunikacijska sreća

U nastavku želim predstaviti ideju komunikacijske sreće, vrste veritičke epistemičke sreće pri kojoj je istinito vjerovanje koje slušatelj stvara na temelju govornikovih riječi plod sretnog spleta okolnosti, no nije utemeljeno na pouzdanom procesu koji dovodi do znanja te bi u većini mogućih svjetova vjerovanje stvoreno na taj način bilo neistinito. Takvo je vjerovanje

[61] Za ulogu stručnjaka u epistemologiji svjedočanstva vidi, na primjer, Goldman (2001), Almassi (2009) te Stehr i Grundmann (2011).
[62] Za epistemološki status svjedočanstava među prijateljima vidi, na primjer, O'Brien (2009), Keller (2004) ili Stroud (2006).

eksternalistički neopravdano, a bilo bi neopravdano i prema internalističkim kriterijima kada bi spoznavatelj dobio uvid u način na koji je stvorio svoje vjerovanje.

Ovdje se neću posvetiti pojavama poput pogrešne uporabe riječi ili dvosmislenosti, već ću se usredotočiti na razgovornu implikaturu, paradigmatski primjer neizravne komunikacije. S obzirom na to da razgovorne implikature nisu sastavni dio svake komunikacije ponekad se, ovisno o jasnoći konteksta, možemo naći u situaciji u kojoj nam neće biti sasvim jasno implicira li naš sugovornik svojim riječima nešto ili njegov iskaz moramo interpretirati doslovno. U nastavku ću pružiti različite interpretacije istog iskaza koje su moguće u odnosu na istinitost izravnog i neizravnog sadržaja i na ontološki status implikature.

Zamislimo sljedeću situaciju. Andrej i Branka ranije su dogovorili odlazak u kino. Večer susreta je stigla te Andrej dolazi pred Brankina vrata i pritišće zvono. Branka otvara vrata te se odvija sljedeći razgovor:

Andrej: Evo me! Idemo u kino?

Branka: Umorna sam.

Mogućnosti za govornika, Branku, su sljedeće:

1. Branka iskreno govori da je umorna i implicira da ne bi u kino.
2. Branka iskreno govori da je umorna i ne implicira da ne bi u kino.
3. Branka iskreno govori da je umorna i lažno implicira da ne bi u kino.
4. Branka laže da je umorna i implicira da ne bi u kino.
5. Branka laže da je umorna i ne implicira da ne bi u kino.
6. Branka laže da je umorna i lažno implicira da ne bi u kino.

Mogućnosti za slušatelja, Andreja, su ove:

a) Andrej može prihvatiti da je Branka umorna i prihvatiti implikaturu.

b) Andrej može prihvatiti da je Branka umorna i ne prihvatiti implikaturu.

c) Andrej može prihvatiti da je Branka umorna i smatrati implikaturu lažnom.

d) Andrej može smatrati da Branka laže oko toga da je umorna i prihvatiti implikaturu.

e) Andrej može smatrati da Branka laže oko toga da je umorna i ne prihvatiti implikaturu.

f) Andrej može smatrati da Branka laže oko toga da je umorna i da je implikatura lažna.

Postoji li ispravan način na koji komunikacija može teći? Na koji način govornik mora predstaviti svoju namjeru te na koji način slušatelj mora interpretirati njegove riječi?

Promotrimo moguća Andrejeva vjerovanja i opravdanje za to vjerovanje do kojeg dolazi argumentacijskom interpretacijom Brankinih riječi:

1. Andrej smatra da je Branka iskrena po pitanju svog umora i da iskreno implicira da ne bi u kino.

Andrej može razmišljati na sljedeći način: bilo bi neobično da na moje pitanje odgovara nečim nevezanim uz njega jer nema razloga da odbija komunikaciju sa mnom. Pod pretpostavkom da poštuje načelo suradnje, ono što je rekla ne može biti nevezano uz pitanje, a na meni je da otkrijem vezu između izrečenog i onoga što mi zaista želi poručiti. Umor može biti jedan od razloga zbog kojih bi mogla odbiti poziv u kino, stoga je ona vjerojatno htjela da ja dođem do zaključka kako ona, unatoč ranije dogovorenome, ne želi u kino. Jedan od razloga zbog kojeg je odabrala poruku prenijeti neizravno može biti želja da njezino odbijanje odlaska u kino bude manje grubo (poštivanje maksime načina).

Na ovaj je način Andrej uspješno rekonstruirao mogući komunikacijski proces te stoga možemo reći da je njegovo vjerovanje u to da je Branka umorna i da stoga ne želi u kino opravdano.

2. Andrej smatra da je Branka iskrena po pitanju svog umora i da ne implicira da ne bi u kino.

Andrej može razmišljati na sljedeći način: s obzirom na to da je naš odlazak u kino bio unaprijed dogovoren i da mi Branka nije javila da se predomislila, njezin odgovor nije relevantan za naš odlazak u kino, već mi Branka jednostavno želi ukazati na to da je imala težak dan i da želi o tome razgovarati na putu prema kinu. Prema ovoj interpretaciji, Branka može pretpostavljati da Andrej vjeruje da će se ona držati dogovora i da to nema potrebe potvrđivati te da je odgovor, koji daje i koji je, ako se u obzir ne uzima implikatura, irelevantan u odnosu na pitanje, uvod u novu temu.

3. Andrej smatra da je Branka iskrena po pitanju svog umora i da lažno implicira da ne bi u kino.

Andrej može razmišljati na sljedeći način: Branka je vjerojatno stvarno umorna, no ne vjerujem da ne bi išla u kino. Što je može bolje opustiti od filma u dobrom društvu? Vjerojatno želi saznati koliko mi je stalo do izlaska i želi da je malo nagovaram da odemo pogledati film.

Ova interpretacija može biti opravdana ako se u nju uključe spoznaje o Brankinom karakteru i njezinim sklonostima.

4. Andrej smatra da je Branka neiskrena po pitanju svog umora i da implicira da ne bi u kino.

Andrej može razmišljati na sljedeći način: da je Branka zaista umorna bila bi mi ranije javila da ne može u kino. S obzirom na to da to nije učinila, vjerojatno je zaboravila na naš dogovor te sada laže da je umorna kako se ja ne bih naljutio.

U opravdanju ove interpretacije treba uključiti ideju o primarnosti implicirane poruke nad onom doslovno izrečenom. Informacija koju nosi implikatura komunikacijski je relevantnija. Možemo čak reći da je istinitost rečenice na semantičkoj razini sekundarna.

5. Andrej smatra da je Branka neiskrena po pitanju svog umora i da ne implicira da ne bi u kino.

Andrej može razmišljati na sljedeći način: Branka nije umorna, već samo ne želi slušati o tome kako sam proveo dan jer su joj moje priče dosadne. Nema nikog drugog s kim bi mogla u kino, a znam da jako voli gledati filmove te stoga pristaje da u kino ode u lošem društvu.

I ovdje su moguća opravdanja koja se temelje na Andrejevom poznavanju Brankinog karaktera ili na njegovim prijašnjim iskustvima s njom.

6. Andrej smatra da je Branka neiskrena po pitanju svog umora i da lažno implicira da ne bi u kino.

Andrej može razmišljati na sljedeći način: odlazak u kino je bio ranije dogovoren i bezobrazno je od nje što mi ranije nije javila da odgađamo izlazak. Vjerojatno nije ni umorna i išla bi u kino, no manipulativna je osoba i želi da je molim i nagovaram na izlazak.

I ova situacija zahtjeva poznavanje sugovornika ili se pak svodi na slušateljevo projiciranje.

Naravno, kao što slušatelj ima na raspolaganju različite interpretacije govornikovih riječi, tako i sam govornik ima na raspolaganju razne ciljeve koje može htjeti postići svojim iskazom. Sagledajmo sada tu stranu dijaloga.

1. Branka je iskrena po pitanju svog umora i iskreno implicira da ne bi u kino.

Branka ne želi u kino, no odlučuje to Andreju poručiti neizravno, vjerujući kako mu ujedno pruža i valjan razlog zbog kojeg bi trebao prihvatiti da želi ostati kod kuće. Odabirom ove komunikacijske strategije Branka poštuje načelo suradnje jer odgovara, iako neizravno, na postavljeno pitanje odgovorom koji mu tematski odgovara.

2. Branka je iskrena po pitanju svog umora i ne implicira da ne bi u kino.

Branka je umorna i želi to podijeliti s Andrejem, no time ne želi poslati poruku da ne bi u kino, dapače, rado bi se od napornog dana opustila u takvom izlasku.

3. Branka je iskrena po pitanju svog umora i lažno implicira da ne bi u kino.

Branka je stvarno umorna i želi da Andrej njezin iskaz shvati kao odbijanje odlaska u kino, međutim, ona bi ipak išla u kino jer to smatra dobrim odmorom od napornog dana, no testira koliko je Andrej predan njihovom izlasku.

4. Branka je neiskrena po pitanju svog umora i implicira da ne bi u kino.

Branka nije zaista umorna, no ne želi u kino. Kako bi izbjegla objašnjavanje razloga zbog kojih ne želi u kino odlučuje lagati o tome da je umorna kako bi Andrej istovremeno dobio informaciju da ne želi u kino te razlog, iako neistinit, zbog kojeg je tako.

5. Branka je neiskrena po pitanju svog umora i ne implicira da ne bi u kino.

U ovom slučaju Branka nije ni umorna niti želi implicirati da ne bi u kino, međutim, ima drugu namjeru, odvratiti Andreja od dugih razgovora na putu do kina.

6. Branka je neiskrena po pitanju svog umora i lažno implicira da ne bi u kino.

Branka nije umorna i želi u kino, no istovremeno želi da Andrej pomisli kako ona to ne želi. Ovime želi provjeriti Andrejevu predanost njihovom izlasku ili otkriti ima li on kakve druge prijedloge o tome kako bi mogli provesti večer.

Branka može imati na umu bilo koju od ovih opcija, a Andrej isto tako njezine riječi može interpretirati na šest različitih načina, što nas dovodi do trideset šest mogućih kombinacija. Među tim mogućnostima nalazi se šest u kojima se govornikova namjera i slušateljeva interpretacija poklapaju. Ovdje prikazani slučajevi sežu od onih koje bismo odredili kao uobičajene do onih koji djeluju neobično, no ipak moguće.

Pitanje koje želim istražiti jest postoji li hijerarhija koja bi ukazivala na to koji je proces stvaranja i interpretiranja poruke valjaniji/racionalniji od drugih. Ako se Andrej i Branka tek odnedavno poznaju i ako još nemaju točno razrađeno mišljenje jedno o drugome te svoja vjerovanja ne mogu temeljiti na prijašnjim iskustvima i na međusobnoj procjeni karaktera, jedini način na koji mogu uskladiti svoju komunikaciju jest poštivanje određenih razgovornih pravilnosti i argumentacijsko razmišljanje.

Pri interpretaciji i prihvaćanju Brankinih riječi Andrej može voditi računa o tome je li ona kompetentna za pružanje takvog iskaza te je li benevolentna, tj. govori li istinu.

Pretpostavka kojim se Andrej može voditi pri interpretaciji jest da je Branka kompetentna za iskaz koji daje jer ima uvid u svoja unutarnja stanja i zna želi li u kino i je li umorna. S obzirom na temu iskaza, Andrej nema razloga sumnjati u njezinu kompetentnost, naravno ako ne postoje situacijski dokazi koji bi upućivali na suprotno.

Prihvaćanje tvrdnje i implikature ovisi o tome vjeruje li Andrej da je Branka benevolentna ili da ona to nije. Kao što smo vidjeli, prihvaćati tuđe iskaze kao istinite u slučaju da ne postoje neposredni dokazi koji bi ukazivali na epistemičku opasnost, temelj je svakodnevne komunikacije. Dakle, s obzirom na jednostavnost situacije, Andrej je opravdan u tome da Branku smatra kompetentnim i benevolentnim epistemičkim svjedokom.

Sada dolazimo do pitanja koji je u tom kontekstu status razgovorne implikature? Koja je njezina epistemička težina i na koje načine je možemo detektirati te jesmo li sposobni govornici određenoga jezika ako to nismo u stanju učiniti? Kao što je već rečeno, razgovorna implikatura nastaje, između ostalog, kroz kršenje određene razgovorne maksime te se sastoji u iskazivanju informacije koja prelazi granicu onoga što je rečeno, ostajući ipak, više ili manje, vezana uz rečeničnu razinu ili razinu onog što je rečeno.

Promotrimo sljedeće primjere:

Ana: Ponestalo mi je goriva.
Bojan: Iza ugla je benzinska crpka.

Ana: Kakav je sladoled?
Bojan: Sladoled k'o sladoled.

Prava poruka koju Bojan u ovim primjerima želi poslati sadržana je u razgovornoj implikaturi. Znala Ana ili ne što je implikatura, ona će intuitivno razumjeti Bojanovu poruku. Kao što je već bilo rečeno, poruku neće razumjeti samo povlaštene osobe koje se bave pragmatikom ili pak osobe određene starosti ili nacionalne pripadnosti – poruku će razumjeti svaki kompetentni korisnik jezika koji aktivno sudjeluje u razgovornoj razmjeni.

Jednako kao što pretpostavljamo, na temelju konvencije, prijašnjih iskustava ili pak osnovne potrebe za mogućnošću komunikacije da osoba govori istinu, tako na temelju razgovornih pravilnosti i racionalnosti razgovorne implikature pretpostavljamo da, ako se iz nečijih riječi može izvesti poruka kroz iščitavanje razgovorne implikature, tada to racionalno i treba učiniti. Konvencionalizacija implikatura može biti posljedica više faktora – jezične ekonomije (reći manje, oslanjajući se na razgovornu implikaturu kao sredstvo s kojim se prenosi cjelovita informacija) ili jezične etikete (reći nešto na blaži način kako bi se izbjegle neugodnosti, ostavljajući pravu poruku impliciranom), no ono što je bitno jest da je do nje došlo. Smatram da možemo reći da je takva konvencionalizacija vidljiva u općoj shemi izvođenja implikatura, koja je raširena u jezičnoj zajednici te se, uz to, temelji na racionalnosti govornika i slušatelja te ju je zbog toga nužno uključiti u interpretaciju tuđih riječi. Osoba koja to učini, dakle u obzir pri iščitavanju tuđih riječi uzme pragmatičku razinu, svoj postupak, kao i vjerovanje proizišlo iz njega, može opravdati pomoću abduktivnog izvoda implikature.

Dakle, prvi korak k epistemičkom statusu razgovorne implikature jest prihvaćanje njezina postojanja ako govornikov iskaz i kontekst ukazuju na to. Razgovorne implikature raširena su komunikacijska pojava koja, u odnosu na semantičku razinu iz koje izvire, ima informacijski primat. Da govornik takvu komunikacijsku i informacijsku prednost nema na umu, ne bi izabrao razgovornu implikaturu kao sredstvo za zadovoljenje svog razgovornog cilja, ili bi ga se pak moglo smatrati nekooperativnim jer njegov odgovor možemo odrediti kao irelevantan. Kontekst slušatelju pruža dodatne smjernice za stvaranje vjerovanja na temelju implikature. Takva komunikacija ne pretpostavlja samo primat pragmatičke poruke nad

semantičkom, već i istinitost impliciranog sadržaja, to jest očekivanje istinitosti u komunikaciji prenosi se na komunikacijski primarni sadržaj, u ovom slučaju onaj pragmatički.

Kod izvođenja razgovorne implikature oslanjamo se upravo na opravdanje značenja kojeg smo izveli iz iskaza do kojeg dolazimo izvođenjem argumenta. Ako smatramo da se netko koristio implikaturom, to možemo dokazati argumentacijskim slijedom koji će uključivati sve (ili barem većinu) elemenata prisutnih u konkretnom komunikacijskom čin. Do takvog izvoda ne mora doći, no racionalni govornici moraju biti sposobni provesti ga. Ako to nisu u stanju učiniti, ne možemo reći da posjeduju znanje, to jest da njihovo vjerovanje, čak i kada je istinito, opravdano.

Prema tome, izvođenje implikature jest ujedno i opravdanje za vjerovanje koje se iz te implikature iščitava. Takvo je vjerovanje opravdano internalistički jer su osobi koja stvara vjerovanje razlozi za to vjerovanje dostupni. Naravno, u većini slučajeva opravdanje za ovakvu vrstu vjerovanja neće biti konstruirano na svjesnoj razini, već će do njega doći automatizmom, no u slučajevima koji zahtijevaju veći angažman slušatelja, to jest u slučajevima eksplicitne razgovorne implikature, opravdanje vjerovanja bit će dostupno i na svjesnoj razini. Jednako tako, to je vjerovanje eksternalistički opravdano jer se temelji na pouzdanom procesu koji je i ranije vodio komunikacijsku razmjenu u jezičnoj zajednici, tj. na argumentacijskoj interpretaciji govornikove razgovorne implikature, koja u obzir uzima izrečenu rečenicu, razgovorne zakonitosti, benevolentnost sugovornika i druge moguće kontekstualne faktore i kontekst, ali i.

Kao što sam ranije rekla, u stvaranju vjerovanja na temelju pragmatičkih sredstava povezanost između eksternalističkog i internalističkog opravdanja je neminovna. Ta su dva spoznajna polazišta čvrsto povezana: opravdanje je internalistički dostupno, no to opravdanje se sastoji upravo u dostupnosti pouzdanog procesa kroz koji se dolazi do vjerovanja. Slušatelj će argumentacijski interpretirati govornikov iskaz na temelju poznavanja jezičnih konvencija i zakonitosti te na temelju drugih relevantnih čimbenika, a upravo takva interpretacija predstavlja pouzdani način stvaranja vjerovanja i dolaženja do znanja pri interpretaciji tuđih riječi. Opravdanje se u ovakvim slučajevima ostvaruje kroz unutarnju dostupnost izvanjskog pouzdanog procesa.

Prisjetimo se primjera:

Andrej: Evo me! Idemo li u kino?

Branka: Umorna sam.

Ako je Branka kooperativna govornica koja poštuje principe i konvencije koji vode razgovor odgovorom „Umorna sam“ podrazumijevat će odgovor „Preumorna sam da bih išla u kino“. Da je Branka htjela opovrgnuti implikaturu to je mogla učiniti riječima „Umorna sam, ali bih ipak išla u kino“ ili kontekstualno, npr. oblačeći kaput i uzimajući torbicu dok izgovara te riječi. Jednako tako, kompetentni slušatelj, koji s govornikom dijeli jezik, u ovoj bi situaciji iz riječi „umorna sam“ trebao iščitati implikaturu.

Slučaj u kojemu Branka razgovorno implicira da je preumorna da bi išla u kino, a Andrej iz njezinih riječi iščitava implikaturu i na temelju nje stvara vjerovanje da je Branka preumorna za odlazak u kino slučaj je istinitog opravdanog vjerovanja koji se temelji na istinitosti izrečenog i kontekstualnim faktorima koji vode racionalnu rekonstrukciju implikature. On je internalistički i eksternalistički opravdan. Internalistički kroz dostupnost materijala na temelju kojeg se stvara vjerovanje i racionalnosti koja ga vode, a eksternalistički na temelju vanjske komunikacijske strategije koja u većini slučajeva vodi k stvaranju vjerovanja koja možemo odrediti kao znanje.

Ako Branka implicira da ne bi u kino, a Andrej iz njezinih riječi zaključi da je umorna, no da bi ipak u kino, on ne posjeduje opravdano vjerovanje te će njegovo vjerovanje biti neistinito. Jednako je tako sa svim slučajevima u kojima se Brankina namjera i Andrejevo vjerovanje ne poklapaju. Ipak, možemo zamisliti slučajeve u kojima se Brankino i Andrejevo vjerovanje poklapaju, a da pritom nije riječ o situaciji u kojoj je Branka iskrena i u kojoj iskreno implicira te Andrej stvara vjerovanje da je iskrena i da iskreno implicira. Valja sada promotriti koji je epistemički status takvih vjerovanja.

U situaciji u kojoj Branka odgovara „Umorna sam“, ne implicirajući da je preumorna da ide u kino i u kojoj Andrej iz njezinih riječi stvori vjerovanje da je ona umorna, no da bi ipak u kino, može postojati razmišljanje nalik sljedećem: „s obzirom da je naš odlazak u kino bio unaprijed dogovoren i da mi Branka nije javila da se predomislila njezin odgovor nije relevantan za naš odlazak u kino, već mi možda jednostavno želi ukazati na to da je imala težak dan i da želi o tome razgovarati na putu za kino. Iako je odgovor irelevantan te nema veze s postavljenim pitanjem, Branka može pretpostavljati da vjerujem kako će se ona držati dogovora i da to nema potrebe potvrđivati.“ Takvo razmišljanje bit će opravdanje Andrejevog vjerovanja, koje je u ovom slučaju i istinito. Možemo se, stoga upitati je li ovo slučaj epistemičke sreće.

Razmotrimo ranije navedene uvjete za epistemičku sreću koje predlaže Pritchard:

(1) Ako je događaj plod sreće, tada se radi o događaju do kojega je došlo u zbiljskome svijetu, no do kojeg ne bi došlo u većini najbližih mogućih svjetova.

(2) Ako je događaj plod sreće, tada se radi o događaju koji je bitan djelatniku u pitanju (ili bi bio bitan kad bi djelatnik bio upoznat sa svim relevantnim činjenicama). (2004: 197, 199)

Najbliži svjetovi koji nam se nameću kao najizgledniji su upravo oni u kojima obje strane u obzir uzimaju razgovornu implikaturu zbog toga što se radi o raširenom i racionalnom komunikacijskom alatu. Prema tome, gore spomenuti slučaj bio bi primjer (veritičke) epistemičke sreće utoliko što Andrejevo vjerovanje nije rezultat pouzdanog procesa. Ipak, ne možemo reći da Andrej ne posjeduje istinito vjerovanje. Andrej ima istinito vjerovanje, i to internalistički opravdano, no radi se o situaciji spoznajne sreće jer pri stvaranju vjerovanja u obzir nije uzeta neizravna poruka koja se može, i mora, iščitati iz iskaza.

Slučaj u kojemu Branka svojim iskazom ne implicira da ne bi u kino, no Andrej shvaća njezin iskaz izvlačeći iz njega poruku da je preumorna da ide u kino jest slučaj epistemičke loše sreće (nesreće) jer je Andrejevo vjerovanje opravdano, temelji se na ispravnom procesu te bi u najbližim mogućim svjetovima bilo istinito. Andrej je svoje vjerovanje stvorio na epistemički odgovoran način, no Branka je formulirana svoj iskaz na način iz kojeg se implikatura može (i mora) iščitati nemajući na umu takvu pragmatičku strategiju te ne poništivši je kontekstualno ili na koji drugi način. Prekršila je normu o razgovornoj implikaturi te je njezin iskaz nesuradnički. Ako se iz govornikova iskaza implikatura može iščitati, no njegova namjera nije bila takva da se iz njegova iskaza iščita implikatura, on nije poštivao načelo suradnje, ako je pak lažno implicirao, tada se njegov se iskaz može tretirati kao laž iako je semantički gledano istinit.

Ako Branka nema na umu implikaturu da je preumorna da bi išla u kino, a implikaturu nije ni na koji način opovrgnula tada se njezin iskaz može tretirati kao lažan jer je poruka koju će iz njezinog iskaza racionalni slušatelj iščitati upravo ta da je preumorna da bi u kino. Ako se iz određenog iskaza može iščitati implikatura, ona postaje nositeljica istinitosti/neistinitosti iskaza te da je istinitost (ili lažnost) doslovne rečenice tada ne samo sekundarna, već nebitna. O tome će biti više riječi u idućim poglavljima.

Komunikacija implikaturama krije mnoge opasnosti za osobu koja na temelju nje stvara vjerovanje. Ako izuzmemo slučajeve nerazumijevanja i zabune, pred nama su druge mogućnosti vjerovanja koje nije znanje: neopravdano neistinito vjerovanje te slučajevi

epistemičke sreće i loše sreće. Kako bismo izbjegli te mogućnosti trebali bismo govornika smatrati iskrenim (ako dokazi ne upućuju na suprotno), kompetentnim (ako se radi o nestručnim, svakodnevnim pitanjima) te u obzir uzeti razgovornu implikaturu kao konvencionalnu i racionalnu govornu, ali i epistemičku pojavu. S druge strane, i sam govornik mora imati na umu moguće implikature koje slušatelj može iščitati iz njegova iskaza, kao i njihovu istinitost. Iako nas ovaj pristup ne lišava refleksivne epistemičke sreće i nije odgovor skeptiku, on nam može pružiti valjano opravdanje na spoznajnoj razini koja po strani ostavlja skeptičku mogućnost.

Primjer s odlaskom u kino dao nam je uvid u načine na koje se ista komunikacijska razmjena može interpretirati te u to koji je odnos između razgovornih implikatura, istine te epistemičke (u ovom slučaju komunikacijske) sreće i nesreće. Taj se odnos može prikazati i tablično:

		GOVORNIK					
		istina/implikatura	**istina/~implikatura**	**istina/↓implikatura**	**neistina/implikatura**	**neistina/~implikatura**	**neistina/↓implikatura**
SLUŠATELJ	**istina/implikatura**	znanje (IV)	epistemička nesreća (NV)	epistemička nesreća (NV)	epistemička nesreća (NV)	epistemička nesreća (NV)	epistemička nesreća (NV)
	istina/~implikatura	neopravdano vjerovanje (NV)	epistemička sreća (IV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)
	istina/↓implikatura	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	epistemička sreća (IV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)
	neistina/implikatura	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	epistemička sreća (IV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)
	neistina/~implikatura	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	epistemička sreća (IV)	neopravdano vjerovanje (NV)
	neistina/↓implikatura	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	neopravdano vjerovanje (NV)	epistemička sreća (IV)

Tablica 1: epistemički komunikacijski ishod vezan uz istinitost izravno i neizravno prenesenog sadržaja.
Epistemičkim komunikacijskim ishodom vezanim uz istinitost izravno i neizravno prenesenog sadržaja vladaju određene pravilnosti koje ovise o informacijskom prvenstvu danog sadržaja i racionalnosti koja vodi njegovo uobličavanje i njegovu interpretaciju.

Iz tablice je vidljivo kako u danoj situaciji samo jedan mogući spoj govornikovih i slušateljevih mentalnih stanja i vjerovanje koje je iz njih proizašlo možemo smatrati znanjem. Radi se o znanju jer je riječ o istinitom vjerovanju (IV) koje se temelji na općeprihvaćenoj razgovornoj strategiji koja je racionalna i konvencionalna i koja u većini slučajeva dovodi do istinitih vjerovanja, ali i na potencijalnoj dostupnosti argumentacijskog procesa koji je slušatelja doveo do neizravne poruke na temelju govornikovog iskaza te drugih čimbenika. Dakle, riječ je o istinitom vjerovanju koje je znanje i po eksternalističkm i po internalističkim kriterijima.

Slučajevi u kojima se govornikova i slušateljeva mentalna stanja poklapaju, no pritom se ne uzima u obzir razgovorna implikatura, ili pak benevolentnost govornika, slučajevi su komunikacijske epistemičke sreće jer u većini bliskih mogućih svjetova vjerovanje nastalo na taj način ne bi bilo istinito. U aktualnome svijetu to je vjerovanje istinito, no ono je takvo zbog sretnog spleta okolnosti, ne zbog epistemičkih karakteristika spoznavatelja i njegovih jezičnih kompetencija.

Prvi red u tablici, osim jedinog slučaja znanja, sadrži i slučajeve komunikacijske epistemičke nesreće, to jest one slučajeve u kojima je spoznavatelj na ispravan način stvorio svoje vjerovanje, dakle smatrao je govornika istinitim te je uzeo u obzir implikaturu koju je isto tako smatrao istinitom, no zbog nesretnog spleta okolnosti, u vidu govornikovog odstupanja od suradničke komunikacije, to je vjerovanje neistinito (NV).

Daljnji slučajevi neistinitog vjerovanja su oni gdje govornik i slušatelj nisu poštivali razgovorna i epistemička načela te u kojima nije postojala sretna okolnost koja će ih ipak učiniti istinitima.

5.6. Zaključak

Poglavlje sam započela pitanjem o tome kako u kontekst epistemičkog svjedočanstva uklopiti pragmatičku komunikaciju. Predložila sam kako u definiciju svjedočanstva treba uključiti neizravna komunikacijska sredstva čije se uporaba i interpretacija oslanjaju na instrumentalnu i argumentacijsku racionalnost. Taj oblik svjedočanstva, pri kojemu slušatelj vjerovanje stvara na temelju govornikovih riječi, ali uz doprinos vlastitih racionalnih sposobnosti nazvala sam pragmatičko ili neizravno svjedočanstvo.

Dakle, kao i pri komuniciranju općenito, svjedočiti možemo na dvije razine: izravnoj i neizravnoj. Na obje razine može se postaviti pitanje je li govornik kompetentan i benevolentan te je li slušatelj opravdan u pretpostavci da on to jest. Priklonit ću se autorima koji smatraju da pouzdanost govornikovih riječi moramo pretpostaviti kako bi komunikacija uopće bila moguća. Smatram da se isti zahtjev može prenijeti i na slučajeve neizravnog svjedočanstva, pri kojemu slušatelj mora smatrati da je implikatura istinita kako bi komunikacija bila moguća. Naravno, sve to ako ne postoje dokazi protiv takvog stava. Početno prihvaćanje tuđeg iskaza kao istinitog ne znači da to vjerovanje mora biti nepromijenjeno. Svako vjerovanje može se prihvatiti kao istinito te kasnije kalibrirati u skladu s novim dokazima.

U epistemologiji je važna i debata između internalizma i eksternalizma u teoriji opravdanja. Nakon kratkog predstavljanja tih teorija i njihovog povezivanja s pragmatičkim

sredstvima komunikacije zaključila sam sljedeće: slušateljeva vjerovanja temeljena na njegovoj interpretaciji razgovornih implikatura internalistički i eksternalistički su opravdana, naime, ako su implikature, kao i druga pragmatička sredstva racionalna i konvencionalna, tada ih treba uzeti u obzir pri komunikacijskoj razmjeni. Takva interpretacija tuđih riječi, koja se temelji na intencionalnom stavu, to jest na pripisivanju racionalnosti govorniku i koja se ugrubo odvija prema Griceovoj shemi za izvođenje implikatura, jest pouzdano sredstvo stvaranja vjerovanja, što zadovoljava eksternalističke zahtjeve. Njezina pouzdanost empiriski je provjerljiva, naime neizravna pragmatička sredstva svakoga dana uspješno koristimo u komunikaciji – ne uzeti ih u obzir pri interpretaciji tuđih riječi dovelo bi do stvaranja neistinitih vjerovanja ili do nemogućnosti stvaranja vjerovanja na temelju neizravne komunikacije. Nadalje, kao što smo vidjeli pri uvođenju ideje argumentacijske racionalnosti, sposoban korisnik jezika mora biti u stanju, koristeći neki oblik abduktivnog izvoda, opravdati svoje vjerovanje koje se temelji na govornikovoj implikaturi. Dakle, mora biti svjestan puta koji dovodi do istinitih vjerovanja, što zadovoljava internalističke zahtjeve.

U zadnjem dijelu poglavlja povezala sam pragmatička sredstva s teorijom o epistemičkoj sreći. Razgovorna implikatura pragmatični je fenomen sa spoznajnim implikacijama koji nam omogućava da željeno prenošenje informacije sugovorniku izvršimo indirektno što ima niz epistemoloških posljedica. Razlozi za takvo prenošenje mogu biti raznoliki – jezična ekonomija, nesigurnost u istinitost sadržaja koji želimo prenijeti, sramežljivost ili pristojnost neki su od njih. Koordinacija između govornika i slušatelja bila bi teško ostvariva kada razgovornom implikaturom ne bi vladale određene jezične zakonitosti. Kroz postepeno usustavljivanje tih zakonitosti izvođenje razgovornih implikatura postalo je konvencija, a za racionalne sugovornike iščitavanje takve implikature postalo je norma, a ujedno i legitimno opravdanje njihovih vjerovanja, naravno, u onim slučajevima u kojima ne postoji naznaka da takva pojava nije prisutna.

Ipak, slučajevi u kojima se govornik i slušatelj ne pridržavaju takve konvencije nisu rijetki te oni ostavljaju prostora za pojavu epistemičke sreće ili pak epistemičke nesreće. Epistemičku sreću i nesreću, kada su vezane uz stvaranje vjerovanja na temelju svjedočanstva nazvala sam komunikacijska (epistemičkom) sreća i nesreća. Radi li se o opravdanom vjerovanju ili ne, te radi li se o slučaju epistemičke sreće ovisit će o tome slijede li govornik i sugovornik određene jezične norme. Ako oni ne slijede takve norme, komunikacija među njima bit će otežana, a u određenim slučajevima i onemogućena. Te iste norme vodit će do toga da nedostatak implikature u slučajevima u kojima se ona inače očekuje možemo tretirati kao laž.

Takvo shvaćanje komunikacijske implikature neće nas lišiti opasnosti refleksivne epistemičke sreće i nije odgovor skeptiku, no on nam može pružiti valjano opravdanje na spoznajnoj razini koja po strani ostavlja skeptičku mogućnost, to jest na razini na kojoj Pritchard uvodi pragmatični stav prema skeptičkim argumentima. Da ne zauzmemo takav stav i pri komunikaciji, ne nužno pitajući se postoje li uopće naši sugovornici, već i samo pitajući se kako im možemo vjerovati i kako možemo biti sigurni da su nešto implicirali, formiranje naših vjerovanja na temelju tuđih riječi bilo bi onemogućeno. Idući korak, pri svjedočanstvu, jest tretirati govornike kao iskrene i kompetentne epistemičke djelatnike, naravno, ako nema dokaza koji bi ukazivali na suprotno. Kada se radi o neizravnoj komunikaciji, važan korak koji ukazuje na komunikacijsku, ali i epistemičku suradnju jest uzeti u obzir pragmatičku poruku koju nosi govornikov iskaz. Zaustavljanje na semantičkoj razini iskaza i govornika/svjedoka i slušatelja/spoznavatelja čini nekooperativnima te na taj način ukida mogućnost valjane komunikacije i svjedočanstva koje vodi znanju.

6. MOGUĆNOST NEIZRAVNIH LAŽI

Laganje je jedna od moralnih pojava s kojima se svatko od nas susreo, bilo u ulozi lašca ili u ulozi obmanutog, no malo tko zaista promišlja o složenosti ovog moralnog pitanja. Svakodnevno iskustvo ukazuje na to većina osoba ne vidi ništa kontradiktorno u istovremenom vjerovanju da su laži moralno loše i u djelovanju koje nije u skladu s takvim etičkim stavom.

Ni teorijska situacija nije lišena nesuglasica, naime, filozofska stajališta o laganju veoma su šarolika. Postoje tako filozofi koji svaku laž smatraju lošom te oni koji su skloni većem ili manjem stupnju relativizacije moralne težine laži. U ovom i idućem poglavlju pokušat ću pronaći mjesto za razgovorne implikature, kao i za njima bliske pragmatičke pojave, u formalnoj i moralnoj raspravi o lažima.

Ono što za početak želim naglasiti jest to da se, iako su pojmovi „istina“ i „neistina“ veoma bliski pojmovima „iskrenost“ i „laž“, oni ne preklapaju. Je li nešto objektivno stanje stvari, to jest odgovara li istini, jest ontološka kategorija, znamo li mi da je što istinito jest epistemička kategorija, a djelujemo li protiv te istine kako bismo nekome nanijeli zlo, moralno je pitanje u kojemu dolazimo do opreke iskrenost-laž(nost), koja ne mora odgovarati onoj istina-neistina.

Govorenje nečeg istinitog neće uvijek značiti da je govornik iskren, kao što ni govorenje nečeg neistinitog neće značiti uvijek da je neiskren i da nekoga želi obmanuti. U ovom poglavlju bit će riječi upravo o raznim jezičnim razinama na kojima govornik može lagati. U poglavlju ću ponajprije pokušati obraniti ideju da je kod laganja govornikova namjera da epistemički negativno utječe na govornikova vjerovanja, unatoč stavu sve većeg broja suvremenih autora koji se bave ovom temom, ključna. Potom ću predstaviti mogućnost laganja hotimičnim neistinitim razgovornim implikaturama, koju standardne teorije o laganju odbacuju, te ću pokušati uobličiti definiciju laganja koja uključuje širok spektar jezičnih pojava – od onih potpuno semantičkih do razgovornih implikatura.

6.1. Važnost namjere pri laganju

Smatram da je kod laži jedan od ključnih čimbenika djelatnikova namjera. Namjera da se nekoga zavara, da netko povjeruje u nešto što djelatnik smatra neistinitim ili da na neki drugi način epistemički negativno utječe na slušateljeva vjerovanja, mora biti uključena u definiciju laži.

Standardna definicija laži sastoji se od tri ključna elementa: (i) govornikove izjave, (ii) njegova vjerovanja da je ono što izjavljuje neistinito i (iii) njegove namjere da time obmane svog sugovornika. U novije vrijeme neki autori, koji se bave lažima, pokušali su isključiti namjeru iz definicije laži služeći se primjerima poput ovog (prema Carson 2010: 20[63]): svjedok na suđenju svjedočio je ubojstvu. Činjenica da je zaista vidio ubojstvo neosporna je jer sud posjeduje snimku ubojstva na kojoj se nalazi i svjedok. Sudac zna da je svjedok vidio ubojstvo i svjedok zna za tu sučevu spoznaju. Ipak, zbog straha od odmazde, kada ga sudac upita je li vidio ubojstvo, svjedok odgovara iskazom „Nisam vidio ubojstvo". Autori poput Carsona (2006), Sorensena (2007), Fallisa (2009) i Stokkea (2013) ovakav slučaj smatraju instancom laži te predlažu ideju postojanja laži kojima se ne obmanjuje jer svi uključeni znaju da ono što govornik izjavljuje nije istina te kod njega ne postoji namjera da nekoga obmane.

Smatram kako se napuštanjem važnosti namjere pri laganju[64] umanjuje njezina moralna težina te da je se predstavlja kao puku verbalnu igru bez moralnog značaja. Kako bismo takav pokušaj osporili, navedeni primjer sa svjedočenjem na sudu možemo razviti u dva smjera. U jednoj inačici slučaja, govornik može imati namjeru da, s obzirom na to što zna da su izgledi da zavara/obmane suca slabi, barem unese sumnju u njegovo vjerovanje i time posljedično dovede do promijene njegovog vjerovanja. U takvom slučaju, koliko god govornik bio nesiguran u ishod obmane, možemo govoriti o postojanju namjere da epistemički negativno utječe na slušateljeva vjerovanja. Dakle, namjera da zavara može se manifestirati u slabijem obliku utjecanja na već postojeća vjerovanja, ne nužno u formi stvaranja novih, neistinitih vjerovanja.

S druge strane, ako govornik zaista ne posjeduje namjeru da, u bilo kojoj mjeri, zavara slušatelja, mislim kako ne možemo govoriti o laganju. U tom slučaju govornik nije lagao, već je odbijao komunikacijsku suradnju, koja je temelj za mogućnost postojanja laži, nije poštivao razgovorna načela te je time sabotirao rad suda[65].

Sorensen navodi sljedeći primjer smione laži: „[n]akon početka rata, Asne Seierstad ušuljala se u civilnu bolnicu. Odjel s ranjenim vojnicima iznenadio ju je. To je ukazivalo na to da su iračke vojne bolnice već popunjene.

---

[63] Za Meibauerovu kritiku Carsonovog primjera i ideje da namjera obmanjivanja nije potrebna pri analizi laži vidi Meibauer 2011: 282, 283.

[64] Saul (2012: 10 – 12) razmatra ideju smionih laži te, iako smatra da u primjerima kojima Sorensen brani njihovo postojanje možemo govoriti o prisilnim lažima (uvjetovanim krutim pravnim sustavom) ili o izjavama bez značenja, prihvaća ideju da namjera da se obmane slušatelj nije nužna za definiciju laži te da se može zamijeniti idejom jamstvenog konteksta, to jest konteksta koji jamči istinitost izrečenog.

[65] Možda mu na umu opće nisu bili ni istinitost ni lažnost onoga što govori, čime se približavamo Frankfurtovoj ideji „kenjaže" (u izvorniku „bullshit") (2006).

- Koliko ste vojnika danas primili? Pitam liječnika.
- Ovdje nema vojnika, odgovorio je.
- Ali nose uniforme?
- Ne vidim uniforme, rekao je i izgurao me van. – Sada morate ići, razumijete?“ (Sorensen 2007: 253)

Smatram da je pojam „smione laži“ varljiv. Sorensen navodi kako će „smioni lašci utvrditi čvrsti status svojih tvrdnji. (...) Neće biti kimanja ili namigivanja koje će pokazati da se radi o igri“ (256). No izgleda da je u takvim slučajevima pretpostavljena laž kontekstualno poništena čak i ako se govornik ne ponaša kao da se radi o igri. To nije laž iz unutrašnje perspektive govornika jer on njome ne želi prouzročiti neistinito vjerovanje, njegova stvarna namjera nije lagati, no to nije ni laž iz vanjske perspektive jer slušatelj ne temelju danog iskaza neće stvoriti neistinito vjerovanje jer mu je jasno da su izgovorene (ili implicirane) riječi neistinite.

Dakle, takozvane smione laži možemo objasniti na tri načina:

1) Govornik zna da je vjerojatnost da će kod slušatelja stvoriti neistinito vjerovanje mala ili čak nepostojeća.

2) Govornik ne sudjeluje u suradničkoj komunikaciji.

3) Kontekstualno ili verbalno je poništio laž.

Vjerujem kako u prvom slučaju možemo govoriti o lažima i to upravo zato što u takvoj situaciji govornik želi epistemički negativno utjecati na slušateljeva vjerovanja.

Što se tiče važnosti namjere za neizravne laži, predlažem sljedeće: za razgovorne implikature nije toliko bitna namjera koliko postojanje dostatnih dokaza koje govornik ima da takvu namjeru pretpostavi. U slučajevima u kojima govornik nije imao takvu namjeru nećemo moći reći da je implicirao, no govornik je ipak opravdan u stvaranju vjerovanja temeljenog na takvoj pretpostavljenoj namjeri. U tom slučaju možemo govoriti o epistemičkoj nesreći. Na sličan način, ako nema namjeru da implicitno laže, ne možemo reći da je govornik lagao, no slušatelj može biti opravdan u stvaranju lažnog vjerovanja. U takvim slučajevima neće se raditi o neizravnom laganju, već o komunikacijskoj zabuni koja, unatoč tome što nije laž, sa sobom nosi epistemičke i moralne posljedice.

Dakle, smatram kako govornikova namjera da obmane mora ostati u definiciji laži kako laži ne bi formalno kolabirale u nesuradničku komunikacijsku razmjenu. Laži nemaju oblik

posebnog govornog čina. Izravne laži uvijek će imati oblik tvrdnje, a prihvaćanje tvrdnje počiva na normi iskrenosti bez koje ne bi bilo komunikacije, a posljedično ni laži. Uz to, ako se iz definicije izuzme takva namjera, u nju bi mogle biti uključene šale ili jezični nesporazumi i pogrešne upotrebe riječi. Više o tome bit će rečeno u dijelovima koji slijede.

Za moralno prosuđivanje o lažima, uz namjeru, bitni su i učinci koju određena laž proizvodi. Je li laž nemoralna ako je netko htio zavarati drugu osobu, no činio je to vjerujući da će takvo ponašanje dovesti do pozitivnih posljedica? Smatram kako je za prosuđivanje moralne dimenzije laganja neophodno sagledati njihove posljedice, ali i namjeru govornika, koja ne mora biti vezana samo uz stvaranje neistinitog vjerovanja kod slušatelja, već može biti vezana i uz očekivane pozitivne ishode (u vidu pristojnosti, ublažavanja neugodne istine, primjerenosti iskaza dobi slušatelja i sličnog). I u takvim slučajevima namjera da epistemički negativno utječe na slušatelja mora biti prisutna jer ona omogućava posredno ostvarivanje i ostalih govornikovih ciljeva.

Smatram kako je moralnost pojedinog čina potrebno sagledati kontekstualno, zadržavajući pritom početan negativan stav prema korištenju laži, no o tome će biti više riječi u idućem poglavlju.

6.2. Laganje hotimičnim neistinitim razgovornim implikaturama

Osim govornikove namjere i posljedica pojedine laži, još jedna bitna razina u proučavanju ovog fenomena jest i širina same definicije laži. Pitanje koje želim postaviti je možemo li lagati hotimičnim neistinitim implikaturama, to jest možemo li i njih uključiti u definiciju laganja.

Ako sam gladna i požalim se znancu kojeg sretnem na ulici i on mi odgovori „Iza ugla je restoran“ je li on lagao ako se iza ugla nalazi restoran, no već je dulje vrijeme zatvoren i on to zna? U jednu ruku, imamo osjećaj da je lagao, jer ipak, zbog njegovih riječi stvorila sam neistinito vjerovanje, no s druge strane to možda nije laž jer je ono što je izrekao je, na rečeničnoj razini, istinito.

Između ovih dviju mogućih reakcija na situaciju odabrat ću prvu jer smatram da su neistinite hotimične razgovorne implikature laži te da osjećaj da one to nisu proizlazi iz duge tradicije isključivanja takvih implikatura iz definicije laži kako bi se očuvala beziznimnost zabrane laganja. Pokušat ću stoga pružiti definiciju laži koja uključuje hotimične neistinite razgovorne implikature. Osim toga, pokušat ću predstaviti argumente u korist ideje da između laži i lažnih implikatura ne postoje moralne razlike. Ako je određena hotimična neistinita implikatura moralno dopustiva, ili čak i poželjna, taj status neće joj biti dodijeljen jer je

propozicija koju se može iščitati na semantičkoj razini istinita, već zbog toga što se govornikova namjera može opravdati time što čin ima pozitivne moralne posljedice ili je govornikova namjera bila plemenita. Jednaki kriteriji evaluacije moraju se primijeniti na izravne i na neizravne laži, to jest one ostvarene implikaturom.

Prisjetimo se ranije spomenutog primjera razgovorne implikature:

Ana: Kako je Marku na poslu?
Branka: Sasvim u redu. Dobro se slaže s kolegama i još nije bio u zatvoru.

U tom primjeru Branka zna da će iz njezinog iskaza Ana moći zaključiti da je Marko osoba sklona kriminalnim radnjama. Taj proces zaključivanja može se naknadno rekonstruirati i on svjedoči o racionalnosti takve komunikacije. Ako Ana iz Brankinih riječi odmah zaključi da je Marko takva osoba to će se rezoniranje odviti na razini intuicije. Na taj način na izvođenje implikature možemo gledati kao na način opravdanja svojih vjerovanja o tome što nam druge osobe u određenim razgovornim situacijama žele poručiti.

Možemo se zapitati što je sa situacijom u kojoj Marko nije osoba kakvom ga Brankine riječi opisuju, to jest što ako je on poštena osoba koja nikada ne bi iskoristila nemoralnu mogućnost da zaradi. U tom bi slučaju Brankina rečenica bila istinita, no implikatura koja se iz nje može (i mora) iščitati bila bi neistinita. Možemo li reći da u takvom slučaju Branka laže?

Evo još jednog primjera (prema Stokke 2013: 351, 352). Zamislite da je Ana bila na putovanju u Las Vegasu. Grad joj se jako svidio, no kako pred svojim prijateljima ne bi ispala nesofisticirana, želi sakriti svoje pozitivne dojmove. Zamislite ova dva moguće odgovora na pitanje njezine prijateljice o tome kako joj je bilo u Las Vegasu:

a) Bilo je grozno.
b) Imaju kopiju Eiffelovog tornja.

Izabrati prvu opciju znači otvoreno lagati, dok izabrati drugu opciju, po većini klasičnih autora, znači samo obmanuti sugovornika. Takvo razlikovanje možda i ne bi bilo bitno da ono ne povlači manju moralnu težinu obmane neizravnim verbalnim sredstvima od one izravnim laganje.

U literaturi koja se bavi lažima dominira stav da hotimične neistinite razgovorne implikature nisu laži, već da se u tim slučajevima radi o zavaravanju, navođenju na krivi trag ili

obmanjivanju.[66] U nastavku možemo pogledati neke primjere neistinitih hotimičnih razgovornih implikatura koje autori ne smatraju lažima:

(a) „Na primjer, pretpostavite da teatralnim tonom kažem „Ja sam danski kraljević“ kako bih novog poznanika uvjerio u to da sam glumac (ne u to da sam plemić). Iako sam izrekao nešto što smatram neistinitim s ciljem obmanjivanja, nisam lagao.“ (Fallis 2010: 6)

Prema Fallisu, ovaj primjer ne možemo odrediti kao laž jer bi to značilo imati preširoku definiciju laži.

(b) „Na primjer, pretpostavite kako znam da se auto koji prodajem često pregrijava. Potencijalni ste kupac i pitate me ima li automobil problema s pregrijavanjem. Ako kažem „ne“ po svoj prilici lažem. Ako odgovorim istinitim sudom „Vozio sam se ovim autom po pustinji Mojave veoma sunčanog dana i nije bilo problema“ ne lažem. Iako je sud istinit, on ipak može navoditi na krivi trag – možda sam pustinjom vozio pred četiri godine te su od tada krenuli problemi s pregrijavanjem. Ljudi se često služe ovim verbalnim trikovima jer smatraju da tako izbjegavaju laži. Teško je objasniti ovaj rašireni fenomen ako ne prihvatimo da svakodnevni jezik ne smatra takve sudove lažima.“ (Carson 2006: 55)

Carson ovaj tipični primjerak razgovorne implikature ne smatra instancom laži te svoj stav objašnjava raširenošću vjerovanja, u jezičnoj zajednici, da to nije laž, već zavaravanje.

(c) „Pretpostavite da B pita A ako posjeduje televizor, pretpostavite i da kontekst jasno ukazuje na to da bi B htio gledati televiziju. A kaže: „Ne, ne posjedujem televizor“. To je istina no postoji televizor u njegovoj kući koji on smije koristiti (ili A-ov cimer posjeduje uređaj koji A koristi). Odgovarajući tako, A je implicirao da mu na raspolaganju ne stoji televizijski prijemnik i to je neistinito. A je rekao to kako bi obmanuo B-a po pitanju toga ima li na raspolaganju televizor. Ono što je A rekao nije

[66] Ove ću termine u cijelome radu koristiti naizmjenično pripisujući im isto značenje. Engleski termini, točnije glagoli, kojima se najčešće određuje takav čin su „mislead“ i „deceive“ te pridjev „misleading“ i imenica „deception“.

neistinito te nije vjerovao da je ono što govori neistinito. (...) Implicirajući ono za što je vjerovao (znao) da je neistinito obmanjivao je, no nije lagao.“ (Siegler 1966: 133)

Siegler ne prihvaća da se u ovom slučaju radi o laži zbog činjenice da je ovaj iskaz na semantičkoj razini istinit.

Vraćajući se na ranije prikazani primjer, iz ovih citata jasno je da se odgovor „Dobro se slaže s kolegama i još nije bio u zatvoru“, izrečen za osobu koja je poštena i nesklona krađi ili bilo kojem drugom obliku novčane malverzacije ne bi smatrao laganjem.

Prisjetimo se još jednog primjera. Ante i Branka vode sljedeći razgovor:

Ante: Evo me! Idemo li u kino?
Branka: Umorna sam.

Ranije smo sagledali razne razgovorne mogućnosti vezane uz ovaj dijalog. Sada ću posebnu pažnju posvetiti onim situacijama u kojima iskaz nosi hotimičnu neistinitu razgovornu implikaturu. Kao što smo već vidjeli, ta se opcija može doimati nesvakidašnje. Zašto bi netko implicirao da ne želi ići u kino kad u stvari želi ići na filmsku projekciju? Možemo iskonstruirati, pomalo neobičnu, no ne i nemoguću, situaciju u kojoj je to moguće. Zamislite da je Branka pomalo razmažena i samodopadna osoba koja se voli poigravati ljudima. Takva osoba lako bi mogla implicirati da ne želi u kino sa željom da je Ante (za)moli da pođe s njim na projekciju. Ona voli da je se s posebnom pažnjom nagovara te rado pridonosi stvaranju takve situacije.

Podrobnija karakterizacija Brankina lika nas ne zanima, ono što je važno jest to da je u ovoj situaciji možemo postaviti pitanje o tome je li u tom slučaju lagala ili je „samo“ obmanjivala. Predlažem ideju da je ona zaista lagala. Takav stav može se dodatno izoštriti potragom za razinom na kojoj se ta laž nalazi:

a) Laže li Branka ako želi poručiti da ne bi išla u kino, ali nije umorna? Dakle, laže li u slučaju u kojemu je implikatura istinita, a sud izražen na semantičkoj razini neistinit.

b) Laže li Branka ako iskreno govori da je umorna, ali ipak želi u kino? To jest laže li u slučaju u kojemu je sud izražen na semantičkoj razini istinit, a implikatura neistinita?

Postoji i treća opcija pri kojoj su i sud i implikatura neistiniti. Ona nam može biti instruktivna za razvijanje stava po ovom pitanju. Predlažem sljedeću sliku: ako Branka nije umorna te ni ne implicira da bi u kino, smatram da bi problematična poruka bila ona implicirana, da bi njezina neistinitost nosila komunikacijsku, epistemičku i etičku težinu, a poruka sadržan na semantičkoj razini bila bi drugotna.

Ako je pri postojanju impliciranog sadržaja onaj izrečen na semantičkoj razini sekundaran, tada će prava laž biti ona u kojoj je implikatura neistinita, neovisno o istinitosti ili neistinitosti sadržaja na semantičkoj razini. Važnost istinitosti ili neistinitosti suda izraženog na semantičkoj razini bit će kontekstualna. Ako je on samo sredstvo za dolazak do impliciranog sadržaja, onda će on biti sekundaran na komunikacijskoj, epistemičkoj i etičkoj razini. Ako je takav sud, unatoč postojanju impliciranog suda, komunikacijski jednako relevantan, tada će on nositi i primjerenu epistemičku i moralnu težinu.

Ako na povezanost istinitosti i neistinitosti s laganjem i verbalnim obmanjivanjem gledamo iz ovakve perspektive dvojnih sudova, jasno je kako se status laži ne može temeljiti na formalnom kriteriju izravnosti. Ipak, razlikovanje između tradicionalno shvaćenog obmanjivanja i laži prema njihovom obliku standardna je pojava.

Saul pruža sljedeću definiciju laganja: „Laganje: Ako govornik nije žrtva jezične pogreške/pogrešne uporabe riječi ili koristi metaforu, hiperbolu ili ironiju, on laže akko (1) govori da P; (2) vjeruje da je P lažno; (3) vjeruje da se nalazi u jamstvenom kontekstu[67].“ (2012: 18.) Autorica kroji ovu definiciju upravo kako bi izravne laži razdvojila od ostalih slučajeva verbalnog zavaravanja.

Saul ono što je rečeno (uvjet (1) u definiciji, izražen sintagmom „govori da p“) izjednačava s rečeničnim sastavnicama s dodatkom onih kontekstualnih dopuna koje su potrebne kako bi se došlo do suda koji se može ocijeniti kao istinit ili neistinit[68]. Ako uzmemo u obzir definiciju laganja koju Saul predlaže i njezino određenje onog što je rečeno, možemo zaključiti kako ni prema njoj neistinite razgovorne implikature nisu laži. Neću prihvatiti ovakvu definiciju laži jer je slika koju želim braniti sasvim suprotna onoj u njoj prikazanoj. Ideja koju želim predstaviti proizlazi iz epistemičkih odrednica razgovorne implikature koje sam predstavila u prošlom poglavlju. Ako je govornikova obavijest sadržana na pragmatičkoj razini u određenom kontekstu relevantnija od one na semantičkoj razini, tada ona ima i veću epistemičku i moralnu težinu.

[67] U izvorniku „warranting context“.

[68] Saul ne pokušava dati općeniti odgovor na to što je ono što je rečeno, već pokušava pružiti teoriju o sadržaju onog što je rečeno koja najbolje odgovara njezinom razlikovanju između laži i verbalnih obmana.

Takav način komunikacije, u kojemu je implicirani sud informacija od prvotnog komunikacijskog značaja čest je u svakodnevnoj komunikaciji. Dvojnost sudova u slučajevima implikature na koju se oslanjam prepoznali su mnogi važni autori: „(…) moramo imati na umu da su implikature – bilo konvencionalne, bilo razgovorne – propozicije koje imaju vlastite istinosne vrijednosti.“ (Horn 2009: 19) Na tom tragu je bio i sam Grice: „[b]udući da istina onog što je rečeno ne zahtjeva istinu razgovorne implikature (ono što je rečeno može biti istinito – što je implicirano može biti neistinito), implikaturu ne nosi ono što je rečeno, već samo izricanje onog što je rečeno, ili govorenjem toga 'na određeni način'.“ (1995a: 39)

Evo nekih primjera takvih dvojnih sudova koji se mogu izreći istim iskazom:

1) Sladoled je sladoled.

Sud na razini rečenice (i onoga što je rečeno) jest tautologija, to jest uvijek je istinit, neovisno o kontekstu. No, kada se radi o odgovoru na pitanje „Kakav je sladoled?“, sud se mijenja te poprima novo značenje. Ono što se tada tim iskazom implicira jest da sladoled ima uobičajen okus ili da govornik nema razrađeni stav o njemu. Ako govornik kao odgovor na pitanje „Kakav je sladoled“ odgovori iskazom „Sladoled je sladoled“, iako smatra sladoled iznimno neukusnim, on tada izriče neistinu, lažno implicira, te stoga laže. Dakle, iako je na razini rečenice, kao apstraktne jedinice, ovaj sud uvijek istinit, na razini iskaza on može biti istinit ili neistinit, ovisno o govornikovoj iskrenosti.

2) Ti si moje sunce.

Na razini rečenice, ovaj sud je u većini slučajeva neistinit; istinit je ako se obraćamo sunčevoj svjetlosti[69], a ne osobi. Na razini onoga što je metaforički implicirano, a vezano je uz izražavanje afekcije i bliskosti prema osobi kojoj se govornik obraća, on može biti istinit ili neistinit ovisno o tome je li govorniku stvarno stalo do osobe kojoj se obraća.

3) Ana: Jesi li se istuširao?
Borna: Nema tople vode.

[69] Ili zvijezdi, no onda bismo trebali koristiti veliko početno slovo – Sunce.

Odgovor koji Borna pruža može biti istinit ili neistinit ovisno o tome ima li tople vode ili ne, no jednako tako on može biti istinit ili neistinit prema tome je li se istuširao ili nije, naime, implikatura koja se iz njegova iskaza može iščitati jest da se nije istuširao (jer nema tople vode). Dakle, oba suda, onaj na semantičkoj razini (i onog što je rečeno) i na razini implikature mogu biti istiniti ili neistiniti.

4) Anton: Mogu li doći kod tebe?
Borna: Mama mi je kod kuće.

Jednako kao i u prethodnom primjeru, sud na obje razine može biti istinit ili neistinit, ovisno o tome je li majka o kojoj je riječ stvarno kod kuće ili ne i o tome može li Anton otići kod sugovornika (naime, ono što je implicirano jest da Anton ne može doći – zbog toga što je majka njegova sugovornika kod kuće).

5) Ana: Gdje je Ivana?
Bojan: Ivana je u Rijeci ili u Rimu.

Na semantičkoj razini, istinitost iskaza „Ivana je u Rijeci ili u Rimu“ ovisit će o istinosnim uvjetima za disjunkciju, dakle bit će istinit ako je barem jedan od oba disjunkta istinit. Ipak, na razini implikature, govornik, koji na ovaj način odgovara na pitanje o tome gdje je Ivana, implicira da nije siguran je li ona u Rijeci ili u Rimu. Dakle, ako on zna da je Ivana u Rijeci, no koristi ovaj iskaz, on poručuje nešto neistinito.

Ako prihvatimo da se istinosne vrijednosti, ili, da se ne obvežemo na formalno-teorijski jezik, izražene propozicije, mogu pripisivati na dvije razine – razini onoga što je rečeno i razini onoga što je implicirano – tada nema prepreka za prihvaćanje mogućnosti laganja na dvije razine. Ako je govornik poručio nešto za što vjeruje da je neistinito, s namjerom da epistemički negativno utječe na slušatelja, on je lagao. Na taj se način ruše sve pretpostavljene epistemološke i moralne razlike između fenomena laganja i intencionalnog obmanjivanja jer na epistemičkoj i moralnoj razini sud od interesa nije onaj na razini onoga što je rečeno, već onaj na razini onoga što je implicirano. Implicirani sud komunikacijski je relevantan, onaj izrečen na semantičkoj razini je u tom pogledu sekundaran. Ako je komunikacijski relevantan onda slušatelj ima pravo očekivati, kao što je bilo rečeno u prošlom poglavlju, da bude istinit. Dakle, epistemička i etička relevantnost impliciranog suda slijede iz njegove komunikacijske relevantnosti i obavijesnog prvenstva.

6.3. Laganje ostalim pragmatičkim sredstvima

Prije no što prijeđem na razliku između laganja i obmanjivanja, želim ukazati na položaj ostalih pragmatičkih pojava u raspravi o mogućnosti postojanja neizravnih laži.

U ovom radu govorim prvenstveno o mogućnosti laganja razgovornim implikaturama, no s obzirom da ih shvaćam veoma široko, više kao interpretacijsku i argumentacijsku strategiju, nego kao čvrsto omeđeni jezični fenomen, ono što je rečeno za njih može se primijeniti i na druge pragmatičke pojave. Sagledajmo primjere nadopune i proširenja, koje smo spominjali u prvom dijelu ovog rada. Evo primjera proširenja:

(a) Ana i Bojan vjenčali su se i imali djecu.

Autori poput Bacha (2001) ili Carston (2002) smatraju da je ovim iskazom rečeno sljedeće: Ana i Bojan vjenčali su se i potom su imali djecu.

Saul (2012: 37) primjer kontekstualizira na sljedeći način: zamislite da razgovaram s Aninim bogatim i veoma tradicionalnim stricem. On razmišlja o tome da svoje bogatstvo oporučno ostavi Ani, no ne bi to učinio kad bi saznao da Ana nije živjela životom koji on odobrava. Ana i Bojan imaju dvoje djece, a vjenčali su se tek nakon njihova rođenja. Kada bi njezin ujak to saznao, njezino uključivanje u oporuku bilo bi upitno. Marta, želeći da Ana bude uvrštena u oporuku, njezinom stricu govori (a), znajući da će on njezine riječi interpretirati dajući vremensku prednost vjenčanju.

Prema Saul, u takvom slučaju ne možemo govoriti o laganju, već samo o obmanjivanju te odbacuje ideju onog što je rečeno koju autori kao što su Bach i Carston nude jer bi po njoj, s obzirom da je Marta rekla da je brak prethodio djeci, njezina izjava bila laž. Prema njoj, takvo što kosi se s našim jezičnim intuicijama.

Saul spominje i slučajeve nadopune poput „Ana je spremna“. Kao što smo vidjeli ranije, u ovakvim slučajevima nije jasno, izvan konteksta, za što je Ana spremna. Prema Bachu stoga, takva rečenica ne izražava sud. Saul to odbacuje, ponovo se pozivajući na intuicije: „Ako je intuitivno moguće lagati rečenicom kojoj treba nadopuna, tada Bach krši naše intuicije o laganju“. (42) Ipak, uzimati u obzir pri analizi laganja samo propoziciju izraženu na semantičkoj razini i njezinu istinosnu vrijednost ograničavajuće je jer zanemaruje ključnu ulogu svakodnevnog jezika, a to je ona komunikacijska, ne ona formalna, koja se temelji na jednoznačnosti.

Saul želi granicu između onog što je rečeno i onog što je implicirano poistovjetiti s granicom između laganja i obmanjivanja, no upravo zbog raznolikosti pragmatičkih pojava i shvaćanja onog što je rečeno, smatram kako je to neodrživo i predlažem uključivanje svih pragmatičkih pojava korištenih kako bi se kod slušatelja stvorilo neistinito vjerovanje (ili barem vjerovanje koje govornik smatra neistinitim) u domenu laži. U ovom slučaju, kontekst ukazuje na to da je Ana spremna za x te je zbog toga slušatelj opravdan u stvaranju vjerovanja da je Ana spremna za x. Međutim, ako je govornik znao da kontekst ukazuje na to, no da je Ana zapravo spremna za y, možemo reći da je, ako ima odgovarajuću namjeru, lagao svom sugovorniku.

Ranije sam opazila kako se u filozofskoj literaturi koja se bavi jezikom sve se više radi na razlikovanju razgovornih implikatura od drugi pragmatički pojava kao što su implicitura i eksplikatura. Takvo se razlikovanje često temelji na ideji da se razgovornom implikaturom poručuje nešto različito od onog što je rečeno, dok se pojavama poput konvencionalne implikature, nadopuna i proširenja poručuje nešto dodatno, čvršće povezano s iskazom na semantičkoj razini (vidi npr. Bach 1994b). Ipak, ako na razgovorne implikature (implicitne i eksplicitne) gledamo kao na konvencionaliziranu strategiju usvajanja pragmatičkih značenja, koja u nekim slučajevima vodi semantizaciji fenomena koji su nekoć bili pragmatički, možemo reći da se u svim tim situacijama radi o razlici u stupnju istog jezičnog procesa.

Kod iskaza rečenice „Ana je spremna“, ako zamislimo da ga izgovara Anin otac kada njezin dečko dolazi po nju, možemo reći da je govornik na umu imao nešto poput „Ana je spremna za izlazak“. U tom slučaju, izrečen je samo dio vjerovanja koje Anin otac ima i koji želi prenijeti njezinom dečku. Takva konstrukcija danas će biti standardizirana, no nije teško zamisliti da je njezina interpretacija krenula od stanja koje sam nazvala eksplicitna implikatura, preko implicitne implikature te stigla do današnje standardizacije, bliske semantici, kod koje je teško prepoznati implikaturu.

Prisjetimo se primjera s automobilom koji ostaje bez goriva i iskazom „Iza ugla je autoservis“. I on se, iako se radi o standardnom primjeru razgovorne implikature, može interpretirati kao proširivanje suda na semantičkoj razini: „Iza ugla je autoservis koji je sada otvoren i u kojemu možete kupiti gorivo“. Slično je i s primjerom odlaska u kino gdje je interpretacija iskaza „Umorna sam“ nešto poput „Preumorna sam da odem u kino“. Kod nekih slučajeva će zasigurno izgledati kao da veza između onoga što je izrečeno na rečeničnoj razini i onoga što je implicirano ukazuje na to da se ne radi o dodatnom, već o drugom sadržaju. Prisjetimo se tautologija oblika „X je x“ koje se mogu pružiti kao odgovor na neko pitanje, na primjer „Hamburger je hamburger“ kao odgovor na pitanje „Kakva je hrana?“. Ako se tim iskazom želi poručiti nešto poput „Hamburger je u redu, no od takve vrste hrane ionako ne

očekujem previše“, može se pomisliti kako je izrečena informacija sasvim različita onoj impliciranoj, komunikacijski primarnoj. Međutim, razgovorna implikatura jest zaključak argumenta čija je jedina eksplicitna premisa izrečena rečenica. Svojom racionalnošću, govornik dolazi do ostalih neizrečenih premisa te stvara zaključak, to jest dolazi do implicirane poruke. Iz toga je jasno da razgovorna implikatura ne može biti poruka sasvim odvojena od one na rečeničnoj razini. Veza će ponekad biti teže uočljiva, no ona mora biti prisutna jer kada je ne bi bilo slušatelj ne bi mogao stvoriti ispravno vjerovanje na temelju govornikovih riječi.

Dakle, pragmatičke pojave bliske razgovornoj implikaturi, poput eksplikature mogu se, barem u kontekstu svjedočenja i laganja, sagledati zajedno s njom jer je način na koji kod svih tih pojava slušatelj argumentacijski, na svjesnoj ili nesvjesnoj razini, interpretira izrečeni sadržaj bitniji od formalne rasprave o tome koji element pripada semantici, a koji pragmatici i utvrđivanju točnih granica između pojedinih jezičnih pojava[70]. Ideja koju predlažem je raspon pojava koje sežu od čvrsto semantičkih do onih jasno pragmatičkih koji sačinjava sadržaj verbalnih obmana koje smatramo lažima.

6.4. Razlika između laganja i obmanjivanja

Nakon izlaganja ideje da u definiciju laži ne bi trebale ući samo razgovorne implikature, već da posljedično u nju treba uključiti i druge pragmatičke pojave bliže semantici, predstavit ću sad razlike koje se u literaturi navode između laganja i obmanjivanja.

Kao što sam već naglasila, većina autora razlikuje laganje od obmanjivanja te predstavlja različite kriterije za takvo razlikovanje. Carson, na primjer, piše sljedeće: „[p]ostoje dvije glavne razlike između laganja i obmanjivanja. Kao prvo, za razliku od „laganja“, „obmanjivanje“ implicira uspjeh. Određeni čin mora uzrokovati da netko ima (ili zadrži) neistinito vjerovanje kako bismo mogli govoriti o slučaju obmanjivanja. Intencionalni neistiniti sudovi ne moraju uspjeti pri obmanjivanju drugih kako bismo govorili o lažima. Kao drugo, iako laž mora biti neistinit sud; istiniti sudovi mogu biti obmanjujući, a mnogi oblici obmanjivanja ne uključuju izricanje sudova.“ (2010: 46)

Saul navodi treću razliku: „[l]aganje, za razliku od obmanjivanja, mora biti hotimično. Ne mogu vam slučajno lagati, no mogu vas slučajno obmanuti.“ (2012: 71), a Adler (1997: 438, 446) dodaje ideju da je izglednije da će se u danom slučaju obmana uspješno provesti ako je

[70] Takva razlikovanja mogu biti korisna, no ponekad je preveliko seciranje kontraproduktivno, kao na primjer u slučaju eksplikature i impliciture.

izvedena izravnom laži nego neizravnim, pragmatičkim putem[71]. Dakle, možemo razmatrati četiri glavne razlike između laganja i obmanjivanja:

a) Obmanjivanje implicira uspjeh, laganje ga ne implicira
b) Laž mora sadržavati lažni sud, obmanjivanje ne mora
c) Laganje mora biti hotimično, obmanjivanje ne mora
d) Laganje je sigurniji put k ostvarenju varljive namjere od obmanjivanja

Mogu li se ove razlike opovrgnuti? Ako ne, može li se barem pokazati da nisu dostatne za kvalitativno razlikovanje između laži i verbalnog obmanjivanja? U onome što slijedi pokušat ću dati pozitivan odgovor na ova pitanja.

Prva pretpostavljena razlika jest ta obmanjivanje implicira uspjeh, dok laganje to ne čini. Ova razlika proizlazi iz terminologije korištene u engleskome jeziku. Suprotstavljeni termini su „lying“ i „misleading“, te iako formulacija „she lied to him“ dopušta mogućnost da laž nije uspjela, izraz „she deceived him“ ne dopušta mogućnost da obmana nije uspješno provedena. Ipak, izgleda da izrazi „she was lying to him“ i „she was deceiving him“ dopuštaju mogućnost da čin laganja ili obmane nije uspio.

Ako vam netko laže, no vi znate da ono što ta osoba govori nije istinito, laž neće postići željeni učinak, to jest ona neće stvoriti neistinito vjerovanje, no to ne umanjuje činjenicu da vam je netko lagao, točnije da vam je pokušao lagati. Ovdje bi bilo korisno uvesti razlikovanje između pojmova „lagati“ i „slagati“. Vid glagola „lagati“ nesvršen je, dok je vid glagola „slagati“ svršen, što znači da se glagolom „lagati“ izriče radnja koja u nekom periodu još nije završena, dok se glagolom „slagati“ izriče radnja koja je već završena. Jednako tako, netko vas može pokušati zavarati implikaturom, ali u tome podbaciti jer vi znate da je ono što implicira neistinito, no to ne znači da vas nije zavaravao (ili da vam nije lagao, po teoriji koju predlažem). Iz ovoga proizlazi da je razlika između ovih termina samo formalna te da se čak i ta razlika, posebice u hrvatskom jeziku, može ukloniti uporabom glagolskog vida prikladnog za situaciju koju želimo dočarati.

Druga pretpostavljena razlika između laganja i obmanjivanja jest ta da je laž neistinit sud, a da se istinitim sud može samo obmanuti te da obmanjivanje ni ne mora biti izvršeno sudom. Ovdje se u stvari ne radi o jednoj točki, već o dvije odijeljene razlike. Prva točka jest upravo ona koju u potpunosti želim odbaciti. Možemo se složiti oko toga da je za laž potreban

[71] S tim je povezana i njegova ideja da je lakše pripisati laž izravnom nego neizravnom lašcu. O njoj će biti riječi i u nastavku.

sud koji je neistinit, no i u svim dosad spomenutim slučajevima implikatura, tradicionalno smatranim primjerima obmanjivanja, a ne laži, postoji sud koji je neistinit. U tim slučajevima ne možemo govoriti o istinitim sudovima kojima se obmanjuje. Sud, koji se iščitava na razini implikatue, neistinit je. Taj je sud nositelj govornikove poruke; primarna komunikacijska poruka je sadržana u implikaturi, ne u semantičkoj razini rečenice. Rečenica, točnije propozicija na rečeničnoj razini, u ovakvim je slučajevima komunikacijski sekundarna.

Druga točka jest ta da obmanjivanje može biti i neverbalno. Najbolji odgovor na ovu točku uvođenje je reda u korištenu terminologiju. Uzmimo kao primjer ove situacije:

a) Ana: Gdje je Neven?
Bruno: Neven je u knjižnici.

U ovom slučaju, ako Bruno zna da Neven nije u knjižnici te koristi izgovorene riječi s njihovim pravim značenjem, on laže.

b) Ana: Gdje je Neven?
Bruno: Neven je u knjižnici ili u kinu.

Ako Bruno zna da je Neven u kinu, on laže.

c) Ana se pita gdje je Neven. Na stolu nalazi ceduljicu s natpisom „U knjižnici sam“ potpisanu imenom Neven.

Ako je ceduljicu napisao i potpisao netko drugi, ili pak ju je potpisao Neven, no on nije u knjižnici, radi se zasigurno o nekom obliku zavaravanja, no radi li se o laganju? Ipak, i ovakvo zavaravanje koristi se riječima, stoga, zasigurno je blisko verbalnom laganju.

d) Bruno zna da Ana želi saznati gdje je Neven te postavlja Nevenovu člansku iskaznicu na vidljivo mjesto kado bi Ana pomislila da se Neven uputio u knjižnicu, ali da je pritom zaboravio iskaznicu.

Ovdje možemo reći da se radi o neverbalnom zavaravanju.

Jasno je kako možemo zamisliti cijeli niz slučajeva koji idu od izričito verbalnog do sasvim neverbalne obmane/laganja. Slijedeći konvenciju, slučajeve verbalnog zavaravanja

možemo proglasiti lažima, a one neverbalne obmanjivanjem. Česti će biti i nejasni slučajevi u kojima nećemo biti sigurni je li zavaravanje verbalno ili ne, a pitanje je i kako utvrditi određujuću kvalitativnu razliku između zavaravanja riječima od zavaravanja koje uključuje neke druge konvencionalne znakove – možemo zavaravati gestom, mimikom, pisanjem poruka potpisanim tuđim imenom, lažiranjem prometnim znakovima i bezbrojnim drugim metodama. Vjerojatno bi bilo moguće odrediti pragmatičnu granicu koju neki čin mora prijeći kako bi iz domene verbalne obmane prešao u domenu neverbalne, no u ovom radu neću istraživati takvu granicu. Načelno, možemo reći da je razlikovanje između verbalnih laži i neverbalnog zavaravanja terminološki korisno, no moralno razlikovanje u korist obmanjivanja i u ovim slučajevima neodrživo je na općoj razini te je i u slučajevima neverbalnog zavaravanja bitno sagledati namjeru i posljedice vezane uz pojedinačni čin. Terminološki, radit će se o razlikovanju na temelju sredstva uporabljenog za stvaranje neistinitog vjerovanja kod govornika (ono može biti izravno verbalno, neizravno verbalno ili neverbalno). Smatram da se takvo razlikovanje, iako je i ono stvar konvencije, ima objektivne temelje za razliku od razlikovanja između laganja i obmanjivanja koje uključuje pragmatička sredstva jer se oba provode jezikom, a ista jezična pojava iz perspektive pojedinog govornika može biti pragmatička, a drugog semantička. Veća objektivnost jednog pred drugim može se osporavati, no kako nije ključna za teze ovog rada neću je braniti.

Treća navedena razlika bila je ta da laganje mora biti hotimično, a da obmanjivanje može biti i nehotimično. Ako netko izgovori rečenicu koja u danom kontekstu povlači implikaturu te na temelju toga slušatelj stvori neistinito vjerovanje, možemo reći da se radi o slučaju nehotimične obmane, jednako kao kada netko izgovori neistinitu rečenicu ne znajući da je neistinita. To nisu slučajevi laži. Kao što sam već rekla, smatram kako je za laž potrebna namjera. U slučaju takozvanih nehotimičnih obmana radi se zapravo o slučajevima zabune koji su stvorili neistinita vjerovanja.

Četvrta razlika, ona koju pretpostavlja Adler, jest ta da je uporaba laži sigurniji put k ostvarivanju obmane i stvaranju neistinitog vjerovanja kod slušatelja od zavaravanja implikaturom. Takva situacija možda će i biti istinita u slučajevima eksplicitnih razgovornih implikatura, no kod implicitnih razgovornih implikatura, kao i kod nekih drugih pragmatičkih pojava vjerojatnost da obmana bude uspješna jednaka je onoj pri izravnim lažima. Uz to, pitanje je koliko je ova razlika objektivno sredstvo razlikovanja između ovih pojava.

Dakle, odbacujem sve četiri navedene točke razlikovanja između tradicionalnog shvaćanja laži i obmanjivanja. Prvu razliku, prema kojoj obmanjivanje implicira uspjeh, a laganje ne odbacujem jer smatram da, kao i u slučaju bilo kojeg drugog čina, stvaranje

neistinitog vjerovanja može biti neuspješno provedeno. Odbacujem i drugu razliku, prema kojoj je za laži ključan neistinit sud. Točnije, takvo razlikovanje može vrijediti za distinkciju između laži i neverbalne obmane, ali ne i za razlikovanje između laži i verbalne obmane, to jest između izravnih i neizravnih laži. Treću razliku odbacujem jer smatram kako stvaranje neistinitog vjerovanja bilo kojim sredstvom mora biti hotimično da bismo mogli govoriti o obmani. Ako je nehotimično, radi se o nesporazumu. Četvrtu razliku odbacujem jer se radi o generalizaciji koja u obzir ne uzima posebnosti svake instance obmanjivanja.

Takvo odbacivanje razlikovanja između tradicionalnog shvaćanja laži i obmanjivanja temeljim na sljedećoj općoj ideji: ako je govornik hotimično slušatelju poručio nešto neistinito s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja tada mu je lagao. Ono što je poručeno ponekad ne leži u onome što je rečeno, već u impliciranome. Ako je ono što je poručeno implikacijom neistinito, tada govornik laže. Neistinita implikatura jest laž zbog toga što je ono implicirano, a ne ono rečeno, prava govornikova poruka. U slučaju komunikacije koja se zasniva na implikaturama propozicija koja mora (primarno) biti uzeta u obzir jest ona sadržana u implikaturi, a ne u onome što je rečeno na semantičkoj razini. Pravu poruka otkriva kontekst razgovora, pozadinsko znanje govornika, relevantnost poruke i oslanjanje slušatelja na postojanje govornikove namjere da poruku pošalje neizravno.

Sagledajmo sada ponešto drugačiji primjer. Zamislite sljedeći razgovor:

Ana: Imaš li sitnog?
Branka: Ne.

Laže li Branka ako ima traženi novac? Ovdje se, za razliku od ranije izloženog primjera s odlaskom u kino, implikatura ne krije u odgovoru, već u pitanju. Pitanje se ne smije interpretirati ne kao provjera Brankinog financijskog stanja u danom trenutku, već kao pitanje „Bi li mi dala novac?“ Ako Ana očekuje odgovor na to pitanje i ako Branka odgovara na njega tada ne možemo reći da je lagala jer nije htjela reći da nema novca, već da ga neće udijeliti osobi koja ga traži. Situacija je možda još jasnija ako zamislimo da se Branka nalazi za stolom u kafiću na kojemu se nalazi ostatak koji joj je konobar vratio nakon plaćanja računa za kavu. Jasno je da Branka ima sitnog. Možda se ponijela bezosjećajno i sebično, no ne možemo reći da je lagala. Ovo nije primjer smjele laži u kojemu cilj nije stvaranje neistinitog vjerovanja kod slušatelja, već primjer u kojemu se poručuje istina, iako je ono što je na semantičkoj razini izraženo neistinito. Iako se na prvi pogled može činit neobičnim, smatram kako je Branka odgovorila iskreno.

6.5. Fetišizacija tvrdnji

Iako je tradicija prema kojoj je razlikovanje između obmanjivanja pragmatičkim sredstvima i laganja izravnim metodama veoma ukorijenjena, postoje autori koji se s njom ne slažu. J. Meibauer je jedan od autora koji brani mogućnost uključivanja lažnih implikatura u definiciju laži. Njegova definicija bit će pružena u idućem dijelu. Sada ću predstaviti ideje B. Williamsa, koji svoje ideje o povezanosti između laži, implikatura i iskrenosti izlaže u širem kontekstu kritike postmodernističkog relativizma i ideje da je vrlina iskrenosti intrinzično dobra za društvo.

Williams (2002) u petom poglavlju propituje moralnu prednost koja se pridaje obmanjivanju pred izravnim laganjem. Pri tome veliku ulogu pridaje razgovornim implikaturama: „[r]asprava o implikaturama pomaže nam pri ključnoj točki, onoj da slušatelji dobivaju više od govornikovog izricanja određene tvrdnje nego od sadržaja te tvrdnje“. (100) Razlika između laganja i drugih vrsta jezičnog zavaravanja jest ta da kod laganja govornik izriče tvrdnju za koju vjeruje da je neistinita, dok kod zavaravanja on tvrdi nešto što smatra istinitim, no s namjerom da slušatelj stvori neistinito vjerovanje poštujući konvencije koje vode interpretaciju razgovornih implikatura. Prema Williamsu, takvo razlikovanje nije sasvim određeno, no za njega je važnije pitanje ono je li takvo razlikovanje moralno relevantno.

Ipak, vratimo se ponajprije na ideju da razlikovanje između izravnog laganje izjavnim rečenicama i obmane pragmatičkim sredstvima nije toliko bjelodano. Već sam rekla kako ću u kontekst laži i svjedočenja implikature uzimati kao standardni primjerak pragmatičke pojave, no da se izložene ideje mogu primijeniti i na druge jezične fenomene te da će pri tome najvažniji kriterij biti mogućnost njihove racionalne argumentacijske interpretacije/rekonstrukcije, bila ona svjesna ili nesvjesna. Osim toga, takve pojave možemo promatrati kao raspon koji seže od semantičkog do pragmatičkog spektra. Za razliku od teoretičara relevantnosti, neću tvrditi da se zbog toga razlikovanje između semantike i pragmatike ne može održati, već ću sugerirati da će se ono ponekad morati odrediti na razini pojedinog govornika. Nemogućnost čvrstog dogovora oko toga što potpada pod „ono što je rečeno“ te koliko pragmatičkih upliva možemo dopustiti pri popunjavanju tog pojma, dobar je pokazatelj bogatstva jezičnih pojava, ali i arbitrarnosti pri njihovom prosuđivanju.

Pri određivanju pojava koje možemo uključiti u definiciju laži možemo krenuti od jednoznačnih izjavnih rečenica preko iskaza koji sadrže u sebi višeznačnosti (leksičke, sintaktičke ili pak referencijalne) i eksplikatura te tako doći do razgovornih implikatura. Granica između semantike i pragmatike nije sasvim jednoznačna (iako možemo odrediti

kriterije za nju) te stoga ni granica između izravnih i neizravnih laži neće biti jednoznačna, to jest ovisit će o teorijskim preferencijama onoga tko je prosuđuje. Upravo zbog toga smatram kako je razlikovanje između izravnih i neizravnih laži proizvoljno čak kada ga promatramo samo iz jezične, a još i više s moralne perspektive.

Williams se suprotstavlja tradicionalnoj ideji da su laži uvijek loše, a drugi oblici verbalne obmane nisu uvijek moralno loši, iako su, općenito gledano, nepoželjni. Razmatra slučaj ekvivokacije (mentalnog ograđivanja) pri kojoj se koristi višeznačna rečenica s jednim istinitim značenjem koje se njome može izraziti. Pri ekvivokaciji, govornik se nada da će slušatelj iskaz interpretirati zahvaćajući značenje koje je neistinito. Primjer ekvivokacije koji autor pruža je onaj svetog Atanazija koji bježi od progonitelja. Dok je veslao rijekom, progonitelji su mu prišli sa suprotne strane i upitali ga gdje je izdajnik Atanazije. Kako ga nisu prepoznali, Atanazije im je odgovorio: „Nije daleko".

Williams brani ideju da u ovim slučajevima možemo govoriti o lažima na sljedeći način: „(…) moramo zasigurno reći da ako ekvivokator išta tvrdi, tvrdi neistinu (…). Postoji barem jedan razlog za to, taj da namjerava da slušatelj zahvati da ono što je rekao znači to, a ne što drugo. No ako to tvrdi, lagao je. Alternativa je ta da nije ništa tvrdio, već da se pravio da tvrdi. Prema takvoj interpretaciji, nije izrekao laž, no postoji začudna posljedica. Nazovimo propoziciju koja je neočito značenje rečenice „druga" propozicija: to je ona za koju se ekvivokator nada da je slušatelj neće zahvatiti iz onog što govori (…) Doktrina ekvivokacije zahtjeva da druga propozicija bude istinita. No zašto bi trebala biti istinita? Ako je točna interpretacija ta da ekvivokator izbjegava laž jer ne tvrdi ništa, neće biti bitno je li druga propozicija isto neistinita. To razjašnjava ideju da se slijedeći doktrinu ekvivokacije mora smatrati da govornik tvrdi jednu propoziciju, a ne neku drugu te da je ona koju zaista tvrdi druga propozicija, ona koja je istinita." (103) Možemo reći da Williams tvrdnjom, u ovakvim slučajevima, ne smatra semantičku razinu rečenice, već onu komunikacijski primarnu, a to je ona na pragmatičkoj razini. To je vidljivo i iz njegova zalaganja za postojanje više propozicijskih razina.

Williams razloge etičkog razdvajanja između izravni i neizravnih laži pronalazi u traganju za zabranom laganja koja će biti beziznimna: „[u]koliko ne smije biti iznimki pravilu protiv laganja, a ipak, svijet ponekad zahtjeva, za veće dobro, da ljudima moraju biti dana neistinita vjerovanja, tada se to mora ostvariti sredstvima različitim od laži". (105) Autor se pita otkud ta potreba da zabrana laganja bude bez iznimki te smatra kako bi razlikovanje između izravnih i neizravnih laži trebalo počivati na objektivnim temeljima ako ono podupire ideju o beziznimnosti pravila. Smatra kako je ideja o povlaštenom položaju koji tvrdnje imaju u odnosu

na istinu varljiva: „[a]ko je laganje inherentno iskorištavanje tvrdnje, tada isto vrijedi i za hotimično iskorištavanje načina na koji se od nečijeg slušatelja može očekivati da shvati nečiji izbor tvrdnje. Doktrina tvrdnju pretvara u fetiš izvlačeći je iz konteksta u kojemu igra ulogu i projicirajući na nju u izolaciji svu snagu zahtjeva za istinitošću.“ (107)

6.6. Proširena definicija laganja

Sada možemo preći na potragu za definicijom laganja koja bi u sebe uključila intencionalne neistinite razgovorne implikature. Krenut ću od definicije koju pruža Meibauer:

A je lagao u t izgovarajući izjavnu rečenicu σ
Akko (a) definicija laži u (2) stoji,
(b) ili ako je A time razgovorno implicirao da q, no aktivno vjerovao da ne-q. (2005: 1382)

Definicija laži koju spominje jest sljedeća:

(2) A je lagao u t,
Akko je (a) A tvrdio da p u t,
(b) A aktivno vjerovao da ne-p u t. (2005: 1376)

Ako ove dvije definicije uparimo, neznatno ih prilagođavajući, rezultat je ovaj:

A je lagao u t izgovarajući izjavnu rečenicu σ
Akko je (1) A tvrdio da p, ali aktivno vjerovao da ne-p u t
(2) A time razgovorno implicirao da q, ali aktivno vjerovao da ne-q u t.

Takva definicija dobar je početak, no suočava se s određenim poteškoćama. Kako bi osoba lagala mora se nekome obratiti. Ako izričemo neistinit sud koji nitko ne čuje, ne lažemo. Jednako tako, ne lažemo osobi C ako nas prisluškuje dok izgovaramo takav sud osobi B. Zbog tog razloga, u gore navedenu definiciju moramo dodati sugovornika kojemu se lažac obraća:

A je lagao B-u u t izgovarajući izjavnu rečenicu σ

Akko je (1) A tvrdio B-u da p, ali aktivno vjerovao da ne-p u t

(2) A time razgovorno implicirao B-u da q, ali aktivno vjerovao da ne-q u t.

Drugi problem je taj što se Meibauerova definicija ograničava na izjavne rečenice, no nisu samo one potencijalne nositeljice razgovornih implikatura. Evo primjera:

Andrej: Sva su djeca uradila domaću zadaću.
Borna: Čak i Stjepan?

Ako Stjepan obično svoje zadatke marljivo izvršava i Borna to zna, tada on svojim pitanjem implicira da se od Stjepane ne očekuje da je, iz ovog ili onog razloga, napisao domaći uradak. Ako nije tako, on laže. Stoga, ponovo mijenjam, to jest proširujem, definiciju zamjenjujući oblik „izgovarajući izjavnu rečenicu“ riječju „iskazujući“:

A je lagao B-u u t iskazujući σ
Akko je (1) A tvrdio B-u da p, ali aktivno vjerovao da ne p u t

(2) A time razgovorno implicirao B-u da q, ali aktivno vjerovao da ne-q u t.

Ranije sam, pri predstavljanju ideje smjelih laži, zagovara važnost namjere pri određivanju laži na temelju ideje da, ako govornik koji iskazuje nešto neistinito nema namjeru epistemički negativno utjecati na slušateljeva vjerovanja, možemo govoriti o odbijanju komunikacijske suradnje koja je potrebna da bi laži uopće bile moguće. Ipak, postoje još dvije vrste situacija u kojima govornik iskazuje nešto neistinito bez namjere da zavara. Prva je ona u kojoj izgovara kakvu šalu, druga je ona u kojoj dolazi do jezične pogreške. O ovim slučajevima govornik ne želi zavarati slušatelja ili na bilo kakav negativan način utjecati na njegova vjerovanja. S obzirom na ove tri mogućnosti, definiciju moramo još jednom proširiti:

A je lagao B-u u t iskazujući σ
Akko je (1) A tvrdio B-u da p, ali aktivno vjerovao da ne p u t s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja

(2) A time razgovorno implicirao B-u da q, ali aktivno vjerovao da ne-q u t s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja.

Dodavanjem govornikove namjere da epistemički negativno utječe na slušateljeva vjerovanja ukidamo mogućnost da u definiciju laži uđu takozvane smjele laži, ali i slučajevi jezičnih zabuna i pogreški ili šala. Zbog praktičnosti, definiciju možemo ponešto skratiti, spajajući prvu i drugu točku:

> A je lagao B-u u t iskazujući σ
> Akko je A tvrdio ili razgovorno implicirao B-u da p, ali aktivno vjerovao da ne p u t s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja.

Sada je vrijeme za još jedan važan korak. Kao što sam već više puta naglasila, razgovorne implikature koristim kao paradigmatski primjer pragmatičke pojave. Ako smatramo da je moguće svjedočiti ili lagati njima, tada se takav stav treba proširiti i na druge pragmatičke pojave koje su po svojoj prirodi bliže semantičkom spektru od razgovornih implikatura. Ako nešto vrijedi za pojave na suprotnim krajevima jezičnoga spektra, to jest ako možemo svjedočiti i lagati i izjavama čiji je sadržaj potpuno semantički i razgovornim implikaturama, tada to isto vrijedi i za pojave koje se nalaže između ta dva pola. Spominjala sam slučajeve proširenja i nadopune, kao i pojave poput impliciture, eksplikature ili ad-hoc pojmova. Ono što je kod njih bitno je to da se njihova interpretacija, ili naknadna rekonstrukcija značenja, ne odvijaju samo na temelju dekodiranja apstraktnog sadržaja, već da su one moguće zbog kontekstualnih upliva koji su prisutni u raznom obujmu od slučaja do slučaja. Stoga je definicija koju predlažem sljedeća:

> A je lagao B-u u t iskazujući σ
> Akko je A semantičkim ili pragmatičkim sredstvima kod B-a stvorio vjerovanje koje smatra neistinitim s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja.

Možemo otići još korak unaprijed i zapitati se što je s neverbalnom komunikacijom, posebice konvencionalnim gestama ili izrazima lica. Mahon govori sljedeće: „[t]vrditi nešto zahtjeva uporabu konvencionalnih znakova, a ne prirodnih ili uzročnih znakova (…), zbog toga što zahtjeva iskazivanje (i sl.) jezičnog izraza. Moguće je iskazati nešto koristeći američki znakovni jezik, dimne signale, Morseov kod, svjetlima i tako dalje, kao i čineći određene tjelesne pokrete

čije je značenje utvrđeno konvencijom. Stoga, moguće je tvrditi nešto dimnim signalima ili kimajući glavom odgovarajući na pitanje.“ (2008)

Ako možemo nešto tvrditi neverbalnim konvencionalnim signalima, tada na isti način možemo i lagati, stoga, definiciju treba još jednom proširiti:

> A je lagao B-u u t iskazujući ili na bilo koji način konvencionalno signalizirajući σ
> Akko je A semantičkim ili pragmatičkim, ili bilo kojim drugim konvencionalnim načinom, kod B-a stvorio vjerovanje koje smatra neistinitim s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja.

Ako je mehanizam koji regulira uporabu razgovornih implikatura konvencionaliziran, a kao što sam već rekla, smatram da on jest takav, tada definiciju možemo formulirati na sljedeći način:

> A je lagao B-u u t na bilo koji način konvencionalno signalizirao σ
> Akko je A bilo kojim konvencionalnim načinom kod B-a stvorio vjerovanje koje smatra neistinitim s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja.

Ipak, želim odbaciti posljednje formulacije definicije i vratiti se dva koraka unatrag zbog ranije napisanog u korist ideje da je razlikovanje između verbalnih laži i neverbalnih obmana korisno, ostavljajući otvorenom mogućnost da je ponekad teško između njih utvrditi granicu. Dakle, neverbalno zavaravanje, koliko god bilo konvencionalno, neću uključiti u definiciju laži. Laži ću smatrati samo onim obmanama ostvarenim verbalnim sredstvima – izravnim ili neizravnim. Stoga, za kraj ovog poglavlja ponavljam predloženu definiciju kojom i pragmatička sredstva želim uključiti u definiciju laži:

> A je lagao B-u u t iskazujući σ
> Akko je A semantičkim ili pragmatičkim sredstvima kod B-a stvorio vjerovanje koje smatra neistinitim s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja.

6.7.Zaključak

U početnom dijelu ovog poglavlja željela sam predstaviti standardnu sliku pri kojoj se laži razlikuju od drugih oblika verbalnog zavaravanja. Autori koji je zagovaraju primjere u kojima je neistina implicirana s namjerom da se sugovornika zavara predstavljaju kao slučajeve obmane, koja se prema njima od laganja razlikuje formalno i etički. Kao obrane takvog stava navode se pokušaj ograničavanja definicije laži, pozivanje na intuicije ili, ono ključno, stav da je u tim slučajevima sud izražen na semantičkoj razini istinit.

Pokušala sam potom predstaviti drugačiju sliku koja se temelji na ideji da je, u slučajevima razgovorne implikature, ali i ostalih pragmatičkih pojava, propozicija izražena na semantičkoj razini komunikacijski drugotna te da iz toga slijedi i njezina epistemička i moralna sekundarnost.

Odbacila sam tradicionalno predložene razlike između laganja i obmanjivanja upravo na temelju ideje da, ako je je govornik hotimično slušatelju poručio nešto neistinito s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja, možemo reći da mu je lagao. Ono što je poručeno ponekad ne leži u onome što je rečeno, već u onome impliciranome. Ako je ono što je poručeno implikacijom neistinito, te kod govornika postoji namjera da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja, tada on laže. Neistinita implikatura, ako se ne radi o šali ili pogrešnoj uporabi jezika, jest laž zbog toga što je ono implicirano, a ne ono rečeno, prava govornikova poruka. U slučaju komunikacije koja se zasniva na implikaturama, propozicija koja mora (primarno) biti uzeta u obzir jest ona sadržana u implikaturi, a ne u onome što je rečeno na semantičkoj razini. Pravu poruka otkrivaju kontekst razgovora, pozadinsko znanje govornika, relevantnost poruke i oslanjanje slušatelja na postojanje govornikove namjere da poruku pošalje neizravno. Ako je propozicija izražena na toj razini neistinita, tada će istinosni status propozicije na semantičkoj razini biti sekundaran te neće utjecati na prosudbu iskrenosti govornika.

U skladu s tim, pokušala sam pružiti definiciju laži koja će uključivati i razgovorne implikature te druge, s njom srodne, pragmatičke pojave. Definicija koju predlažem je sljedeća:

A je lagao B-u u t iskazujući σ

Akko je A semantičkim ili pragmatičkim sredstvima kod B-a stvorio vjerovanje koje smatra neistinitim s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja.

7. MORALNA DIMENZIJA LAŽI

U prethodnom sam poglavlju pružila proširenu definiciju laži koja uključuje i obmane do kojih dolazi i neizravnim jezičnim sredstvima, koja se tradicionalno isključuju iz takve definicije. Na ovaj način standardna definicija laži je proširena, no što time dobivamo osim nove definicije postojećeg pojma? Uz to, ta nova definicija po nekim je autorima protivna onome što se smatra standardnim intuicijama oko laganja. Ipak, ideja koju sada želim predložiti jest ona da ponekad terminološko razlikovanje povlači sa sobom i niz drugih pretpostavljenih kvalitativnih razlika. U slučaju laži radi se o moralnoj dimenziji te pojave, to jest ideji da su izravne laži manje moralno zlo od izravnih neovisno o kontekstu.

U nastavku ću sagledati neke od tradicionalnih autora koji su se bavili moralnošću laži i pokušati u okvirima takvih teorija pronaći mjesto za neizravne laži.

7.1. Moralna razlika između laganja i obmanjivanja

Adler (1997) razlikuje laganje od obmanjivanja na moralnoj osnovi. On pretpostavlja da je svaki pojedinac racionalno i autonomno biće koje je stoga odgovorno za zaključke do kojih dolazi, kao i za svoje djelovanje. Slučajevi obmanjivanja implikaturama su oni koji, za razliku od izravnih laži, zahtijevaju zaključke koji dovode do neistinitog vjerovanja te su stoga odgovornost slušatelja. Kod laganja zaključaj je izravan – govornik kaže p i slušatelj na temelju toga stvara vjerovanje da p. Kod laganja implikaturama, govornik izgovara p, a slušatelj na temelju njegovih riječi stvara vjerovanje da q. Prema autoru, u slučaju laganja implikaturama uloga slušatelja je veća te je stoga on djelomično odgovoran za neistinito vjerovanje koje je stvorio. Da nije zaključivao od p do q, ne bi bio zavaran.

Osim toga, prema Adleru, žrtve ne doživljavaju laži i obmane na isti način: „[ž]rtva lašca, kao i žrtva prinude, nosi u sebi ljutnju i strah nekog tko je doživio nasilje. No to je, jasno je, vanjski udar koji mu je nametnut. Za žrtvu obmanjivača drugačije je. Ovisno o prirodi obmane, žrtva se može osjećati svakako, budalasto ili prevareno, pa čak izjedeno. Ne samo da je zaveden, već je i neugoda ili strahota toga u tome da je nasamaren da surađuje na svoju štetu. Na posljetku, ne može si olakšati spoznajom o izvanjskoj krivnji (…). Može se smatrati da slušatelj, zbog toga što komunikacijsko obmanjivanje ovisi o zaključivanju, ne tražeći pojašnjenje prihvaća govornikova nepoštena sredstva. (…) Naravno, obmanjivač se razborito kladi da slušatelj neće tražiti pojašnjenje govornikovih riječi. Stoga, ako slušatelj otkrije obmanu, na sebe će gledati kao na nekog tko je odigrao dio u tome (…). Za žrtvu,

obmanjivačevo nijekanje da je ikad lagao može poznato odzvanjati: 'Pa, nikad nisam obećao' ili 'U redu, no nisam dao svoju riječ'.“ (1997: 442, 443)

Nekoliko stranica kasnije pojašnjava: „[p]rvo, s obzirom na to da govornik nudi svoj razlog u svrhu dolaska do zaključka, taj je zaključak, a ne njegov temelj, u središtu interesa. Drugo, s obzirom na to da slušatelj izvodi zaključak – odvaja odgovor na svoje pitanje – on ga prihvaća u toj mjeri. Posljedično, ako slušatelj počne propitivati razlog, on propituje svoje vlastito prihvaćanje; i ako je govornikov cilj zavarati, slušatelj priznaje svoje suučesništvo.“ (449) Adler govori i o tome da je zahtjev za istinitošću kod slušatelja veći kod onoga što je rečeno nego kod onoga što je implicirano te takav stav povezuje s potrebom taktičnosti pri komunikaciji (vidi 447 – 450).

S ovim točkama možemo povezati i Adlerovu ideju da je lakše pripisati laž izravnom nego neizravnom lašcu (446). Nadovezujući se na Adlera Meibauer piše kako je vjerojatnost da će netko biti uhvaćen u obmani manja kod neizravnih laži jer se razgovorne implikature mogu poništiti i jer se slušatelj mora truditi kako bi izveo implikaturu te da je teret dokazivanja prebačen na njega (2011: 283).

To su neke od pretpostavljenih moralnih razlika između obmanjivanja neizravnim verbalnim sredstvima i laži koje možemo podijeliti u tri temeljna stava. Pri njihovoj formulaciji pojam „obmana“ zamijenit ću drugim pojmovima kojim se naglašava neizravnost korištenih jezičnih sredstava:

1) Kod stvaranja neistinitog vjerovanja putem neizravnih jezičnih pojava odgovornost je na slušatelju.
2) Zahtjev za istinitošću veći je kod onog što je izravno rečeno nego kod neizravnog sadržaja.
3) Lakše je dokazati izravnu laž od neizravne.

Sagledajmo ukratko prigovore koji im se mogu uputiti. Saul osporava prvu točku. Prema njoj, „biti djelomično uzročno odgovoran za učinjeno zlo ne mijenja prirodu tog zla.“ (2012: 84) Kao analogiju Saul koristi primjer džepara (83). Ako su džepari češći u „lošem“ dijelu grada, tada žrtva koja zalazi u njega povećava vjerojatnost da će još što biti ukradeno. Zbog toga bi se moglo tvrditi da je ona djelomično odgovorna za taj čin. No, prema Saul, čak i ako to prihvatimo zločin nije manje loš.

Autorica opaža i da „izvođenje razgovorne implikature nije opcionalno, već nužno da bi se govornika doživjelo kao suradnika“, no to pitanje ostavlja po strani kao sekundarno. Za

razliku od nje, ovo pitanje smatram presudnim. Vidjeli smo da kod eksplicitnih razgovornih implikatura govornik može ponekad teže doći do govornikove implicitne poruke te može naići i na prepreke u svom zaključivanju, što najčešće nije slučaj kod stvaranja vjerovanja na temelju semantičke razine iskaza. To najčešće nije ni slučaj kod implikatura jer je kod implicitnih implikatura zaključivanje često provedeno na nesvjesnoj razini.

Ipak, mogli bismo pomisliti kako ideja iz prve točke vrijedi barem za eksplicitne razgovorne implikature, to jest da je zbog većeg slušateljevog napora pri stvaranju vjerovanja na temelju neizravnih komunikacijskih strategija mogućnost pogreške pri tome veća nego kod izravnih razgovornih situacija te da je stoga, posljedično, na slušatelju veća odgovornost ako je vjerovanje koje stvara neistinito. Smatram kako se takav stav ne može održati ni za eksplicitne razgovorne implikature. Radi se o racionalnoj i konvencionaliziranoj pojavi te bi od slušatelja bilo nesuradnički ne izvesti implikaturu iz govornikovog iskaza ako za to postoje valjani temelji. Kako bi razgovor bio suradnički govornik u obzir mora uzeti implikaturu, ako to ne učini on sabotira komunikaciju. Ako on mora prihvatiti implikaturu, kao što mora prihvatiti semantičko značenje riječi ili rečenice, tada je odgovornost u oba slučaja podjednaka, štoviše, govoriti o odgovornosti može navesti na krivi trag s obzirom na to da smatram da kompetentni govornik zapravo nema izbora.

Vraćajući se na primjer koji pruža Saul možemo reći da je netko tko je svojevoljno otišao u loš dio grada, ako ne postoje jaki razlozi koji su ga na to nagnali, učinio nešto iracionalno, no iščitati iz govornikovih riječi implikaturu u kontekstu koji ukazuje na njezino postojanje sasvim je racionalno. Ne učiniti to bilo bi iracionalno i nesuradnički. Neistinito vjerovanje koje iz toga slijedi isključivo je, barem u moralnom smislu, govornikova odgovornost. U epistemičkom, naravno, dio odgovornosti leži i na slušatelju jer je izvor vjerovanja, osim tuđeg svjedočanstva, i slušateljevo zaključivanje.

Druga točka, prema kojoj je zahtjev za istinitošću veći kod izravnog nego kod neizravnog sadržaja, temelji se na vrijednosti koju Adler pripisuje taktičnosti i pristojnosti u komunikaciji. Pripisivanje iste istinitosne norme impliciranom i izravnom sadržaju ukida mogućnost da zbog pristojnosti pokušamo neizravnim strategijama zaobići istinu: „[d]opuštajući takt naglašavamo kontrast s neistinitim tvrdnjama. Strogi zahtjevi da zadržimo svoju iskrenost su umanjeni, a pridržavanje pravila protiv laganja je na snazi“ (1997: 448) U nastavku pojašnjava svoj stav: „[b]olje je učiniti kompromis po pitanju istinitosti nego je napustiti ili biti tlačen njome, posebice kada kompromis izoštrava kontrast s laganjem, na taj način osnažujući njegovu zabranu.“ (448) Ovakav pristup temelji se na ideji da stroge opreke mogu pomoći našoj moralnosti pružajući nam jednoznačne smjernice za ponašanje. Ipak, ako

na neizravno i izravno laganje gledamo kao na granične pojave u lepezi mogućih oblika verbalnog obmanjivanja, tada se možemo naći u situaciji u kojoj neće biti jasno radi li se o nečemu nedopuštene (laganju) ili nečemu dopuštenome (obmanjivanju). Smatram kako moralni status nekog čina ne može ovisiti o njegovim formalnim odrednicama, u ovom slučaju, o točnom verbalnom obliku kojim je laž provedena. Ako se laž može opravdati, to se mora moći učiniti uzevši u obzir namjeru govornika i posljedice koje je ta laž proizvela.

Što se tiče treće točke, prema kojoj je dokazati izravnu laž lakše nego dokazati neizravnu, možemo reći kako takva prosudba ne može biti donesena na općoj razini. Situaciju u kojoj do obmane dolazi treba sagledati partikularno, uzevši u obzir objektivno spoznatljivi kontekst, ali i spoznaje o vjerovanjima i namjerama sudionika čina. Ideja na kojoj se temelji stav da je lakše dokazati izravnu laž jest ona da se razgovorne implikature mogu poništiti te da je teret dokazivanja njihove neistinosti na slušatelju.

Implikature se u nekim slučajevima mogu poništiti, u drugima će takav pokušaj samo još snažnije naglasiti implicirani sadržaj. No ako se implikatura poništi to znači da ona nije dovela do neistinitog vjerovanja. Možemo zamisliti situaciju u kojoj je poništavanje implikature varljivo, to jest situaciju u kojoj je ono što se implicira istinito, ali se poništavanjem te implikature kod slušatelja stvara vjerovanje da je zapravo neistinito. Prisjetimo se primjera:

Ante: Evo me! Idemo li u kino?
Branka: Umorna sam.

Branka svojim iskazom želi poručiti da je preumorna da bi išla u kino, no ako dok to izgovara oblači kaput i uzima torbicu, time poništava implikaturu, Ante može pomisliti da zapravo ne implicira da ne bi u kino, već da samo želi podijeliti svoje brige i traži utjehu. Ako Branka zaista ne želi u kino te se oblači kako bi otišla u ljekarnu po vitamine, obmana (ili, ovisno o pojedinostima konteksta, komunikacijska zabuna) ne nalazi se u samoj razgovornoj implikaturi, već upravo u njezinom poništavanju.

Drugi dio ove točke vezan je uz teret dokazivanja neistine koji je kod neizravnih laži prebačen na slušatelja. Prigovor na ovu ideju možemo povezati s onim upućenim prvoj točki. Ako kompetentni korisnik jezika koji želi biti kooperativan u obzir mora uzeti postojanje implikature, tada govornik koji stvori neistinito vjerovanje na temelju priznavanja implikature nije učinio pogrešne korake koji bi ga doveli u situaciju da dokazuje da je obmanut. No, čak i da takvo što mora činiti, izgleda da je to, zbog postojanja argumentacije koja je dovela do neistinitog vjerovanja, lakše učiniti nego kod mnogih izravnih laži u kojima se lažac može

izvlačiti tako da kaže da je, na primjer, upotrijebio krivu riječ. Prisjetimo se, ako dođe do interpretacije implikature koja dovodi do neistinitog vjerovanja, no ne postoji govornikova namjera da epistemički negativno utječe na slušateljeva vjerovanja, ne možemo govoriti o laži, već o nesporazumu, stoga za stvaranje vjerovanja na temelju razgovorne implikature slušatelj mora imati valjane dokaze.

7.2. Moralne teorije o laganju

Ideja da je laganje moralno nepoželjno raširenо je etičko učenje koje se rijetko propituje, no malo tko može se pohvaliti time da nikad u životu nije lagao. Čak i kada bi netko to mogao učiniti, bismo li njegovu predanost istini smatrali nečim pozitivnim? Zamislite da vas prijateljica netom nakon operacije nosa upita kako izgleda. Nos joj je natečen i u zavojima, a ispod očiju prelijevaju se plavičaste otekline. Ne, ne izgleda dobro, baš kao što je i za očekivati nakon operacijskog zahvata na licu. No hoćete li joj to reći? Ili ćete joj reći da izgleda dobro i možda to pokušati ublažiti dodatkom poput „s obzirom na operaciju“. Imamo osjećaj da je to ono što nam nalaže pristojnost. Jednako kao kada od bake za Božić dobijete zeleno-crvenu pletenu vestu te se, iako ste razočarani, pristojno nasmiješite i zahvalite na daru. A u nekim drugim slučajevima ne radi se samo o pristojnosti. Zamislite da vas žena na samrti pita kako je njezin sin. Zadnji put kada ste ga vidjeli bio je dobro, na znate da je nakon toga poginuo u prometnoj nesreći. Oni koji smatraju da bi u ovakvoj situaciji bilo ispravno lagati mogu svoju ideju opravdati govoreći da ženu treba zaštititi od nepotrebne patnje.

Znači li to da laganje može biti moralno? Stavovi oko ovog pitanja razlikuju se. U nastavku ću izložiti stavove o laganju nekih od najpoznatijih autora koji su se bavili tim pitanjem.

7.3. Augustin

Jedan od najpoznatijih zagovornika ideje da je laganje uvijek loše jest Sveti Augustin. Evo odlomka iz *Enchiridiona*: „[s]vaka se laž tako mora nazvati grijehom, jer svaki čovjek mora govoriti što mu je na srcu – ne samo kada on zna istinu, već i kada je u krivu i kada je obmanut, kao što to može biti slučaj. To je tako bilo da je istina ili se samo pretpostavlja da je istina kada to nije. No svaka laž govori obrnuto od onog što on misli u svom srcu, s namjerom da obmani. Jasno je da je govor dan čovjeku, ne kako bi se ljudi međusobno mogli obmanjivati, već kako

bi mogli učiniti svoje misli znanima jedni drugima. Dakle, koristiti govor u svrhu obmanjivanja, a ne za njegovu pravu namjenu, grijeh je. Ne smijemo pretpostaviti da postoji laž koja nije grijeh, zbog toga što je ponekad moguće, govoreći laž, učiniti nekome uslugu. Jer isto bi se moglo reći za krađu, kada se kriomice ukrade od bogata čovjeka koji ne osjeća gubitak i dadne siromahu koji će to uvelike cijeniti. Ipak nitko ne bi rekao da takva krađa nije grijeh.“ (2006: 352, 353)

Prema Augustinu, dakle svaka je laž loša jer se laganjem zloupotrebljava Božji dar govora. Analogija s robinhudovskom krađom još jače potvrđuje krutost Augustinovih teza, jer čak i u slučaju da je vaša namjera plemenita ne možete je izvršiti nemoralnim sredstvom. Ipak, i Augustin priznaje da među lažima postoje razlike te da je neke lakše oprostiti unatoč tome što se uvijek radi o grijehu: „[o]bmana se može oprostiti, no svakako se ne smije hvaliti (...)“ (353)

Augustin promišlja o problematici laži i u djelu *De Mendacio,* u kojemu predstavlja svoju taksonomiju laži. Dijeli ih u osam razreda – najgori oblik su religijske laži, a najblaži one koje ne štete nikome. Augustinovo rješenje veoma je elegantno – ono dopušta uključivanje svih laži u kategoriju grijeha, nečega neispravnog pred Bogom, no istovremeno razlikuje između više vrsta laži prema tome koliko one uistinu čine zla. No i takvo nijansiranje nekima je bilo prestrogo te su nudili nova rješenja, temeljena vjerojatno na sukob između vjere u potrebu beziznimnog pravila protiv laganja i svakodnevnih potreba da se istina podredi situacijskim ciljevima.

Jedno od rješenja bilo je uvođenje ideje ranije spomenute ekvivokacije, poznate i kao mentalno ograđivanje. Mentalno ograđivanje dopuštalo je osobama da izgovore neistinitu rečenicu te da je u mislima dovrše tako da ona postane istinita. Zamislite da imate kćer koja primjenjuje ovu taktiku. Pri povratku iz večernjeg izlaska u subotu mogli biste je upitati: „Jesi li pila?“, na što bi ona mogla odgovoriti „Nisam pila“ te u svojim mislima nadopuniti rečenicu dodatkom „u ponedjeljak“, čime bi mentalni iskaz koji se sastoji od izrečenog i neizrečenog dijela bio istinit. Doktrina je bila veoma korisna i pri svjedočenjima na sudu u kojima se svjedoci kunu da će govoriti istinu pred Bogom, sveznajućim tvorcem od kojih njihove misli nikada nisu skrivene te stoga koristeći mentalno ograđivanje mogu lagati sucu, ali ne i Bogu. Mentalno ograđivanje izazvalo je mnoge polemike, no danas je na njega je najbolje gledati kao na povijesni kuriozitet (vidi Tutino 2011).

Još jedan pristup izbjegavanja problema koje postavlja Augustinov stav da su sve laži grijesi jest i modificiranje definicije laži. Tako, na primjer, Grotius (vidi 2004) tvrdi kako je neistinit iskaz laž samo ako je u sukobu s pravima osobe kojoj je upućen. Poanta je u tome da postoje osobe koje ne zaslužuju istinu. Na primjer, ubojica nema pravo na istinu koju želi iz vas

izvući. To mišljenje dijeli i Constant. Constant je svoje mišljenje u (1797), u kojemu brani iskorištenje laži u svrhu spašavanja ljudskog života, formulirao kao direktnu kritiku moralnog apsolutizma I. Kanta, koji je, baš kao i Augustin, sve laži smatrao nedopustivima.

7.4. Immanuel Kant

Prema Kantu, laži uvijek štete nekome, ako ne osobi kojoj su upućene onda čovječanstvu općenito. Poznat je primjer koji Kant od nas traži da zamislimo: osoba koja strahuje za svoj život skriva se u našem domu. Osoba od koje se krije dolazi nam na vrata i pita je li osoba koju traži u našoj kući. Prostora za izvlačenje malo je s obzirom na to da potencijalni ubojica od nas traži jednostavan odgovor u da/ne obliku. Grotius i Constant tvrdili bi da ubojica ne zaslužuju znati istinu, no čak i ako ne smatramo da postoji nešto poput „prava na istinu“ koje se može primijeniti selektivno, vjerojatno bismo mogli postići konsenzus oko toga da ubojici treba lagati. No Kant se s takvim zdravorazumskim zaključkom ne slaže: „(...) ako ste pomoću laži spriječili ubojstvo, učinili ste se odgovornim za sve posljedice; no da ste se čvrsto držali istine, javna pravda vam ne može ništa, koje god bile nepredviđene posljedice. Nakon što ste iskreno odgovorili na ubojičino pitanje je li žrtva u vašem domu, moguće je da je ona u međuvremenu pobjegla tako da se ne nađe ubojici na putu te stoga do ubojstva možda uopće ne dođe. No ako ste lagali i rekli da ona nije u vašemu domu, a ona je izašla iz kuće bez vašeg znanja te ju je ubojica na odlasku susreo, mogli biste biti optuženi za njezinu smrt. Da ste rekli istinu, možda bi ga susjedi zaustavili dok pretražuje kuću te bi se tako zlodjelo moglo spriječiti. Stoga, tko god govori laž, koliko god ona bila dobronamjerna, uvijek mora odgovarati za posljedice, koliko god one nepredvidive bile i platiti za njih čak i na javnome sudu. Istinitost je dužnost koja se mora smatrati temeljem svih dužnosti koje se temelje na ugovoru, a zakoni tih dužnosti bili bi nestabilni i beskorisni kada bi im se priznavala pa i najmanja iznimka. Govoriti istinu (biti iskren) u svim izjavama stoga je sveta i apsolutna zapovijed razuma, koju ne ograničava nikakva svrsishodnost.“ (1993a: 65)

Govoriti istinu je, prema Kantu, temeljna dužnost. Takva dužnost koja može opravdati i dovođenje nevine žrtve u ruke ubojice. Ako lažemo, moramo biti odgovorni za zlo koje iz toga slijedi, no ako se držimo istine ne može nas se smatrati odgovornima te, u navedenom slučaju, cijelu krivicu snosi ubojica.

Kantovo se odbacivanje laži često, osim iz ovih sasvim eksplicitnih redaka, izvodi i iz njegova kategoričkog imperativa (vidi Kant 2003). Prema prvoj formulaciji kategoričkog imperativa, ljudi trebaju djelovati prema principima za koje mogu poželjeti da ih svako

racionalno biće slijedi. Stoga, ako netko laže trebao bi željeti da to isto čine sva druga racionalna bića. Takva situacija bila bi samopobijajuća – kada bi laganje postalo univerzalno načelo ljudi si međusobno ne bi vjerovali te bi stoga i laži bile onemogućene, kao uostalom i cjelokupna komunikacija među ljudima. I druga formulacija kategoričkog imperativa ilustrativna je za laži. Prema njoj, ljudi se nikad ne smiju prema drugim ljudima (ili sebi samima) odnositi samo kao prema sredstvu, već uvijek kao i prema cilju.

I prva i druga formulacija isključuju određene oblike laži, no nije jasno kako prva zaista isključuje načelo „laži mahnitom ubojici da bi zaštitio nevinu žrtvu" te kako druga isključuje laži izrečene iz pristojnost ili kako bi se nekoga poštedjelo patnje.

No vratimo se eksplicitnoj formulaciji iz (1993b), koja izrijekom zabranjuje sve laži. Kant govori kako je govoriti istinu apsolutno načelo, no nije li jednako takvo načelo pokušati spasiti nevine živote? Prema Kantu, načela ne mogu biti u sukobu: „sukob dužnosti i obveza nije pojmljiv." Ako činite svoju dužnost, nećete imati konfliktne obveze.

Kantovi stavovi na neki su način posljedica njegove potrage za univerzalnošću morala koja se temelji na ljudskoj racionalnosti: „(...) moralna vrijednost radnje ne leži u posljedici koju se od nje očekuje ni u bilo kojem principu djelovanja koji svoj motiv mora posuditi od očekivanog ishoda. Sve te posljedice (ugoda nečijeg stanja pa čak i promicanje tuđe sreće) mogli su se ostvariti kroz druge uzroke i ne bi zahtijevali volju racionalnog bića, jedino mjesto na kojemu se najviša i neuvjetovana dobra mogu naći. Stoga, iznimno dobro koje se naziva moral ne može se sastojati ni oz čega drugoga nego od reprezentacije samog zakona, a takva reprezentacija se može pronaći samo u racionalnom biću zbog toga što je ta reprezentacija, a ne neka očekivana posljedica, osnova volje. To dobro već je prisutno u osobi koja djeluje prema toj reprezentaciji te se takvo dobro ne mora izvlačiti samo iz posljedice." (1993b: 13, 14)

Ishod nije bitan jer on može biti ostvaren na amoralnu tlu, stoga su za istinsko dobro bitna načela. Ipak, u vrednovanju posljedice neke radnji nalazimo privlačnu osnovu za određivanje njezine moralnosti – ako je posljedica nekog čina dobra, onda je on moralan[72].

[72] Ovdje možemo kao zanimljivost spomenuti kako je Talanga (1990) ideju o dopuštenosti laži u određenim kontekstima, poput zaštite prava na vlasništvo, koje zastupa Marko Marulić u djelu *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* iz 1506. godine, osporavao suprotstavljajući takve ideje upravo Kantovima.

7.5. John Stuart Mill

S prebacivanjem težnje na posljedicu radnje slažu se utilitaristi (konzekvencijalisti), prema kojima će laž biti opravdana ako proizvede više dobrih nego loših posljedica. Te će se posljedice vrednovati u odnosu prema ljudskoj sreći, dobru, ugodi, boli, zlu, ljudskoj patnji i sličnim moralnim mjernim jedinicama. Ovako određena, utilitaristička pozicija djeluje privlačno – hoćemo li u određenoj situaciji lagati ili ne ovisit će o posljedicama te laži. To će nas osloboditi i odgovornosti da branimo općenitu nemoralnost laži neovisno o okolnostima u kojima do nje dolazi. No utilitarizam se susreće s nizom problema. Prvi je kako uopće odrediti posljedice nekog čina. Uz to, ponekad ljudi nemaju vremena izvoditi takvu računicu netom prije djelovanja. J. S. Mill, jedan od najznačajnijih utilitarista, kaže sljedeće: „[o]dgovor na ovaj prigovor jest da je bilo mnogo vremena, točnije cijela prošlost ljudske vrste. Tijekom svog postojanja ljudi su učili iz iskustva o težnjama djelovanja; o tom iskustvu ovisi sva razboritost, kao i sva moralnost života. Ljudi govore kao da je početak tog tijeka iskustva do sada bio sa strane, kao da u trenutku kada se osoba osjeti u napasti da se miješa u tuđu imovinu ili tuđi život mora po prvi put razmatrati jesu li ubojstvo i krađa štetni za ljudsku sreću.“ (2009: 42)

Prema Millu, računanje pozitivnih i negativnih ishoda nekog mogućeg djelovanja ne mora biti tekuće računanje o pojedinim činovima (ubojstvu, krađi, laganju i sličnome), ono je već provedeno. Možemo znati, barem u teoriji, jesu li u većini prijašnjih slučajeva ishodi određenog čina bili pozitivni ili negativni.

Drugi prigovor utilitarizmu jest da on činove poput laganja same po sebi smatra moralno neutralnima. Naime, laž će biti loša ako proizvede više štetnih no pozitivnih učinaka, a bit će dobrodošla ako proizvede više pozitivnih nego negativnih posljedica. Ipak, protivnici ovog stava tvrdit će kako imamo osjećaj da postoji nešto inherentno loše u laganju, varanju, krađi i sličnim činovima koje osuđujemo iz moralnih razloga. Mill je svjestan potrebe za moralnim temeljem koji će biti polazna točka u prosuđivanju laži. Takva potreba nije u proturječju s utilitarizmom: „(...) često bi bilo svrsishodno, zbog prevladavanja trenutačne neugode ili ostvarenja nekog cilja koji je koristan nama ili drugima, izreći laž. No s obzirom na to da je održavanje tananog osjećaja istinoljubivosti jedna od najkorisnijih, a oslabljenje tog osjećaja jedna od najbolnijih stvari kojima naše ponašanje može ići na ruku te zbog toga što i svako, čak i nehotimično, udaljavanje od istine čini toliko za slabljenje pouzdanosti ljudskih tvrdnji, koja nije samo potpora svem sadašnjem društvenom dobru, već i čiji nedostatak čini više od ičega za unazađivanje civilizacije, vrline, svega onoga na čemu se ljudska sreća na najširoj razini zasniva; osjećamo da kršenje, za trenutačnu korist, pravila takve transcendentne korisnosti, nije

prikladno, i da onaj koji, u svrhu pogodnosti za sebe ili nekog drugog pojedinca, djeluje kako bi lišio čovječanstvo toga dobra i nanio mu zlo (…) djeluje kao njegov najljući neprijatelj. Ipak, svi etičari priznaju da čak i to pravilo, koliko god ono bilo sveto, dopušta moguće iznimke; od kojih je glavna ona u kojoj skrivanje nekih činjenica (poput odavanja informacija kakvom zlotvoru ili loših vijesti vrlo bolesnoj osobi) može nekoga poštedjeti (osobito neku drugu osobu) velikog i nezasluženog zla (…). No kako se iznimke ne bi raširile preko mjere, i kako bi imale najmanji utjecaj na oslabljivanje povjerenja i istinoljublja, granice se moraju priznati i odrediti; i ako princip korisnosti uopće vrijedi, on mora biti dobar za vrednovanje sukobljenih koristi i označavanje granica unutar kojih svaka od njih ima prednost.“ (2009: 40 – 42)

Valja razlikovati između trenutačnih pozitivnih i negativnih posljedica i onih dugoročnih, a laganje ima dalekosežne negativne posljedice, poput slabljenja istinoljublja, koje se ogledaju u šteti za cjelokupnu ljudsku zajednicu. Ipak, postoje slučajevi koji mogu biti iznimka i u kojima se mora posebno oprezno vagati neposredne i posredne učinke nekog djelovanja. Možda bismo na temelju ovog i prethodnog Millova citata mogli reći kako smo nekom vrstom moralne indukcije došli do spoznaje kako su posljedice laganja negativne te smo stoga usvojili određenu odbojnost prema lažima koja nam omogućava da, barem u situacijama koje su po svojoj prirodi jednoznačne, preskočimo računanje posljedica nekog čina.

7.6. Sissela Bok

S idejom da laži imaju negativne dalekosežne posljedice, ali da su u rijetkim slučajevima ipak moralno prihvatljive slaže se i S. Bok (1979). Prema autorici, posljedice laži moraju se računati na tri razine, točnije, pri prosuđivanju o šteti koja iz neke laži proizlazi u obzir moramo uzeti (i) neposrednu štetu drugima (to je razina koju po autorici lašci uzimaju u obzir ako promišljaju o svom činu), (ii) štetu načinjenu samom lašcu i (iii) štetu općoj razini povjerenja i društvenoj suradnji (1979: 25).

Na prvi pogled može se činiti da lažac u slučajevima u kojima laže za vlastitu korist ništa ne gubi već da, ako laž ne bude otkrivena, može samo profitirati. Bok takvu štetu objašnjava ovako: „[s]ama činjenica da on *zna* da je lagao (…) utječe na njega. Može smatrati laž kao udarac na vlastiti integritet; zasigurno gleda na one kojima je lagao s novim oprezom. Zna da će njegov kredibilitet i poštivanje njegovih riječi biti narušeni ako saznaju da im je lagao.“ (1979: 26)

Dakle, laganje utječe na lašca zbog njegova odnosa prema samome sebi i odnosa prema drugima. Bok dodaje: „[i]ako nije tako da sve laži štete lažljivcu, uvijek postoji rizik takve štete

kod većine njih. Taj je rizik povećan činjenicom da je mali broj laži usamljen. Lako je, netko je dovitljiv primijetio, izreći laž, no teško je izreći samo jednu. Prva laž „mora biti povezana s još jednom ili će kroz nju prokišnjavati.“ Možda će biti potrebno sve više i više laži; lažac uvijek ima što doraditi. A njegov napor svaki put postaje veći – mnogi su primijetili da je potrebno dobro pamćenje kako bi nečije neistine ostale u dobrom stanju i nezapetljane. (...) Uz to, nakon prve laži, ostale dolaze lakše. Psihološke barijere se ukidaju; laži se čine nužnijima, manje su podložne prijekoru; sposobnost moralnog razlikovanja može oslabjeti; laščeva percepcija šansi da bude otkriven može se iskriviti. Te promjene mogu utjecati na njegovo ponašanje na suptilan način; čak i kada nije otkriven manje će mu vjerovati od onih neupitnog poštenja. A neizbježno je da češće laži povećavaju šansu da će biti otkriven. Tada, čak i ako lažac ne osjeća gubitak integriteta zbog lažljivog djelovanja, zasigurno će požaliti štetu svom kredibilitetu do koje će doći kada ono bude otkriveno. “ (26, 27)

Laži narušavaj integritet lašca, one utječu na njegov karakter, koji će biti oštećen još i više u pokušaju prekrivanja i održavanja prve laži ili kada laganje uđe u naviku. Osim toga, ponašanje drugih osoba prema njemu bit će promijenjeno, one će postati puno opreznije u njegovu prisustvu i s vremenom će mu kredibilitet biti narušen neovisno o tome jesu li u nekoj situaciji njegove namjere časne.

Kao što je već rečeno, Bok podupire i Millovu ideju da laži nisu pogubne samo za pojedince, već i za cijelu društvenu zajednicu: „[f]urnir društvenog povjerenja često je tanak. Širenjem laži – imitiranjem, ili zbog odmazde, ili kako bi se spriječila naslućena obmana – povjerenje je narušeno. No povjerenje je društveno dobro koje se mora zaštititi kao i zrak koji udišemo ili voda koju pijemo. Kada je narušeno, zajednica u cjelini pati; a kada je uništeno, društva posrću i urušavaju se.“ (28)

Jedna laž možda neće naškoditi povjerenju u zajednici, no kada se laži počnu gomilati, kada postanu navika i kada je zbog toga povjerenje narušeno, društvo se može naći u kaosu – nitko ne bi mogao vjerovati drugim osobama, medijima, ne bismo mogli učiti iz tuđih riječi niti se u njih pouzdati čak i u situacijama u kojima nam o tome ovisi život. Naravno, ovakav scenarij krajnje je pesimističan, no svakako nije nerealan, jer pri laganju ljudi uvijek misle da se u njihovu slučaju radi o izuzetku. Kao što je Kant pokazao, laganje se ne može poopćiti, no ipak, lažu svi, a jedino vjera u to da drugi govore istinu i dalje održava na životu međuljudsko povjerenje. Pitanje je, koliko je laži dopustivo a da se ipak održi društvena kohezija jer teško je pronaći osobu koja nikada nije slagala. Mnogo puta lašci će tvrditi da su lagali iz plemenitih pobuda. Ranije sam spomenula laži iz pristojnosti i laži izrečene za tuđe dobro, no može li

određena moralna teorija na uspješan način razgraničavati između dopustivih i nedopustivih laži?

Bok smatra da „laži potrebuju *razlog*, dok s govorenjem istine to nije slučaj“ (24) Govorenje je istine neutralno i temeljno stanje stvari, laži su moralno upitni izuzeci i stoga onaj tko želi lagati mora imati opravdanje za to, naravno, ako smatra da je laž koju je izrekao moralno ispravna. Prema autorici, laži nisu vrijednosno neutralne, početna vrijednost laži uvijek je negativna. Takav princip istinoljublja[73] teret dokaza prebacuje na lašca (i sve one koji dijele njegovu perspektivu) – on je taj koji mora opravdati svoje djelovanje jer povjerenje je temelj za međuljudske odnose i izgradnju i održavanje ljudskog društva. Osobe koje lažu često tvrde da to čine kako bi nekoga poštedjele boli, ili osigurale veću pravednost u širem kontekstu, no nikakvo opravdanje neće biti moguće ako je postojala iskrena alternativa za koju je lažac znao (vidi 93). Opravdanje je moguće ako nema valjane i poznate alternative laganju.

Prema Bok, koja u svojim stavovima o javnom opravdanju slijedi zamisli J. Rawlsa (1971), lašcu mora biti moguće javno obznaniti opravdanje obmanjujućih postupaka. Prema autorici, javno opravdanje mora biti usmjereno prema razumnim osobama i mora se odvijati slijedeći takozvano zlatno pravilo: „[m]oramo dijeliti perspektivu onih na koje naše odluke utječu i pitati se kako bismo reagirali kada bi laži koje razmatramo bile izrečene nama. Tada moramo usvojiti perspektivu lašca i onih kojima se laže; i to ne samo onu pojedinih osoba, već i svih onih na koje laži utječu – kolektivnu perspektivu razumnih osoba koje se potencijalno obmanjuje. Moramo osmisliti isprike i moralne argumente za obranu laži i zapitati se kako bi se one držale pod javnim razmatranjem tih razumnih osoba.“ (98, 99)[74]

Možemo se zapitati kako se točno odvija takvo opravdanje. Bok predlaže više razina na kojima se ono razrađuje. Prva je razina ona unutarnjih misaonih eksperimenata, druga je konzultacija s prijateljima, kolegama ili nekim trećim. Samo pozivanje na unutarnje monološko opravdanje u kojima je osoba koja promišlja ujedno odvjetnik i sudac često nije dovoljno, kao ni opravdanje unutar skupine koja dijeli slične interese i laščevu perspektivu te je često potrebna treća, zaista javna razina na kojoj će osobe raznih pozadina i profila raspravljati o činu obmane.

[73] U izvorniku „principle of veracity“.

[74] Pitanje perspektive veoma je zamršeno te se možemo zapitati koliko je zaista moguće zauzeti tuđu perspektivu uzevši u obzir sve želje, vjerovanja i uvjerenje druge osobe. No ostavimo to pitanje za sada po strani. Za ulogu perspektive pri laganju na radnom mjestu, kao i opće zahtjeve empatične perspektive, vidi Cojuharenco i Sguera (2015).

Iako je takvu raspravu teško održati prije svake izrečene laži, rasprava o primjerima iz prošlosti može biti instruktivna. Takva rasprava se, prema Bok, može održati na televiziji i drugim medijima, u školskim i fakultetskim učionicama, radionicama i javnim skupovima. Autorica priznaje ograničenja tog modela opravdanja – nije od koristi kada ne postoji mogućnost rasprave ni u onima u kojima su ljudske sposobnosti, znanja i mogućnost uviđanja tuđe perspektive ograničeni.

Rezimirajući možemo reći kako su za autoricu laži negativna pojava čija je uporaba ipak ponekad opravdana. Važno je da potrebno opravdanje treba aktivno provesti na više međusobno povezanih razina. Time se daje vjerodostojnost ideji da je stanje iskrenosti temeljno za društvo, a laž samo povremeno nužno zlo.

7.7. Thomas L. Carson

Još jedan autor među onima koji smatraju da je laganje moralno pogrešno kada uzrokuje štetu, ali ponekad dopustivo jest T. L. Carson. Prema njemu, moralni sudovi prema kojima je laganje opravdano u slučajevima u kojima šteti drugima ne bi prošli test racionalnosti. Jednako tako, test racionalnosti i konzistentnosti ne mogu proći ni teorije prema kojima su laži i obmane uvijek loše. Prema njemu, laži treba opravdati ili osuditi partikularno. No tko može suditi o moralnosti nekog postupka? Prema autoru, „moralni suci“ moraju biti (2010: 130, 131) (i) konzistentni (moralni sudovi moraju se moći univerzalizirati te moralne radnje moraju biti konzistentne s moralnim sudovima), (ii) primjereno informirani (o relevantnim činjenicama oko radnji koje prosuđuju, uključujući djelatnikove razloge, posljedice radnje i posljedicama alternativnog djelovanja) i (iii) imati sposobnost kognitivnog djelovanja (moraju biti u stanju donositi valjane zaključke te uviđati implikacije moralnih sudova).

Prema Carsonu, postoje slučajevi u kojima je jasno da je laganje loše, no postoje i oni u kojima takvo vrednovanje nije toliko jednostavno jer racionalni i konzistentni ljudi mogu donijeti različite zaključke pri prosuđivanju moralnost laganja. Evo kako autor odgovara ne mogući prigovor da njegova teorija ne pomaže pri rješavanju zamršenijih slučajeva: „[p]rigovor da ne rješavan teške slučajeve je cirkularan jer pretpostavlja da *postoje odgovori* ili objektivne moralne istine o tim teškim slučajevima te da su nam dostupni. Pretpostavlja neistinitost relativizma i skepticizma. Ipak, istina o metaetici možda je (i vjerojatno jest) vrsta umjerenog relativizma ili skepticizma prema kojoj postoje objektivno ispravni i spoznatljivi odgovori na neka moralna pitanja, ali ne i na neka druga. Moguće je da ne postoji jedna sveobuhvatna teorija

dobrog i lošeg, poput [utilitarizma čina][75], koja je objektivno istinita (…) i za koju možemo znati da je objektivno istinita. Stoga, moguće je da postoji više od jednog razumnog pogleda na moralnost laganja i obmanjivanja. Ipak, svi razumni stavovi o laganju i obmanjivanju imaju nešto zajedničko: slažu se da su laganje i obmanjivanje pogrešni kada proizvode više štete nego koristi.“ (165)

Bok, kao što smo vidjeli, uvijek najprije predlaže traženje alternative. Ako ona postoji, ne treba pribjegavati lažima. No često alternativa postoji te bi uzimajući u obzir dugoročne posljedice laži i njihov utjecaj na društvo bolje bilo biti iskren, a ipak se odlučujemo na izricanje laži i iskrivljavanje istine. Carson je u tom pogledu mnogo blaži i pragmatičniji te stoga razlikuje „iskrenost u negativnom smislu“ i „iskrenost u pozitivnom smislu“ (257). Iskrenost u negativnom smislu jest snažna težnja da se ne govore laži ili da se ne obmanjuje, dok iskrenost u pozitivnom smislu uključuje težnju da se ne laže ili obmanjuje, ali i otvorenost i neprijetvornost. Prema autoru, iskrenost u negativnom smislu jest kardinalna vrlina, barem u uobičajenim okolnostima, no iskrenost u pozitivnom smislu to nije. Lagati da bi se zaštitilo nedužnu osobu moralno je ispravno iako u moralnom pojedincu treba postojati inklinacija prema neizgovaranju neistina, no izreći potpunu istinu oko svake sitnice koja nam nije po volji i svaku negativnu misao koja nam se u nekom trenutku mota po glavi nije vrlina.

Ovime zaključujem ovaj kratki pregled moralnih teorija o laganju koje sežu od potpune osude laži do umjerenijih stavovi koji dopuštaju laži u određenim situacijama. Sagledajmo sada što ti autori uopće smatraju da laž jest.

7.8. Odnos moralnih i jezičnih teorija o laganju

Svi spomenuti autori pružili su definiciju laži koja je standardna, to jest ne uključuje u sebi intencionalne neistinite razgovorne implikature, ili se ona u njihovih tekstovima može iščitati između redaka. Vidjeli smo da, prema Augustinu, „svaka laž govori obrnuto od onog što on misli u svom srcu, s namjerom da obmani“. Kant u više navrata o lažima govori kao o „hotimičnim neistinitim izjavama drugoj osobi“ (vidi 1993b: 64), prema Bok, laž je „hotimično varljiva poruka u obliku *izjave*“ (1979: 16), a Carson jasno razlikuje laganje od obmanjivanja. Prema njemu, laž je hotimična neistinita izjava čiju istinitost govornik jamči[76], točnije: „[o]soba

[75] U originalu „act-utilitarianism“. Prema utilitaristima čina (ne)ispravnost nekog djela određena je samo prema posljedicama tog djela. Takvo viđenje utilitarizma ponekad se zamjenjuje utilitarizmom pravila prema kojemu je neki čin ispravan ako je u skladu sa skupom pravila čije prihvaćanje dovodi do najboljih posljedica (vidi Carson 2010 od str. 89)

[76] U izvorniku „warrants“.

S govori drugoj osobi S1 laž akko: 1. S izreče lažnu tvrdnju X S-u 1, 2. S vjeruje da je X lažna ili vjerojatno lažna (ili, alternativno, S ne vjeruje da je X istinita), 3. S tvrdi X u kontekstu u kojemu S jamči istinitost X-a S-u 1, i 4. S ne smatra da ne jamči istinitost onoga što govori S-u 1“. (2010: 30)

Obmanjivanje se od laganja, prema ovom autoru, razlikuje prema dvjema točkama (vidi 2010: 46 ili citat u ovome radu), od kojih je ona najraširenija ta da se osobu može zavarati i istinitim iskazom. Dakle, neistinite hotimične razgovorne implikature ne mogu biti laži jer je sud izražen na semantičkoj razini istinit.

Obrana ili osuda laži i laganja navedenih autora počivaju na standardnoj definiciji laži koju sam htjela proširiti uključivanjem u nju hotimičnih neistinitih implikatura i ostalih pragmatičkih pojava. Je li moguće te pojave uključiti u valjanu moralnu teoriju? Kao što je rečeno već na početku prošlog poglavlja, ne postoji jednoznačno podudaranje između laži i neistine te iskrenosti i neistine. Takvu ideju podržava i Bok: „(...) postoji velika opasnost od pojmovne zbrke, od nemogućnosti uočavanja temeljnih razlika između dviju domena: *moralne* domene namjeravane istinitosti ili obmane i mnogo šire domene istine i neistine općenito. Moralno pitanje lažete li ili ne lažete ne može se *riješiti* utvrđivanjem istinitosti ili neistinosti onoga što govorite. Kako bismo riješili to pitanje, moramo znati jeste li *namjeravali da vaša izjava bude zavaravajuća*. Ove dvije domene često se preklapaju, toliko da je jedna neophodna za drugu. No istina i iskrenost nisu jednake, kao ni neistina i laž. Dok se ne uvide te razlike i dok se ne rasvijetle područja preklapanja i nejasnoće, malo se može napredovati u odnosu prema moralnim nedoumicama oko laganja.“ (1979: 6)

Nije svaka neistina laž, jer, unatoč tome što neki autori smatraju suprotno, ono što određuje laž jest govornikova namjera. Iako se autorica ne dotiče laži u obliku implikatura, njezine se riječi u teoriju koja hotimične lažne implikature uključuje u definiciju laži savršeno uklapa. Govornikova namjera pri namjernoj uporabi neistinitih implikatura jest zavarati ga, učiniti da on povjeruje u nešto različito od onoga što se iz njegovih riječi može iščitati ili na neki drugi način negativno utjecati na njegova vjerovanja, dakle namjera mu je slagati. Ako takve namjere nema, radi se o šali, nesporazumu ili nečem trećem, no ne o laži. Kao što nije tako da je svaka neistina laž, nije tako ni da je svaka istina dokaz nečije iskrenosti. I u tom slučaju može biti riječ o zabuni, ali može biti riječ o istinitosti na jednoj razini, a neistinitosti na drugoj.

Osim toga, Bok govori i o uskim definicijama laži zbog kojih su neki moralni/jezični fenomeni izvan okvira laganja. I prema ovoj autorici, radi se o pokušaju da se izađe na kraj s definicijom laži koja za sobom povlači moralnu osudu pojava koje su učestale i kojih se mnogi

ne žele odreći. Primjer takvog evazivnog pokušaja jest ranije spomenuta taktika mentalnog ograđivanja. Kako autorica objašnjava, „kad god je neki zakon toliko krut da većina ljudi ne može živjeti prema njemu, zasigurno će doći do pokušaja da mu se izmakne; pravila o laganju nisu iznimka.“ (15)

Iako to autorica nije imala na umu, mogli bismo tu ideju proširiti na neistinite implikature. Kao što smo vidjeli, postoje autori koji moralnu prednost daju obmanjivanju, no može li se doista takva prednost opravdati ako su namjera koja stoji iza laži i njihove posljedice isti onima pri hotimičnom neistinitom impliciranju? Ideja iznesena u ovom radu bila je ta da se takva razlika ne može održati, a takvo razlikovanje još će teže biti održivo ako se definicija laži proširi kako bi uključivala i hotimične neistinite razgovorne implikature i ostale pragmatičke pojave. Ako definicija laži ne uključuje implikature, ona posredno daje podršku moralnom razlikovanju između ovih dviju pojava, a smatram da takvo što nije ispravno. Adler (1997: 452) zagovara razlikovanje između laži i obmanjivanja (neizravnih laži), koje se poklapa s onim između tvrdnje i implikature, koje bi pomagalo društvenoj harmoniji (na uporabu neizravnih laži gleda kao na pitanje taktičnosti) i koje se temelji na društvenoj normi. Smatram kako je norma o kojoj govori proizvoljna te kako nemamo dovoljno čvrstih razloga da je smatramo nečim poželjnim[77].

Dakle, ako na isključivanje razgovornih implikatura iz definicije laži gledamo kao na pokušaj održavanja ideje o potrebi beziznimnog pravila protiv laganja, tada nam njihovo uključivanje u definiciju pomaže da sveobuhvatnije sagledamo moralnu dimenziju laži. Ako ne možemo uvijek dati moralnu prednost uporabi neizravnih verbalnih sredstava pred uporabom onih izravnih, tada moramo barem pokušati odrediti kriterij određivanja moralne težine laži koji nije formalan, već sadržajan.

7.9. Jennifer M. Saul

Za kraj ću predstaviti ideje J. M. Saul, autorice koja razmatra razliku između laganja i obmanjivanja te pruža mnoge zanimljive uvide u to razlikovanje, no s čijim se zaključcima ne slažem, barem ne u potpunosti. Saul (2012) tvrdi da, iako se radi o dvije različite vrste čina te

[77] Meibauer nalazi empirijsku potvrdu za svoj stav da lažni nisu samo povezane s izjavama, već i s implikaturama u Hardinovu istraživanju (Hardin 2010) Rezultati tog istraživanja protive se stavu onih autora koji govore o tome da intuicije govornika ide u smjeru razlikovanja lažnih implikatura od izravnih laži. Prema istraživanju, iduća situacija ocijenjena je rezultatom od 4.84 boda na ljestvici na kojoj je 7.0 najviši stupanj laži: Ivan i Ana u vezi su otkad je ona prekinula s Bornom. Ivan je pita: „Jesi li vidjela Bornu ovaj tjedan?“ te ona odgovara: „Borna već tjednima ima gripu.“ Istina je da Borna već tjednima ima gripu, no istina je i da su se on i Ana vidjeli večer ranije. Je li Ana lagala? (prema Meibauer 2011: 286)

iako je ta podjela za nju iznimno bitna, obmanjivanje nije moralno bolje od laganja. „Ali kada promišljamo o moralnosti *čina*, često promišljamo i o vrlini *djelatnika* – ne uvijek svjesni da to činimo. Odluke o laganju i zavaravanju mogu biti izvorno (ne samo prividno) moralno otkrivajuće o karakteru djelatnika.“ (86) Saul izlaže primjer umiruće žene (87). Zamislite da vas žena na samrti upita o tome kako je njezin sin. Zadnji put kada ste ga vidjeli bio je dobro, no znate da je nakon toga poginuo u prometnoj nesreći. Kako je bolje odgovoriti na njezino pitanje?

(1) Vidjela sam ga jučer i bio je dobro.
(2) Dobro je.

U prvom slučaju radi se o zavaravanju implikaturom, a u drugom o eksplicitnoj laži. Može vam se činiti da je moralnije ženi na samrti reći (1) iz razloga što joj ne želite nanijeti dodatnu bol u zadnjim trenucima njezina života, no što ako ste žena njezina sina i ako bi vam izgovaranje eksplicitne laži moglo naštetiti na sudu pri ostavinskoj raspravi? Tada se čini da je biranje neizravne laži podmuklije, a ne moralnije. Saul pojašnjava kako „(...) možemo najbolje objasniti svoje prosudbe ako uvidimo da prosuđujemo *što činovi otkrivaju o ljudima koji ih čine*, a ne moralnost samih činova.“ (88)

Saul uvodi, slijedeći C. Calhoun (vidi 1989), razlikovanje između normalnih i abnormalnih moralnih konteksta. Normalni konteksti oni su u kojima vrijede ustaljene i raširene moralne norme. Abnormalni konteksti vezani su uz norme koje poznaje uži krug ljudi.

Kao primjer abnormalnog moralnog konteksta Saul navodi pravnu domenu. „U skladu sa zakonom SAD-a, krivokletstvo zahtjeva govorenje nečeg neistinitog – puko isporučivanje neistine nedovoljno je.“ (2012: 95) Prema tome, neizravno laganje u sudnici ne smatra se krivokletstvom jer, prema Saul, posao je odvjetnika prodrijeti do istine i ne dopustiti nejasnoće ili višeznačnosti pri svjedočenju. Ako se kroz suđenje provlače neistinite implikature, to je krivica odvjetnika koji su školovani da raščiste takve situacije. Takvo razmišljanje slijedio je sud odbacivši optužbe za krivokletstvo u slučaju „Bronston protiv Sjedinjenih Država“. Razgovor između Samuela Bronstona i odvjetnika bio je sljedeći:

Odvjetnik: Imate li bankovni račun u banci u Švicarskoj, gospodine Bronston?
Bronston: Ne, gospodine.
Odvjetnik: Jeste li ga ikad imali?
Bronston: Tvrtka je tamo imala račun oko šest mjeseci, u Zurichu.

Temelj optužbe za krivokletstvo bio je taj da „(..) iako je njegov drugi iskaz doslovno istinit, on je duboko zavaravajuć jer poručuje da Bronson nikada nije imao osobni bankovni račun u švicarskoj banci. Presuda Vrhovnog suda SAD-a bila je ta da izjava koja samo zavarava nije krivokletstvo.“ (95).

Saul takvu odluku smatra opravdanom jer se slaže s idejom da je na odvjetniku da dopre do istine. No postoje slučajevima u kojima sud je donio različitu odluku oko pitanja krivokletstva. General Narodne garde u Kentuckyju bio je pod istragom zbog pozivanja službenika Narodne garde na zabave na kojima se od njih nelegitimno tražilo da doniraju novac. Tijekom ispitivanja svjedočio je jedan od službenika, Robert DeZarn:

> Odvjetnik: Godine 1991., a vjerujem da ste tada bili umirovljeni, održao je zabavu u svom domu. Jeste li to znali?
> DeZarn: Da.
> Odvjetnik: U redu. Gospodine, je li to bio skup za političko prikupljanje priloga?
> DeZarn: Zasigurno ne.

Problem u ovom slučaju je taj što je odvjetnik pogriješio oko godine održavanja zabave, naime ona se nije održala 1991., već 1990. godine. Naknadne godine upriličena je samo večera na kojoj je bio i DeZarn. Prema ostalim pitanima i odgovorima bilo je jasno da ispitanik zna da se odvjetnikovo pitanje odnosi na zabavu držanu 1990. DeZarn je optužen zbog krivokletstva, a pokušaj obrane, pri kojoj su se njegovi odvjetnici pozivali na slučaj „Bronston protiv Sjedinjenih država“, bio je neuspješan (za oba navedena primjera, kao i za druge političke laži, vidi Posner 1999).

Tražiti od svjedoka u sudnici istinu na razini onoga što je rečeno i onoga što je implicirano djeluje kao mnogo ekonomičnije i pravednije od toga da se dopusti da zločinci izbjegnu kaznu jer nisu izravno lagali već su to učinili kroz implikaturu. Odvjetnici, iako uvježbani za moguće situacije u sudnici mogu prečuti određene formulacije. Jednako tako, možemo ponoviti i više puta izrečenu tezu: ako je komunikacija temeljena na razgovornim implikaturama racionalna i konvencionalizirana, tada je sud na razini onoga što je rečeno informativno sekundaran. Jasno je iz konteksta da je tražena informacija ona implicirana. Ako je tako u svakodnevnoj komunikaciji, zašto bi u sudnici bilo toliko drugačije da postaje neprirodno?

Uz to, autorica navodi i primjere dogovora kojima se može utvrditi je li zavaravanje moralno dopustivo. Pruža primjer bračnog para koji je u otvorenoj vezi koja s temelji na tri

ključna pravila: (1) o aferama s drugima osobama se ne razgovara, (2) laži nisu dozvoljene, no s obzirom na to da su oba člana para svjesna da će takvo što teško ostvariti ako ne dozvole zavaravanje, (3) zavaravanje je dozvoljeno. Prema Saul, u takvom slučaju jasno je da je zavaravanje bolji moralni izbor od laganja.

Zaključno, možemo reći da Saul ne smatra da je laganje uvijek gore od obmanjivanja, no jednako tako, ne slaže se s tim da sredstvo kojim se odvija obmana nije moralno relevantno. Prema njoj, sredstvo je bitno na sljedeće načine:

1. Odabir laži ili obmane može odrediti moralni status djelatnika.
2. U kontekstu kakav je, na primjer, sudnica zavaravanje je bolje od laganja.
3. Kada postoji apriorni dogovor da je obmana bolja od laži, tada je obmana moralno ispravnija. (vidi str 99.)

S obzirom na prvu točku, možemo se složiti oko toga da način na koji lažac odluči nekoga obmanuti puno govori o njegovu karakteru, no analiza njegova karaktera ne iscrpljuje se na tome je li lagao izravno ili neizravno. Može ga se prosuđivati po vremenu utrošenom u obmanu, po broju ljudi koji će njome biti pogođeni, po negativnom sadržaju koji je u nju uključen i po mnogim drugim točkama. Smatram stoga kako razlikovanje između laži i obmane kao sredstava otkrivanja i vrednovanja osobnosti djelatnika ne izvršava dovoljno dobro svoju ulogu.

O drugoj točki već sam govorila. Smatram kako, ako neistinu izrečenu ili impliciranu s ciljem da stvori neistinito vjerovanje vrednujemo prema njezinim ciljevima i posljedicama na takvo vrednovanje ne mogu utjecati formalne nijanse u sredstvu kojom se zavaravanje izvodi. Ako to vrijedi za svakodnevni život, trebalo bi još čvršće vrijediti u kontekstima poput pravosudnog.

Treća točka moralnost određenog čina prosuđuje prema konsenzusu koji se oko njega postiže. Ostavljajući po strani pitanje je li najbolji način prosuđivanja i utvrđivanja moralnosti, možemo samo naglasiti arbitrarnost takvog dogovora – ako se možemo dogovoriti da je obmana razgovornim implikaturama, ili nekim drugim pragmatičkim sredstvom, bolja od laganja tada se možemo dogovoriti i oko toga da vrijedi obrnuto, ili pak, da ni jedno ni drugo nisu moralno upitne pojave. Mislim da je takva slika zbog arbitrarnosti na kojoj je izgrađena neodrživa i neobranjiva.

Dakle, vidjeli smo kako se neki tradicionalni i neki suvremeni autori postavljaju prema odnosu između izravnih i neizravnih laži te kako prosuđuju njihovu moralnost. Za kraj želim ukratko sagledati mogući odgovor na pitanje koja je ispravna moralna teorija o laganju.

7.10. Prihvatljiva teorija laganja

Kantova teorija, prema kojoj nije dopustivo lagati ni kako bi se spasio život nedužne osobe, zasigurno je pretjerano rigorozna, osim toga teško je zamisliti bi li u praksi imala one pozitivne ishode koje bi zadovoljile Kanta. Ostale predstavljene teorije, one sv. Augustina, J. S. Milla, T. L. Carsona i S. Bok i imaju mnoge dodirne točke. Ugrubo, možemo reći da svi ovi autori laži smatraju apriorno lošima (jer one negativno utječu na lašca, osobe kojima se laže, društvu u cjelini ili su zloupotreba božjeg dara govora), no ipak, svi oni dopuštaju iznimke. Augustin je zbog toga stvorio ljestvicu laži prema kojoj postoje razne moralne razine laži – od onih najgorih, do onih najblažih koje su isto grijeh, no mnogo ih je lakše oprostiti. Prema njemu, u slučajevima takvih laži ono što zaista moramo cijeniti i pohvaliti jest dobra namjera djelatnika, a ne sama laž (vidi 2006: 353).

No kako ćemo odrediti koje su laži dopustive, a koje to nisu? Bok i Carson predlažu slično rješenje. Prema njima, pojedine se laži moraju pomno razmotriti uzevši u obzir sve čimbenike koji ih okružuju, poput namjera i posljedica (kratkoročnih i dugoročnih). Takvo razmatranje mora biti javno moguće (Bok) a moraju ga provesti konzistentni, primjereno informirani i racionalni moralni suci (Carson). Kao što Carson naglašava, moralna neslaganja nisu neobična pojava te do njih može doći u slučajevima koji sežu od lažnog oduševljenja zbog rođendanskog poklona do pitanja nacionalne sigurnosti, stoga možda jedino što možemo učiniti jest pokušati zadržati i poticati u ostalima iskrenost u negativnom smislu te o svakoj pojedinoj laži, ili barem o svakoj kategoriji laži (lažima iz pristojnost, lažima u vlastitu korist, paternalističkim lažima, političkim lažima, lažima u oglašavanju i tako dalje), racionalno, obaviješteno i nepristrano promisliti, individualno ili u skupini, koristeći strategiju koja nam individualno najbolje odgovara, bilo da je zovemo zlatno pravilo, javni um, veo neznanja ili kakvim drugim imenom. Koliko god se mi trudili, idealna moralna teorija daleko je od stvarnosti i greške su uvijek moguće, no zasigurno je dobro imati model koji nam može pružiti oruđe za promišljanje i djelovanje u konkretnoj situaciji, a onaj koji predlaže negativno početno vrednovanje laži i potiče racionalno, informirano i nepristrano promišljanje o pojedinoj laži ili vrsti laži djeluje kao dobar početak.

Predlažem da se isti kriteriji primjene i na neizravno laganje, to jest laganje implikaturama i ostalim pragmatičkim sredstvima. Pri laganju takvom neizravnom razgovornom strategijom, lažac bira neizravno sredstvo za stvaranje neistinitog vjerovanja kod slušatelja, no njegova namjera i cilj njegova djelovanja nepromijenjeni su. Laščeva je namjera zavarati, a ako se ona ostvari i cilj njegove komunikacije bit će ostvaren. Ukoliko su

govornikova namjera i posljedica njegova iskaza iste u slučaju neizravne i izravne laži, utoliko ideja poticanja iskrenosti u negativnom smislu vrijedi u oba slučaja. Stoga će vrijediti i zamisao da govornik mora moći opravdati svoje laži ako smatra da su u konkretnoj situaciji moralno dopustive. Oni koji smatraju da je obmanjivanje neizravnom komunikacijom moralno ispravnije od izravnog laganja jednako bi tako svoj stav morali moći opravdati pozivajući se na ciljeve i posljedice koji su prisutni u konkretnoj situaciji. Sagledajmo primjer (prema Saul 2012). Bojan želi ubiti Anu za koju zna da je alergična na kikiriki te joj sprema jelo koristeći ulje od kikirikija. Ana ga pita ima li u jelu kikirikija. Promotrimo dva moguća odgovora:

a) Bez brige, možeš bez straha pojesti jelo.
b) Nema kikirikija u jelu.

Prvi odgovor je izravna, a drugi odgovor neizravna je laž – Bojan nije rekao da u jelu nema kikirikija u prerađenom obliku. Ovaj nam slučaj pokazuje kako neizravno laganje implikaturama nije nužno manji moralni prekršaj od izravnog laganja te da svaku uporabu laži, bilo izravne bilo neizravne, treba sagledati pojedinačno s obzirom na namjeru i posljedice. Smatram kako u ovom slučaju, uzimajući u obzir cilj i posljedice čina, izravno i neizravno laganje imaju istu moralnu težinu. U nekim drugim slučajevima, veću će težinu imati izravna, a u nekim drugim neizravna laž. Za vrednovanje takve težine u obzir se moraju uzeti mnogi čimbenici, no smatram kako formalne nijanse u verbalnom sredstvu kojima su laži ostvarene nisu prikladan kriterij u raspravi o moralnosti pojedinog čina.

7.11. Zaključak

U ovom sam poglavlju pokušala osporiti postojanje objektivnih moralnih razlika između izravnih i neizravnih laži. Zamislimo dvije osobe. Obje su poginule pri padu iz aviona, no do pada su doveli različiti događaji. Prvu je osobu netko gurnuo iz aviona, dok je drugoj netko namjerno uručio kvaran padobran. U oba slučaja radi se o ubojstvu, iako se sredstva kojima je ono ostvareno razlikuju. Jednako tako, u oba slučaja namjera ubojica je jednaka, kao i posljedice njihovih djela. Smatram kako isto vrijedi i za izravne i neizravne laži. U tim slučajevima namjera i posljedice su jednaki, a samo je sredstvo ponešto drugačije, no važno je naglasiti, u oba se slučaja temelji na jezičnoj komunikaciji.

U poglavlju sam pružila kratak pregled moralnih teorija o lažima, krenula sam od tradicionalnih autora koji nisu izrijekom spominjali neizravne metode obmanjivanja te

zaključila s onima koji ne samo da prihvaćaju razlikovanje između više vrsti verbalnog zavaravanja, već ga i teorijski razrađuju. U tom sam kontekstu pokušala predložiti prihvatljivu teoriju o moralnosti laži. Smatram da je Kantov stav, prema kojemu su sve laži nedopustive, pretjerano krut i neodrživ u praksi. Oko laži, kao i oko bilo kojeg drugog moralnog pitanja, potrebna je edukacija, to jest potrebno je ljudima pružiti moralne alate kojima će u pojedinačnoj situaciji moći odrediti je li laž dopustiva ili ne. Iskustvo je pokazalo da je laganje loše jer dovodi do negativnih posljedica. Tom jednostavnom indukcijom u pojedincu i društvu razvila se odbojnost prema lažima. Ipak, u određenim situacijama takva nesklonost laganju može se sukobiti s nekim drugim moralnim načelom (ili moralnom vrlinom) te u tim situacijama racionalni, nepristrani i obaviješteni moralni suci moraju uzevši u obzir širi kontekst laganja donijeti presudu oko dopustivosti i opravdanja pojedine laži. Moralno neslaganje među njima moguće je, stoga ovakav pristup ne pruža konačno rješenje problema, već jedino dobar put prema njemu, ako je ono uopće moguće. Ono što je važno napomenuti jest kako smatram da se prema izravnim i neizravnim lažima, pri prosuđivanju njihove moralnosti, mora postupati na isti način, uzimajući u obzir govornikovu namjeru i posljedice njegova čina. Samo takav pristup može nam pomoći u prosuđivanju moralnosti nekog čina.

ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je unaprijediti filozofsko i jezično shvaćanje razgovornih implikatura, ali i ukazati na važnu ulogu koju imaju, ili bi trebale imati, u filozofskim granama poput epistemologije i etike.

Otkad ih je teorijski odredio H. P. Grice razgovorne implikature u određenoj su mjeri držane obrađenom temom. Smatralo ih se svakodnevnom jezičnom pojavom koja, jednom kada je zapažena i imenovana, ne potrebuje posebnu analizu ili koja je zbog svoje navodne nesustavnosti ne dopušta. Uz to, spoznaja o njezinu postojanju ostala je bliska pretežno raspravama iz filozofije jezika i lingvistike, no nije uvedena u one vezane uz pojave ostvarene jezičnim sredstvima koje su predmet izučavanja drugih filozofska polja. Razgovorna je implikatura zbog toga izostavljena iz epistemoloških rasprava o svjedočanstvu i etičkih rasprava o lažima ili je u tim poljima marginalizirana. Smatram kako je to teorijski previd koji rezultira manjkavom slikom pojava koje izučavaju grane poput epistemologije i etike. Upravo zbog svakodnevnosti neizravne jezične komunikacije važno ju je uključiti u filozofsko promišljanje o svjedočanstvu i laganju jer na taj način dobivamo realniju i sveobuhvatniju sliku tih učestalih pojava.

Rad sam započela pružanjem uvida u suvremene pozicije u raspravi o razlikama između semantike i pragmatike, dajući na taj način naznake teorije koju zastupam u daljnjim poglavljima. Jedan od prijedloga koji iznosim je onaj prema kojemu, ukoliko određeni stav vrijedi za pojave tradicionalno smatrane semantičkima te uspijem dokazati da vrijedi i za neosporno pragmatičke pojave poput razgovorne implikature, utoliko ga se može proširiti i na pojave, identificirane otprilike u zadnja dva desetljeća, koje se nalaze u međuprostoru između semantike i pragmatike. Taj ću prijedlog primijeniti na analizu standardne slike svjedočanstva i laži prema kojoj se radi o semantičkim pojavama.

Kao polazište u razlikovanju semantike od pragmatike postavila sam odnos između rečenice i iskaza. On se temeljio na shvaćanju rečenice kao apstraktne semantičke kategorije, a iskaza kao njezine pragmatičke konkretizacije, često nadopunjene elementima vezanim uz kontekst i govornikovu namjeru.

Tradicionalne podjele između semantike i pragmatike često su se temeljile na kriteriju uloge konteksta i mogućnosti procjenjivanja istinosne vrijednosti izražene propozicije. Prema tim podjelama semantički je sadržaj neovisan o kontekstu. Taj sadržaj, barem u slučaju izjavnih rečenica izražen propozicijom, može se prosuditi na temelju istinosne vrijednosti koju nosi, to

jest može se odrediti pod kojim će uvjetima on biti istinit ili neistinit. Međutim, posljednjih se desetljeća sve veća pozornost pridaje ideji da je značenje iskaza puno šire od značenja rečenice izvan konteksta, čak i u slučajevima u kojima je svaki rečenični element korišten doslovno. Takav pristup blizak je teorijama koje su 1960-ih predstavili Grice i Austin, prema kojima se izučavanje jezika mora posvetiti dvama razinama: razini onog što je rečeno/lokucije te razini onog što je implicirano/ilokucije. Prvi aspekt proučavanja jezika vezan je uz samo značenje riječi i rečenica, a drugi uz ono što njima činimo, izravno ili neizravno (obećavamo, prijetimo, molimo, tvrdimo).

Suvremeni teoretičari usvojili su te spoznaje te učinili daljnji korak prema utvrđivanju pragmatičnih pojava koje su prisutne i na razini onoga što je rečeno, izjednačavajući semantičku propoziciju s komunikacijskom propozicijom do koje dolazi kod iskaza. Prema takvim kontekstualističkim autorima, poput Carston, sve su jezične pojave osjetljive na kontekst te sama rečenica zapravo nikada ne izražava potpunu propoziciju. Da bi se do propozicije došlo uvijek je potrebno eksplicirati komunikacijski sadržaj. Dakako, ako propozicije nema nije joj moguće ni odrediti istinosnu vrijednost. Na taj se način urušava tradicionalna slika prema kojoj se istinosne vrijednosti određuju na apstraktnoj semantičkoj razini.

Reakcije na takav razvoj događaja razlikuju se. Autori poput Bacha prihvaćaju da neke rečenice izvan govornog konteksta ne izražavaju potpunu propoziciju, no ne vide zašto bismo tvrdili da su sve rečenice takve. Bach pretpostavlja postojanje triju komunikacijskih razina. Doslovne, semantičke razine na kojoj neke rečenice ne izražavaju potpun sud koji može biti istinit ili neistinit, razine impliciture, to jest one popunjavanja i proširivanja nepotpune ili nepostojeće semantičke propozicije te razine implikature.

S druge se strane nalaze autori poput Borg, koji zagovaraju neki oblik minimalne semantike prema kojoj rečenice uvijek izražavaju potpunu propoziciju, a kontekstualne nadopune koje će za takvo što biti potrebne bit će uvjetovane sintaktičkim značajkama rečenice u kontekstu. Zbog uvjetovanosti sintaksom, a ne govornikovom namjerom, takve teorije smatraju se formalnima. Prema takvom pristupu, zadatak semantike nije objasniti način na koji komuniciramo ili razumijemo jezik. Ta su pitanja prepuštena pragmatici. Minimalna semantika utvrđuje čvrstu granicu između razine doslovnog, semantičkog značenja i svih komunikacijskih značenjskih nijansi.

U ovom sam radu odbacila kontekstualizam te sam zagovarala ideju da je semantički sadržaj usko vezan uz sintaktičku formu, međutim, nisam ga izjednačavala s potpunim propozicijama te sam, slijedeći Bacha, zagovarala ideju da neke rečenice jednostavno ne izražavaju potpune sudove. Za potrebe ovoga rada, usredotočenog na pragmatiku, one nisu

relevantne te im se stoga, iako su teorijski zanimljive, nisam posvetila. Ipak, njihovo nam postojanje ukazuje na to da je pri analizi pojava koje se ostvaruju jezičnim sredstvima bitno imati na umu pragmatiku, dakle jezik u upotrebi, a ne samo formalnu jezičnu razinu koja često nije informativna. Upravo je informacijska, to jest komunikacijska uloga jezika ona primarna i može biti polazište za analizu epistemičkih i moralnih pojava koje se ostvaruju jezikom.

Dakle, jezične pojave kojima sam se bavila u ovome radu nalaze se većinom na području pragmatike, to jest iskaza i inferencije. Pri razmatranju prirode te inferencije udaljila sam se od autora kao što su Ariel ili Sperber i Wilson, koji pragmatici pristupaju kao sredstvu za otkrivanje tajni ljudskog uma, ili bolje rečeno, pristupu jeziku koji se prirodno nameće kada otkrijemo te tajne i koji je njima vođen. S obzirom na to da nam potpuno otkrivanje tajni ljudskog uma vezanih uz komunikaciju tek predstoji pristup koji sam u ovom radu upotrijebila bio je analitički. Zagovarala sam ideju zaključivanja koje polazi od slušatelja, koji je shvaćen kao gotovo idealni racionalni korisnik jezika. Slušateljevo zaključivanje i mogućnost rekonstrukcije njegova zaključivanja odredila sam kao ključnu značajku pragmatičkih pojava. Postojanje određene pragmatičke pojave ovisit će, prema takvom pristupu, o sposobnosti idealiziranog slušatelja da načini izvod koji do nje vodi polazeći od doslovnog i izravnog značenja riječi i rečenica.

Na taj način ne umanjujem važnost govornikove namjere, koja je od Gricea bila uporište pragmatičkih teorija, već težište postavljam na slušateljevu racionalnu pretpostavku o postojanju takve namjere. Stoga, u ovom je radu opravdanje pretpostavke o postojanju takve namjere bilo važnije od njenog stvarnog postojanja. Kao paradigmatski primjer pragmatičke pojave kojom oprimjeravam taj stav predstavila sam razgovornu implikaturu.

Tradicionalna slika takvih implikatura ona je prema kojoj govornik razgovorno implicira slušatelju ako pruža premise na temelju kojih recipijent može doći do zaključka njegovog poluimplicitnog argumenta u kojemu je sadržana poruka koju želi prenijeti. Kako bi došao do komunikacijskog zaključka, slušatelj se mora uzdati u svoje znanje o jeziku i o sugovorniku, ali i o mnogim drugim kontekstualnim faktorima. Grice tvrdi kako su razgovorne implikature neraskidivo povezane s općim karakteristikama govora. Jedna je od tih karakteristika i suradnja koja se očekuje od svih sudionika u razgovoru. U razgovoru svaki sudionik mora prepoznati zajednički cilj ili barem zajednički smjer u kojem se razgovor kreće i dati mu svoj doprinos. Autor predlaže postojanje općeg principa koji sudionici razgovora moraju slijediti kako bi ostvarili uspješnu komunikaciju. Naziva ga „načelo suradnje“. To nam načelo govori o potrebi da svi sudionici komunikacijske razmjene budu upoznati s ciljem, to jest relevantnom temom razgovora i da njihovi iskazi budu u skladu s tom temom. To je načelo

temelj svake komunikacijske razmjene, ili barem onih uspješnih, te ima ključnu ulogu i kod neizravne komunikacije, to jest one ostvarene razgovornim implikaturama.

Grice komunikaciju implikaturama određuje kao onu u kojoj govornik slušatelju neizravno šalje poruku uzdajući se u to da će recipijent na umu imati načelo suradnje te da će prepoznati njegovu komunikacijsku namjeru. Uz to, emitent pretpostavlja da je slušatelj sposoban iz izravnog sloja informacija doći do neizravnog zaključka u kojemu se krije primarni komunikacijski sadržaj. Kod razgovornih implikatura ono što je izrečeno jedna je od premisa argumenta čiji je zaključak poruka koju govornik želi prenijeti slušatelju. Da bi došao do govornikove implicirane poruke slušatelj mora iz njegovih riječi, ili točnije rečeno činjenice da ih je izgovorio, izvesti implikaturu. Takvo govornikovo rezoniranje, „izračunavanje“ implikatura, ne mora biti doista provedeno na svjesnoj razini, no bitno je da ga kompetentni jezični korisnik mora moći rekonstruirati.

Iz ovog prikaza vidljivo je kako je polazište slušateljeve interpretacije govornikova namjera – ne postoji razgovorna implikatura ako govornik ne namjerava da je slušatelj iščita. Ipak, vjerujem kako tradicionalna slika ovdje nailazi na prepreku. Kada ne bi bilo moguće da razgovorne implikature postoje i u nedostatku govornikove namjere one bi bile veoma subjektivne te nije jasno kako bi ih samo na temelju nečije namjere slušatelj mogao uspješno razumjeti ili rekonstruirati. Iako se slažem u tome da je govornikova namjera bitna, ne smatram da je presudna, barem ne u klasičnom shvaćanju.

Pomoću Bachovih „deset zabluda“ pokušala sam pobliže objasniti što jesu a što nisu razgovorne implikature. Uz to, htjela sam naglasiti i činjenicu kako je Griceova teorija dovoljno široka, neki bi rekli i nedorečena, da dopušta jednako tako široke interpretacije. Zablude poput one da implicirati mogu rečenice, ali i da je sve ono što se može zaključiti iz govornikovih riječi implikatura smatram temeljem koji treba prihvatiti. S druge strane, nisam se složila s Bachovim ustrajanjem na presudnosti govornikove namjere za postojanje implikatura. Iako je taj stav ispravno naslijedio od samoga Gricea, ono što želim sugerirati jest kako u izvođenju implikatura postoje racionalne i konvencionalne pravilnosti koje mogu opravdati slušateljevo vjerovanje da postoji implikatura unatoč tome što govornik nije namjeravao nešto implicirati. U tim će situacijama postojati implikatura za slušatelja, ali ne i za govornika. Ono što smatram važnijim za objektivno utvrđivanje njezina postojanja bit će izvanjsko opravdanje postojanja takve implikature. Ukratko, smatram kako smo u određenim situacijama opravdani u stavu da postoji razgovorna implikatura iako ne možemo reći da je govornik implicirao.

Ideja da u razgovoru postoje pravilnosti koje su često bitnije od govornikove namjere bila je privlačna novograjsovcima, no ono što razlikuje njihovu teoriju od one koju sam željela

predstaviti u ovome radu jest činjenica da su oni bili usredotočeni na generalizirane razgovorne implikature, dok ja pažnju usmjeravam na partikularizirane razgovorne implikature, iako dopuštam mogućnost više ili manje zahtjevnih interpretacija i uporaba partikulariziranih implikatura koje mogu nalikovati idiomima.

Generalizirane razgovorne implikature Davis naziva semantičkim implikaturama, a slaže se s novograjsovcima da njima vladaju određene pravilnosti odijeljene od govornikove namjere. S druge strane, smatra Davis, kod partikulariziranih razgovornih implikatura dolazi do procesa za čije objašnjenje načelo suradnje i maksime nisu dovoljni te smatra da bi se njima trebale baviti filozofija uma i kognitivna znanost. Ipak, vjerujem kako je takvo shvaćanje Griceovih namjera pogrešno. On, naime, nije iznosio tvrdnje o stvarnim psihološkim procesima koji su prisutni u glavama govornika i slušatelja pri uporabi i interpretaciji implikatura. Najbolje što u ovom trenutku možemo jest pružiti racionalnu i izvanjsku rekonstrukciju tih procesa koju kompetentni jezični korisnik može provesti. Kao što je već naglašeno, upravo sam takav izvanjski, analitički pristup primijenila u ovome radu.

Smatram kako su (partikularizirane) razgovorne implikature nedovoljno istražene u suvremenoj filozofiji jezika, vjerojatno zbog toga što ih se smatra nesustavnom pojavom (za razliku od generaliziranih i razgovornih), koje suviše ovise o kontekstu da bi ih se objasnilo jezičnim zakonitostima, ili možda zato što se smatra da je već Grice dovoljno dobro odredio tu pragmatičku pojavu. Neovisno o razlozima, vjerujem kako postoji širok manevarski prostor za analizu te vrste implikatura i njihovo bolje shvaćanje u kontekstu jezičnih pravilnosti koje ih vode i a koje su često zanemarene. Osim toga, vjerujem kako uvid iz teorije o razgovornim implikaturama, kao i pragmatike općenito, može uvelike obogatiti spoznaje iz drugih filozofskih disciplina poput epistemologije i etike.

Mogućnost da to učine, implikature su dobile zbog svog normativnog aspekta, to jest pravilnosti koje ih vode. Te se pravilnosti temelje, tvrdila sam, prvenstveno na racionalnosti, a posredno i na konvencionalizaciji implikatura.

Postoje dva moguća pogleda na racionalnost razgovorne implikature, jedan koji se temelji na instrumentalnoj, drugi na argumentacijskoj racionalnosti.

Prema instrumentalno-racionalnom polazištu, implikatura je legitimno sredstvo za ostvarivanje komunikacijskog cilja te je stoga povezana s instrumentalnom racionalnošću. Govornikovo ponašanje bit će, pri svjesnom izboru razgovorne implikature kao komunikacijskog sredstva, racionalno jer se radi o hotimično (iako ne nužno svjesno) odabranom učinkovitom sredstvu za ostvarenje razgovornog cilja, naravno, ako ne dođe do nesporazuma ili govornikov cilj nije suradnja, već obmana. Instrumentalna racionalnost

implikatura vezana je prvenstveno uz govornika, no kako bi uspješno interpretirao njegove riječi, slušatelj je mora pretpostaviti.

S druge strane, argumentacijsko-racionalni pristup vezan je izravno i uz govornika i uz slušatelj. Ako se govornik nađe u situaciji u kojoj pruža opravdanje za komunikacijsku strategiju koju je odabrao, poslužit će se argumentacijskom racionalnošću. Kada je izabrao implikaturu može, barem retrogradno, objasniti razloge zbog kojih je odabrao neizravnu komunikacijsku strategiju.

Nadalje, slušatelj se ne nalazi u poziciji u kojoj može birati sredstva za ostvarenje svojih komunikacijskih ciljeva, jedina sredstva koja ima na raspolaganju slušanje su i razumijevanje, ali ako stvori vjerovanje o tome da je govornik nešto implicirao te o sadržaju te implikature, svoja vjerovanja može opravdati pružanjem argumenta u kojemu će ono što je rečeno biti jedna od premisa, a sadržaj implikature zaključak. Dakle, slušateljeva je komunikacijska dužnost biti argumentacijski racionalan u opravdanju svoje interpretacije govornikovog iskaza, a da bio takav mora pretpostaviti govornikovu racionalnost.

Takvu pretpostavku sugovornikove racionalnosti pokušala sam obraniti pozivajući se na ideju intencionalnog stava, strategije interpretiranja tuđeg ponašanja prema kojoj se prema drugoj osobi ponašamo kao da je racionalni djelatnik koji upravlja svojim izborom djelovanja razmatranjem svojih vjerovanja i želja. Takva strategija ne pretpostavlja određeno psihološko shvaćanje procesa pripisivanja racionalnosti, a jednako tako ne pretpostavlja ni određeno čvrsto gledanje na samu racionalnost.

Ono što je također važno jest da racionalnost koju pretpostavljam u uporabi i interpretaciji implikatura ne smatram formalnim i nepogrešivim deduktivnim oblikom zaključivanja, već predlažem da se radi o abduktivnom rezoniranju. Kod takvog zaključivanja, zaključak ne slijedi nužno iz premisa i može biti pobijen uvođenjem novih informacija u izvod. Jasno, racionalno zaključivanje vezano uz implikature rijetko će biti izvedeno na svjesnoj razini i predstavljati kognitivnu prepreku, ili barem napor, u slušateljevu razumijevanju implicirane poruke. Zbog toga sam predložila razlikovanje između implicitnih i eksplicitnih razgovornih implikatura. Kod eksplicitnih implikatura slušatelj aktivno interpretira govornikov iskaz, a kod implicitnih interpretacija je spontana, ali se može naknadno argumentacijski rekonstruirati.

Pri racionalnoj interpretaciji impliciranog sadržaja nije nužno postojanje govornikove namjere da implicira, već, kao što je već bilo naglašeno, slušateljeva opravdana pretpostavka da ta namjera postoji. U takvim slučajevima nećemo reći da je govornik implicirao, no svejedno ćemo moći reći da je slušatelj opravdan u vjerovanju koje je stvorio na temelju pretpostavke o implikaturi. Pomalo kontradiktorno, implikatura postoji iako nitko nije implicirao.

Nadalje, predložila sam ideju prema kojoj iz racionalnosti razgovornih implikatura slijedi njihova konvencionalnost. Prema tom pristupu, konvencionalnost ne valja tražiti u pojedinim pragmatičkim pojavama, već u samom načinu na koji dolazimo do pragmatičkih značenja i koji se, ugrubo, može poistovjetiti s Griceovom shemom za izvođenje implikatura.

Kako sam ranije objasnila, postoje razgovorne implikature koje od slušatelja i govornika zahtijevaju određeni kognitivni trud, to jest aktivno zaključivanje u vidu dolaska do željenog komunikacijskog učinka i interpretacije neizravne poruke. Takve su implikature eksplicitne. S druge strane, implicitne razgovorne implikature predstavila sam kao one slučajeve u kojima se zaključivanje odvija na nesvjesnoj razini. Ipak, tvrdim kako i u takvim slučajevima moramo govoriti o pragmatičkim, ne semantičkom pojavama jer se proces koji je doveo do uporabe i razumijevanja može naknadno rekonstruirati. Posljedično, čak i ako smatramo da semantičko značenje nije konvencionalno, pragmatičke pojave koje s vremenom postaju idiomatske, dakle bliske domeni jezičnog koda, ne možemo svesti na semantiku zbog mogućnosti rekonstrukcije njihovoga značenja.

Nadalje, pokušala sam pokazati kako se konvencionalnost pragmatičkih pojava uklapa u Marmorovu sliku društvenih konvencija, to jest na koji način zadovoljava uvjete konvencionalnosti koje postavlja. Za prvi je uvjet važno da pripadnici određene zajednice koriste razgovorne implikature. Ipak, to ne znači da ih oni moraju stalno koristiti, važno je da ih uzmu u obzir kada se netko drugi njima služi. Za drugi uvjet bitan je razlog za uporabu implikatura koji možemo pronaći u pristojnosti, kraćenju iskaza, ili čak u kreativnosti ljudskog govora, a dio razloga za uključivanje implikatura u interpretaciju nečijeg iskaza jest i taj što to i ostali čine te da se sugovornici oslanjaju na takvo ponašanje. Treći je uvjet vezan uz arbitrarnost konvencija koju smatram utemeljenom na abduktivnoj racionalnosti karakterističnoj za pragmatičke procese. Kao alternativu koja bi zadovoljila komunikacijske potrebe društva predlažem izravnu komunikaciju.

Nakon uvođenja ideje da su razgovorne implikature racionalne i konvencionalne pojave, pokušala sam im, upravo na temelju tih karakteristika, pronaći odgovarajuće mjesto u epistemologiji svjedočanstva. Predložila sam kako u definiciju svjedočanstva treba uključiti neizravna komunikacijska sredstva čije se uporaba i interpretacija oslanjaju na instrumentalnu i argumentacijsku racionalnost. Oblik svjedočanstva pri kojemu slušatelj vjerovanje stvara na temelju govornikovih riječi uz doprinos vlastitih racionalnih sposobnosti nazvala sam pragmatičko svjedočanstvo.

Svjedočiti možemo na dvije razine: izravnoj i neizravnoj (pragmatičkoj). Na obje se razine može postaviti pitanje o tome je li govornik kompetentan i benevolentan te je li slušatelj

opravdan u pretpostavci da on to jest. Priklonila sam se autorima koji smatraju da pouzdanost govornikovih riječi moramo pretpostaviti kako bi komunikacija uopće bila moguća. Smatram da se isti zahtjev može prenijeti i na slučajeve neizravnog svjedočanstva, pri kojemu slušatelj mora smatrati da je implikatura istinita kako bi komunikacija bila moguća. Naravno, ako protiv takvog stava ne postoje kontekstualni dokazi. Početno prihvaćanje tuđeg iskaza kao istinitog ne znači da to vjerovanje mora i ubuduće ostati nepromijenjeno. Svako vjerovanje može se prihvatiti kao istinito te kasnije kalibrirati u skladu s novim dokazima.

U teoriji opravdanja važna je debata između internalizma i eksternalizma. Nakon kratkog predstavljanja tih teorija i njihovog povezivanja s pragmatičkim sredstvima komunikacije zaključila sam sljedeće: slušateljeva vjerovanja utemeljena na interpretaciji razgovornih implikatura mogu i moraju biti internalistički i eksternalistički opravdana. Ukoliko su implikature, kao i druga pragmatička sredstva, racionalne i konvencionalne, utoliko ih treba uzeti u obzir pri komunikacijskoj razmjeni. Interpretacija tuđih riječi koja se temelji na intencionalnom stavu, to jest na pripisivanju racionalnosti govorniku i koja se ugrubo odvija prema Griceovoj shemi za izvođenje implikatura pouzdano je sredstvo stvaranja vjerovanja, što zadovoljava eksternalističke zahtjeve. Dokaz njezine pouzdanosti empirijski je provjerljiv, naime neizravna pragmatička sredstva svakoga dana uspješno koristimo u komunikaciji – ne uzeti ih u obzir pri interpretaciji tuđih riječi dovelo bi do stvaranja neistinitih vjerovanja ili do nemogućnosti stvaranja vjerovanja. Nadalje, kao što smo vidjeli pri uvođenju ideje argumentacijske racionalnosti, sposoban korisnik jezika mora biti u stanju koristeći neki oblik abduktivnog izvoda opravdati svoje vjerovanje utemeljeno na govornikovoj implikaturi. Dakle, mora biti svjestan puta koji dovodi do istinitih vjerovanja, što zadovoljava internalističke zahtjeve.

Razgovorna implikatura pragmatična je pojava koja nam omogućava da željene informacije sugovorniku prenesemo neizravno, što ima niz epistemoloških posljedica. Razlozi za takvo prenošenje mogu biti raznoliki – jezična ekonomija, nesigurnost u istinitost sadržaja koji želimo prenijeti, sramežljivost ili pristojnost neki su od njih. Koordinacija među sugovornicima teško bi bila ostvariva kada razgovornom implikaturom ne bi vladale određene jezične zakonitosti. Kroz postepeno usustavljivanje tih zakonitosti izvođenje razgovornih implikatura postalo je konvencija, a za racionalne sugovornike iščitavanje takve implikature postalo je norma te ujedno i legitimno opravdanje njihovih vjerovanja, naravno, u onim slučajevima u kojima ne postoji naznaka da takva pojava nije prisutna.

Ipak, slučajevi u kojima se govornik i slušatelj ne pridržavaju takve konvencije nisu rijetki te ostavljaju prostora za pojave poput epistemičke sreće ili pak epistemičke nesreće.

Epistemičku sreću i nesreću prisutne u slučajevima neizravne komunikacije nazvala sam komunikacijska sreća i nesreća. Radi li se o opravdanom vjerovanju ili ne, kao i radi li se o slučaju epistemičke sreće, ovisit će o tome slijede li govornik i sugovornik određene jezične norme. Ako oni ne slijede takve norme komunikacija među njima bit će otežana, a u određenim slučajevima i onemogućena. Te iste norme vodit će do toga da namjerno izostavljanje implikature u slučajevima u kojima se ona inače očekuje možemo smatrati laganjem.

Takvo shvaćanje komunikacijske implikature neće nas lišiti opasnosti refleksivne epistemičke sreće i nije odgovor skeptiku, koji niječe mogućnost da ikad išta sa sigurnošću spoznamo, no ono nam može pružiti valjano svakodnevno opravdanje pri stvaranju vjerovanja. Da pri komunikaciji ne ostavljamo po strani skeptičke mogućnosti, stvaranje vjerovanja na temelju tuđih riječi bilo bi onemogućeno.

Idući korak pri svjedočanstvu jest tretirati govornike kao iskrene i kompetentne epistemičke djelatnike, naravno, ako nema dokaza koji bi ukazivali na njihove loše epistemičke namjere. Kada se radi o neizravnoj komunikaciji važan je korak, koji ukazuje na komunikacijsku, ali i epistemičku suradnju, uzeti u obzir pragmatičku poruku koju nosi govornikov iskaz. Zaustavljanje na semantičkoj razini iskaza i govornika/svjedoka i slušatelja/spoznavatelja čini nekooperativnima. Zaustavljanje na doslovnoj i izravnoj razini ukida mogućnost valjane komunikacije i svjedočanstva koje vodi znanju.

U nastavku rada posvetila sam se mogućnosti da govornik zavara sugovornika neizravnim jezičnim sredstvima, predlažući ideju da se i ona moraju uključiti u definiciju laži. S moralne strane zbog toga što ne postoji moralna razlika između izravnih i pragmatičkih laži u vidu namjere djelatnika i posljedica njegova čina, a s jezične strane zbog toga što smatram da se radi samo o razlici u bliskosti rečeničnoj obavijesnoj razini, a ne o drugoj vrsti pojave.

Ponajprije sam predstavila standardnu sliku pri kojoj se laži razlikuju od drugih oblika verbalnog zavaravanja. Njezini zastupnici primjere u kojima je neistina implicirana s namjerom da se sugovornika zavara predstavljaju kao slučajeve obmane, koja se prema njima formalno i etički razlikuje od laganja. Kao obrana tog stava navodi se pokušaj ograničavanja definicije laži, pozivanje na intuicije ili, ono ključno, stav da je u tim slučajevima sud izražen na semantičkoj razini istinit.

Pokušala sam potom predstaviti drugačiju sliku koja se temelji na ideji da je u slučajevima razgovorne implikature, ali i ostalih pragmatičkih pojava, propozicija izražena na semantičkoj razini komunikacijski drugotna te da iz toga slijedi i njezina epistemička i moralna sekundarnost.

Odbacila sam tradicionalno predložene razlike između laganja i obmanjivanja upravo na temelju ideje da govornik laže i ako je hotimično slušatelju poručio nešto neistinito s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja. Ono što je poručeno ponekad ne leži u onome što je rečeno, već u onome impliciranome. Ako je ono što je poručeno implikaturom neistinito te kod govornika postoji namjera da epistemički negativno utječe na sugovornikova vjerovanja on laže. Neistinita implikatura, ako se ne radi o šali ili pogrešnoj uporabi jezika, jest laž zbog toga što je ono implicirano, a ne ono rečeno, prava govornikova poruka. U slučaju komunikacije koja se zasniva na implikaturama propozicija koja mora (primarno) biti uzeta u obzir jest ona sadržana u implikaturi, a ne u onome što je rečeno na semantičkoj razini. Pravu poruku otkrivaju kontekst razgovora, pozadinsko znanje sugovornika, relevantnost poruke i oslanjanje slušatelja na postojanje govornikove namjere da poruku pošalje neizravno. Ako je propozicija izražena na toj razini neistinita istinosni će status propozicije na semantičkoj razini biti sekundaran te neće utjecati na prosudbu iskrenosti govornika.

U skladu s tim pokušala sam pružiti definiciju laži koja uključuje i razgovorne implikature te druge, s njom srodne, pragmatičke pojave. Definicija koju sam predložila je sljedeća:

> A je lagao B-u u t iskazujući σ
> Akko je A semantičkim ili pragmatičkim sredstvima kod B-a stvorio vjerovanje koje smatra neistinitim s namjerom da epistemički negativno utječe na njegova vjerovanja.

Na samom kraju rada pokušala sam osporiti postojanje objektivnih moralnih razlika između izravnih i neizravnih laži, tradicionalno izostavljenih iz definicije laži. Ideja koju sam htjela predstaviti jednostavna je. Zamislimo dvije osobe. Obje su poginule pri padu iz aviona, no do pada su doveli različiti događaji. Prvu osobu netko je, na primjer, instruktor padobranstva, gurnuo iz aviona, dok je drugoj namjerno pružio kvaran padobran. U oba slučaja radi se o ubojstvu, iako se sredstva kojima je ono ostvareno razlikuju. Jednako tako, u oba slučaja namjera ubojica jednaka je, kao i posljedice njihovih djela. Smatram kako isto vrijedi i za izravne i neizravne laži. U tim su slučajevima namjera i posljedice jednaki, a samo je sredstvo ponešto drugačije. No, važno je naglasiti, u oba se slučaja izvedba temelji na jezičnoj komunikaciji. Tradicionalni teoretičari tvrde da je kod neizravnih laži na slušatelju veća odgovornost za lažno vjerovanje. Da nije izveo implikaturu iz izravno izrečenog sadržaja ne bi bio obmanut. Ipak, bi li oni u slučaju neispravnog padobrana tvrdili da zapravo nije riječ o

ubojstvu već samoubojstvu jer se pri skoku s padobranom osoba uvijek izlaže mogućoj pogibelji? Smatram da ne bi, iz razloga što je sustav skoka padobranom optimiziran te se koriste tehnike koje su se u prošlosti pokazale uspješnima. Osoba koja skače padobranom opravdana je u svom vjerovanju da joj je instruktor dao ispravan padobran. Naravno, nešto uvijek može poći po zlu, no osoba kreće od stava da je instruktor neće gurnuti iz aviona bez padobrana te da će joj na korištenje dati ispravnu opremu.

U poglavlju sam pružila i kratak pregled moralnih teorija o lažima. Krenula sam od tradicionalnih autora koji nisu izrijekom spominjali neizravne metode obmanjivanja te zaključila s onima koji ne samo da prihvaćaju razlikovanje između više vrsti verbalnog zavaravanja, već ga i teorijski razrađuju. U tom sam kontekstu pokušala predložiti prihvatljivu teoriju o moralnosti laži. Smatram da je Kantov stav prema kojemu su sve laži nedopustive pretjerano krut i neodrživ u praksi. Oko laži, kao i oko bilo kojeg drugog moralnog pitanja potrebna je edukacija, to jest potrebno je svim zainteresiranim pojedincima pružiti moralne alate kojima će u pojedinačnoj situaciji moći odrediti je li laž dopustiva ili ne.

Iskustvo je pokazalo da je laganje loše jer dovodi do negativnih posljedica. Tom jednostavnom indukcijom u pojedincu i društvu razvila se odbojnost prema lažima. Ipak, u određenim situacijama takva nesklonost laganju može se sukobiti s nekim drugim moralnim načelom te u tim situacijama racionalni, nepristrani i obaviješteni moralni suci moraju donijeti presudu oko dopustivosti i opravdanja pojedine laži. Moralno neslaganje među njima moguće je, stoga ovakav pristup ne pruža konačno rješenje problema, već jedino dobar put prema njemu. Ono što je za ovaj rad važno napomenuti jest kako smatram da se prema izravnim i neizravnim lažima, pri prosuđivanju njihove moralnosti, mora postupati na isti način. Određena laž može biti dopustiva, no ne zbog njezinih formalnih značajki, već zbog namjere koja ju je začela i zbog posljedica koje je proizvela.

LITERATURA

1. Adler, Jonathan E. (1997) “Lying, deceiving, or falsely implicating”, *Journal of Philosophy* 94 (9): 435-452

2. Almassi, Ben (2009) „Conflicting Expert Testimony and the Search for Gravitational Waves“, *Philosophy of Science* 76 (5): 570 – 584

3. Ariel, Mira (2010) *Defining Pragmatics*, Cambridge University Press

4. Armstrong, Elizabeth i Ferguson, Alison (2010) Language, meaning, context, and functional communication, *Aphasiology* 24(4), 480 – 496

5. Audi, Robert (2011) *Epistemology: A Contemporary Introduction to the Theory of Knowledge*, Routledge

6. Augustine, St. (2006) “Enchiridion”, *Augustine: Confessions and Enchiridion*, Albert Cook Outler (ur.), The Westminster Press

7. Austin, John Langshaw (1961) „Other Minds“, *Philosopical Papers*, James Opie Urmson i Geoffrey James Warnock (ur.), Oxford University Press

8. Austin, John Langshaw (2014) *Kako djelovati riječima*, Zagreb, Disput

9. Bach, Kent (1994a) „Semantic slack: what is said and more“, *Foundations of Speech Act Theory: Philosophical and Linguistic Perspectives*, Savas L. Tsohatzidis (ur.), 267 – 291, Routledge

10. Bach, Kent (1994b) „Conversational impliciture“, *Mind and Language* 9: 124 – 162

11. Bach, Kent (1999) „The Semantics Pragmatics Distinction: What it is and Why it Matters“, *The Semantics-Pragmatics Interface From Different Points of View*, K. Turner (ur.), 65 – 84, Elsevier

12. Bach, Kent (1999b) „The Myth of Conventional Implicature“, *Linguistics and Philosophy* 22 (4): 327 – 366

13. Bach, Kent (2005) „Context ex Machina“, *Semantics versus Pragmatics*, Zoltan Gendler Szabo (ur.), 153 – 184, Oxford University Press

14. Bach, Kent (2006) „The Top Ten Misconceptions about Implicature“, *Drawing the Boundaries of Meaning: Neo-Gricean studies in pragmatics and semantics in honor of Laurence R. Horn*, Betty J. Birner i Gregory Ward (ur.), 21 – 30, John Benjamins Publishing

15. Bach, Kent (2007) „Emma Borg, Minimal Semantics“ *Philosophical Review*,116 (2): 303-306; doi: 10.1215/00318108-2006-045

16. Bach, Kent (2014) „Context Dependence“, *The Bloomsbury Companion to the Philosophy of Language*, Manuel Garcia-Carpintero i Max Kolbel (ur.), 153 – 184, Bloomsbury Publishing,

17. Bach, Kent i Harnish, Robert M. (1979) *Linguistic Communication and Speech Acts*, MIT Press

18. Barić, Eugenija i drugi (2005) *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga

19. Blečić, Martina (2012) „Communication, Implicature and Testimony“, *Balkan Journal of Philosophy* 4(1): 69 – 80

20. Blečić, Martina (2014) „The Nature of the Literal/Non-literal Distinction“, *Croatian Journal of Philosophy* 14(42): 357 – 375

21. Bok, Sissela (1979) *Lying: Moral Choice in Public and Private Life*, Vintage Books

22. BonJour, Laurence (1985) *The Structure of Empirical Knowledge*, Cambridge, Mass. Harvard University Press

23. BonJour, Laurence i Sosa, Ernest (2003) *Epistemic Justification: Internalism vs. Externalism, Foundations vs. Virtues*, Wiley-Blackwell

24. Borg, Emma (2004) *Minimal Semantics*, Oxford University Press

25. Calhoun, Cheshire (1989) „Responsability and Reproach“, *Ethics* 99 (2): 389-406

26. Cappelen, Herman i Lepore, Ernest (2004) *Insensitive Semantics: A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism*, Wiley-Blackwell

27. Carnap, Rudolf (1942) *Introduction to Semantics*, Harvard University Press

28. Carnap, Rudolf (1956) *Meaning and Necessity: a Study in Semantics and Modal Logic*, University of Chicago Press

29. Carson, Thomas L. (2006) „The Definition of Lying“, *Nous* 40: 284 – 306

30. Carson, Thomas L. (2010) *Lying and Deception: Theory and Practice*, Oxford University Press.

31. Carston, Robyn (2002) *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*, Wiley-Blackwell

32. Chisholm, Roderick M. (1989) *Theory of Knowledge*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall

33. Clark, Herbert H. (1996) *Using Language*, Cambridge University Press

34. Cojuharenco, Irina i Sguera, Francesco (2015) „When Empathic Concern and Perspective Taking Matter for Ethical Judgment: The Role of Time Hurriedness”, *Ethics* 130: 717. doi:10.1007/s10551-014-2259-8

35. Constant, Benjamin (1797) *Des réactions politiques*, http://classiques.uqac.ca/classiques/constant_benjamin/des_reactions_politiques/des_reactions.html

36. Davidson, Donald (1991) *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford: Clarendon Press

37. Davis, Wayne (1998) *Implicature: Intention, Convention, and Principle in the Failure of Gricean Theory*, Cambridge University Press

38. Davis, Wayne (2014) „Implicature", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ur.), https://plato.stanford.edu/archives/fall2014/entries/implicature/

39. Dennett, Daniel (1971), „Intentional Systems“, *Journal of Philosophy* 68: 87 – 106

40. Dennett, Daniel (2009) „Intentional Systems Theory“, *The Oxford Handbook of Philosophy of Mind*, Brian McLaughlin (ur.), 339 – 350

41. Douven, Igor (2016) „Abduction", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ur.), https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/abduction/

42. Fallis, Don (2009) „What is Lying“, *Journal of Philosophy* 106: 29 – 56

43. Fallis, Don (2010) „Lying and Deception“, *Philosophers' Imprint* 10 (11): 1 – 22

44. Faulkner, Paul (2008) „Cooperation and trust in conversational exchanges“, *Theoria* 23 (1): 23 – 34

45. Flach, Peter A. i Kakas, Antonis C. (ur.) (2000) *Abduction and Induction: Essays on their Relation and Integration*, Springer

46. Fodor, Jerry (1983) *The Modularity of Mind*, Cambridge, MA: MIT Press

47. Fodor, Jerry (2000) *The Mind Doesn't Work That Way*, Cambridge, MA: MIT Press

48. Foppolo, Francesca i Guasti, Maria Teresa (2012) „Scalar Implicatures in Child Language: Give Children a Chance“, *Language Learning and Development*, 8: 365–394

49. Frankfurt, Harry G. (2006) *Kenjaža*, Algoritam

50. Fricker, Elisabeth (2006) „Testimony and Epistemic Autonomy“, *The Epistemology of Testimony*, Jennifer Lackey i Ernest Sosa (ur.), 225 – 250, Clarendon Press

51. Fricker, Elizabeth (1987) “The Epistemology of Testimony,” *Proceedings of the Aristotelian Society Supplement* 61: 57-83.

52. Gelfert, Axel (2014) *A critical introduction to testimony*, Bloomsbury

53. Gettier, Edmund L. (1963) „Is Justified True Belief Knowledge?“ *Analysis* 23: 121 – 123

54. Gilbert, Margaret (1989) Social Facts, Routledge

55. Goldman, Alvin (1979) „What is Justified Belief“, *Justification and Knowledge*, 1 – 25, Boston: D. Reidel

56. Goldman, Alvin (2006) *Simulating Minds: The Philosophy, Psychology, and Neuroscience of Mindreading*, Oxford University Press

57. Goldman, Alvin I. (2001) „Experts: Which Ones Should You Trust?“, *Philosophy and Phenomenological Research*, 63 (1): 85 – 110

58. Graham, Peter J. (2006) „Can Testimony Generate Knowledge?“, *Philosophica* 78: 105 – 127

59. Grice, Herbert Paul (1957) „Meaning“, *The Philosophical Review*, 66: 377 – 388

60. Grice, Herbert Paul (1961) „The Causal Theory of Perception“, *Proceedings of the Aristotelian Society* 121: 121 – 152

61. Grice, Herbert Paul (1968) „Utterer's Meaning, Sentence Meaning, and Word-Meaning“, *Foundations of Language*, 4: 225 – 242

62. Grice, Herbert Paul (1969) „Utterer's Meaning and Intentions“, *The Philosophical Review*, 68: 147 – 177

63. Grice, Herbert Paul (1978) „Further Notes on Logic and Conversation“, *Syntax and Semantics*, vol. 9, Peter Cole (ur.), Academic Press, 41 – 58

64. Grice, Herbert Paul (1981) „Presupposition and Conversational Implicature“, *Radical Pragmatics*, Peter Cole (ur.), Academic Press, New York, 183 – 198

65. Grice, Herbert Paul (1987) „Logika i razgovor“, Kontekst i značenje, Nenad Miščević i Matjaž Potrč (ur.), Izdavački centar Rijeka, 55 – 67

66. Grice, Herbert Paul (1991) *The Conception of Value*, Oxford University Press

67. Grice, Paul, H. (1995a) „Logic and Conversation“, *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts; London, England, 22 – 40

68. Grice, Paul, H. (1995b) „Retrospective Epilogue“, *Studies in the Way of Words*, 339 – 385Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts; London, England

69. Grotius, Hugo (2004) *On the Law of War and Peace*, Kessinger Publishing

70. Hardin, Karol J. (2010) „The Spanish notion of lie“ *Journal of pragmatics* 42: 3199 – 3213

71. Hinchman, Edward, S. (2005), „Telling as Inviting to Trust“, *Philosophy and Phenomenological Research* LXX (3): 562 – 587

72. Hobbs, Jerry R. (2004) „Abduction in Natural Language Understanding”, *The Handbook of Pragmatics*, Lawrence Horn i Gregory Ward (ur.), 724 – 741 Oxford: Blackwell

73. Horn, Laurence R. (2009) „WJ-40: Implicature, truth, and meaning“, *International Review of Pragmatics*, 1(1): 3 – 34

74. Hume, David (1988) *Istraživanje o ljudskom razumu*, Zagreb: Naprijed

75. Kant, Immanuel (1993a) „Grounding for the Metaphysics of Morals“, *Grounding for the Metaphysics of Morals with On a Supposed Right to Lie Because of Philanthropic Concerns*, Hackett Publishing Company

76. Kant, Immanuel (1993b) „On a Supposed Right to Lie Because of Philanthropic Concerns”, *Grounding for the Metaphysics of Morals with On a Supposed Right to Lie Because of Philanthropic Concerns*, Hackett Publishing Company

77. Kant, Immanuel (2003) *Osnivanje metafizike ćudoređa*, Feniks

78. Kaplan, David (1989) „Demonstratives,”, *Themes From Kaplan*, Joseph Almog, John Perry i Howard Wettstein, 481 – 563, Oxford University Press

79. Keller, Simon (2004) „Friendship and Belief“, *Philosophical Papers* 33(3): 329 – 351

80. Korta, Kepa i Perry, John (2015) „Pragmatics", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ur.), https://plato.stanford.edu/archives/win2015/entries/pragmatics/

81. Labinaz, Paolo (2014) „Reasoning, argumentation and rationality“, *Etica & Politica / Ethics & Politics*, XVI, 2: 576 – 594

82. Lackey, Jennifer (2006) „Introduction“, *The Epistemology of Testimony*, Jennifer Lackey i Ernest Sosa (ur.), 1 – 24, Clarendon Press

83. Lackey, Jennifer (2006) „Learning from Words“, *Philosophy and Phenomenological Research* 73 (1): 77 – 101

84. Lackey, Jennifer (2008) *Learning from Words: Testimony as a Source of Knowledge*, Oxford University Press

85. Lassiter, Charles (2012) „Implicating withouth intending on the Gricean account of implicature“, *Empedocles: European Journal for the Philosophy of Communication* 4 (2): 199 – 215

86. Levinson (2000) *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature*, MIT Press

87. Lewis, David (1969) *Convention*, Cambridge: Harvard University Press

88. Lewis, David (1970), „General Semantics", *Synthese* 22: 18 – 67

89. Locke, John (2007) *Ogled o ljudskom razumu*, Zagreb, Naklada Breza

90. Mahon, J. Edwin (2008) „The Definition of Lying and Deception", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/lying-definition/

91. Marmor, Andrei (2009) *Social Conventions: From Language to Law*, Princeton University Press

92. Meibauer, Jörg (2005) "Lying and falsely implicating", *Journal of Pragmatics* 37: 1373-1399

93. Meibauer, Jörg (2011) „On lying: intentionality, implicature, and imprecision", *Intercultural Pragmatics*. 8(2) : 277 – 292

94. Mercier, Hugo i Sperber, Dan (2011) „Why do humans reason? Arguments for an argumentative theory", *Behavioral and Brain Sciences* 34, 2: 57 – 74

95. Mill, John Stuart (2009) *Utilitarianism*, The Floating Press

96. Millikan, Ruth Garrett (1998) „Conventions of language made simple", *Journal of Philosophy* 95 (4): 161 – 180

97. Montague, Richard (1970) „Pragmatics and intensional logic", *Synthese* 22: 68 – 94

98. Montague, Richard (1968) „Pragmatics" u R. Klibansky (ur.), *Contemporary Philosophy: A Survey, Florence*, 102 – 122La Nuova Italia Editrice

99. Morris, Charles W. (1938) „Foundations of the theory of signs" u *International Encyclopedia of Unified Science*, Otto Neurath, Rudolf Carnap i Charles W. Morris (ur.),University of Chicago Press, 77 – 138

100. Morris, Charles W. (1946) *Signs, Language and Behavior*, New York: Prentice-Hall

101. Neale, Stephen (1992) „Paul Grice and the Philosophy of Language", *Linguistics and Philosophy* 15 (5): 509 – 559

102. Noveck, Ira A. (2001) „When children are more logical than adults: experimental investigations of scalar implicature", *Cognition* 78 (2001) 165 – 188.

103. O'Brien, Dan (2009) „Communication between friends", *Empedocles: European Journal for the Philosophy of Communication* 1 (1): 27 – 41

104. Peirce, Charles Sanders (1931 – 1958) *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Charles Hartshorne, Paul Weiss i Arthur W. Burks (ur.), Harvard University Press

105. Peregrin, Jaroslav (2011) „Andrei Marmor, Social Conventions“ *Organon F: Medzinárodný Časopis Pre Analytickú Filozofiu* 18 (1): 123 – 127

106. Perry, John (1986), „Thought Without Representation“, *Proceedings of the Aristotelian Society* 60 (1): 137 – 151

107. Perry, John (1997) „Indexicals and Demonstratives”, *A Companion to Philosophy of Language*, Bob Hale i Crispin Wright (ur.), 586 – 612, Oxford: Blackwell

108. Phillips, Ben (2012) „Modified Occam's Razor“, *Australasian Journal of Philosophy* 90 (2): 371 – 382

109. Platon (1979) *Fileb i Teetet*, Naprijed

110. Posner, Richard A. (1999) *An Affair of State: The Investigation, Impeachment, and Trial of President Clinton*, Harvard University Press

111. Pritchard, Duncan (2005) *Epistemic Luck*, Oxford University Press

112. Rawls John (1971) *A Theory of Justice*, Harvard University Pres

113. Recanati, François (2002) „Does linguistic communication rest on inference?“, *Mind and Language* 17 (1&2): 105 – 126

114. Recanati, François (2004) *Literal Meaning*, Cambridge University Press

115. Reid, Thomas (1983) *Inquiry and Essays*, Ronald E. Beanblossom i Keith Lehrer (ur.), Hackett

116. Saul, Jennifer Mather (2012) *Lying, Misleading, and What is Said: An Exploration in Philosophy of Language and in Ethics*, Oxford University Press

117. Sbisà, Marina (2006) „Two Conceptions of Rationality in Grice's Theory of Implicature“, *Rationality in Belief and Action*, Elvio Baccarini i Snježana Prijić-Samaržija (ur.), Rijeka

118. Searle, John (1995) *The Construction of Social Reality*, The Free Press, Simon and Schuster

119. Siegel, Susanna (2011) *The Contents of Visual Experience*, Oxford University Press

120. Siegler, Frederick A. (1966) „Lying“, *American Philosophical Quarterly* 3 (2): 128 – 136

121. Silić, Josip i Pranjković, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga

122. Soames, Scott (1992) „Truth, Meaning and Understanding“, *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* (65): 1/2, Papers Presented at the American Philosophical Association Pacific Division Meeting 1991, 17 – 35

123. Sorensen, Roy (2007) „Bald-Faced Lies! Lying without the Intent to Deceive“, *Pacific Philosophical Quarterly* 88: 251 – 64

124. Sosa, Ernest (1992) „Generic Reliabilism and Virtue Epistemology“, *Philosophical Issues, Vol. 2, Rationality in Epistemology* 79 – 92

125. Sosa, Ernest (2001) „Human Knowledge, Animal and Reflective“, *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition* 106 (3): 193 – 196

126. Sosa, Ernest (2006) „Knowledge: Instrumental and Testimonial“, *The Epistemology of Testimony,* Jennifer Lackey i Ernest Sosa (ur.), 116 – 126, Clarendon Press

127. Sosa, Ernest (2009) *Reflective Knowledge: Apt Belief and Reflective Knowledge, Volume II,* Oxford University Press

128. Sperber, Dan et al. (2010) „Epistemic Vigilance“, *Mind and Language,* 25 (4): 359 – 393

129. Sperber, Dan i Wilson, Deirdre (1986) *Relevance: Communication and Cognition,* Harvard University Press

130. Sperber, Dan i Wilson, Deirdre (2008) „A deflationary account of metaphors“, *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought,* Raymond W. Gibbs (ur.), Oxford University Press, 84 – 105

131. Stalnaker (1974) „Pragmatic Presuppositions”, *Semantics and Philosophy,* Milton Karl Munitz i Peter K. Unger (ur.), 197 – 214, New York University Press

132. Stehr, Nico i Grundmann, Reiner (2011) *Experts: The Knowledge and Power of Expertise,* Routledge

133. Stokke, Andreas (2013) „Lying, Deceiving, and Misleading“, *Philosophy Compass* 8 (4): 348-359

134. Strawson, Peter F. (1950) „On Reffering“, *Mind* 59 (235): 320 – 344

135. Strawson, Peter F. (1952) *Introduction to logical theory,* Wiley

136. Stroud, Sarah (2006) „Epistemic Partiality in Friendship“, *Ethics* 116(3): 498 – 524

137. Talanga, Josip (1990) „Marulić i Kant o problemu laži“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 31 – 32: 181 – 195

138. Tarski, Alfred (1969) „Truth and Proof", *Scientific American* 220: 63 – 77

139. Tutino, Stefania (2011) „Nothing But the Truth? Hermeneutics and Morality in the Doctrines of Equivocation and Mental Reservation in Early Modern Europe“, *Renaissance Quarterly* 64(1): 115 – 155

140. Unger, Peter (1968) „An analysis of factual knowledge“, *Journal of Philosophy* 65 (6): 157 – 170

141. Vision, Gerald (1997) *Problems of Vision: Rethinking the causal theory of perception*, Oxford University Press

142. Weiner, Matthew (2003) *Testimony: Evidence and Responsibility*, PhD dissertation, University of Pittsburgh

143. Weiner, Matthew (2006) „Are All Implicatures Cancellable?“, *Analysis* 66 (290): 127–130

144. Wharton, Tim (2002) „Paul Grice, saying and meaning“, *UCL Working Papers in Linguistics* 14, 207 – 248

145. Williams, Bernard (2002) *Truth and Truthfulness: An Essay in Genealogy*, Princeton University Press

146. Wilson, Deirdre i Sperber, Dan (2005) „Relevance Theory“, *The Handbook of Pragmatics*, Laurence Horn i Gergory Ward (ur.), Wiley-Blackwell

147. Wilson, Deirdre i Sperber, Dan (2012) *Meaning and Relevance*, Cambridge University Press

POPIS TABLICA

Tablica 1: epistemički komunikacijski ishod vezan uz istinitost izravno i neizravno prenesenog sadržaja……..125